

TARTU ÜLIKOOL

Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Üldajaloo osakond

Talis Timmi

Võimukäsitus 6. sajandi Ida-Rooma ajalookirjutuses

Bakalaureusetöö

Juhendajad: Kerli Kraus

prof Anti Selart

Tartu 2026

Annotatsioon

Töö eesmärgiks on uurida, kuidas avaldus Justinianus I (u 482–565) suhtes suunatud kriitika 6. sajandi idarooma ajalookirjutuses ning selgitada, kuidas see ilmestab muutusi ajaloo tõlgendamise ja kirjutamise viisis ja vormis. Uurimus keskendub Ioannes Malalase (u 491–578) „Kronograafiale“, Caesarea Prokopiose (u 500–565) teostele „Sõdadest“, „Ehitistest“ ja „Avaldamata“ ning Agathias Scholastikose (u 530–580) „Ajalugudele“. Töös jõutakse järeldusele, et 6. sajandi ajalookirjutus ei olnud pelgalt vahend sündmuste jäädvustamiseks, vaid ka oluline meedium autorite poliitiliste hinnangute, ideaalide ja võimukäsitluse vahendamiseks. Teoste tekstikriitilisest analüüsist selgub, et kuigi autorid kirjeldasid Justinianust erinevalt, ilmneb nende teostes laiem pinge keiserliku autokraatia tugevnemise ja traditsiooniliste valitsejaideaalide vahel. Justinianuse reformid, religiooni- ja sõjapoliitika ning tema arusaam keisrivõimust sundisid autoreid üha uuesti läbi mõtestama küsimust sellest, kust lõpeb legitiimne keisrivõim ja algab türannia. Autorid väljendasid oma hinnanguid nii otsese kriitika kui ka erinevate retooriliste võtete kaudu, kasutades näiteks vihjeid, fiktiivset otsest kõnet ning luues paralleele minevikusündmuste ja antiikautoritega.

Märksõnad: Justinianus I; Prokopios Caesareast; Agathias Scholastikos; Ioannes Malalas; idarooma ajalookirjutus; võimukriitika

Sisukord

Sissejuhatus	4
1 Ida-Rooma ajalookirjutus 6. sajandil.....	10
1.1 Ida-Rooma 6. sajandi ajalookirjutuse põhijooned	14
1.2 Ioannes Malalas	16
1.3 Prokopios Caesareast.....	17
1.4 Agathias Scholastikos.....	20
2 Keisrivõim 6. sajandi Ida-Roomas	22
2.1 Justinianuse peamised eesmärgid valitsejana	22
2.2 Keisri enesekuvand.....	26
3 Justinianuse-kriitika Prokopiose, Agathiase ja Ioannes Malalase teostes	29
3.1 Hinnangud Justinianuse välimusele ja iseloomule	31
3.2 Kriitika Justinianuse valitsemise suhtes	32
3.3 Etteheited Justinianuse sõdadele	34
3.4 Keiser ja religioon	35
3.5 Keisri hirm riigipöörde ees	39
3.6 Nika ülestõus	40
4 Keisrikriitika põhjused ja väljendusviisid 6. sajandi Ida-Rooma ajalookirjutuses.....	42
Kokkuvõte	49
Summary.....	51
Kasutatud allikad ja kirjandus	52
Lisa 1. Teoste säilinud käsikirjad	62
Lisa 2. Sündmuste kronoloogia	66

Sissejuhatus

6. sajandit Ida-Rooma riigis on ajalookirjutuses hinnatud pöördeliseks ajajärguks. See oli aeg, mil keiser Justinianus I (u 482–565) valitses kõigepealt kümmekond aastat oma onu Justinus I [518–527] kõrval, ja seejärel ligi 40 aastat [527–565] iseseisvalt.¹ Seda ajaperioodi iseloomustab mitmekesine ja kohati vastuoluline ajalookirjutus, mis on suuresti vahendanud ka nüüdisaegseid arusaamu nii Justinianusest kui tema kaasajast. Ajaloolase Marion Kruse (snd 1986) hinnangul on „6. sajand oma enda ajalooliste jäädvustuste ohver“, mis tähendab, et tänapäevaks on säilinud „Justinianuse, Prokopiose ja süüria monofüsiitidest autorite 6. sajandid“. ² Neid erinevaid ajalookäsitlusi on küll uuritud, ent sageli mitte omavahelises võrdluses, vaid eraldiseisvate uurimisobjektidena. Kuivõrd kaasaegsed autorid ei julgenud või ei soovinud kõigest kirjutada, tuleb säilinud tekstidest leida peidetud detaile ka n-ö ridade vahelt.³

Leonora Neville'i (snd 1970) hinnangul on bütsantinistika kui uurimisvaldkond võrreldes Lääne-Euroopa keskaja uurimisega aeglaselt arenev ja alles lapsekingades. Paljude teemakäsitluste avaldamise vahele on jäänud aastakümneid ning avaldatud uurimused ei tarvitse seega väljendada teaduslikku konsensust.⁴ Lisaks on arusaamad Justinianuse valitsusajast kujunenud ebaproportsionaalselt väheste autorite põhjal.⁵ Seetõttu on eriti oluline uurida kriitiliselt algallikaid ning võtta arvesse nende kirjutamise konteksti ja eesmäärke.

Justinianuse jaoks oli oluline mõjutada narratiive oma valitsusaja kohta.⁶ Ida-Rooma ajaloolased tekstid olid enamasti keisrit soosivad ja kiitvad, kuid Justinianuse ajal toimunud keisri mõjuvõimu suurenemine ning tema valitsusajal aset leidnud sündmused tõid ajalookirjutusse uue valdkonnana ka kriitika. Selles uues lähenemisviisis, mida kaasajal nimetati *psogos*'eks (*ψόγος*, süüdistus, laim), avaldub autorite suhtumine keisrisse ning see, mida kaasaegsed

¹ Ajaloolase Brian Croke'i hinnangul polnud Justinianusel oma onu valitsusajal nii suurt mõjuvõimu kui seni on arvatud. Sündmustikust väära, siin *resp* lihtsustatud arusaama kujunemise põhjuseks peab ta tuginemist Prokopiose teosele „Avaldamata“. Vt: Brian Croke. Justinian under Justin: Reconfiguring a Reign. – Roman Emperors in Context: Theodosius to Justinian. London: Routledge, 2021, lk 169–206.

² Marion Kruse. The Politics of Roman Memory. Philadelphia: Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2019, lk 10–11.

³ Anthony Kaldellis. How Perilous Was It to Write Political History in Late Antiquity? – Studies in Late Antiquity 1, 2017, lk 38–64 (siin lk 58).

⁴ Leonora Neville. Guide to Byzantine Historical Writing. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, lk 25.

⁵ Marion Kruse. The Politics of Roman Memory, lk 9; Anthony Kaldellis. Identifying Dissident Circles, lk 1; Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century. London: Routledge, 2005, lk 2.

⁶ John W. Barker. Justinian and the Later Roman Empire. Madison: The University of Wisconsin Press, 1977, lk 92–93; Anthony Kaldellis. Procopius of Caesarea: Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004, lk 52.; M. R. Cataudella. Historiography in the East. – Gabriele Marasco (toim). Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Leiden: Brill, 2003, lk 391–447 (siin lk 395); Warren Treadgold. The Early Byzantine Historians. London: Palgrave Macmillan, 2007, lk 190.

pidasid valitseja puhul oluliseks. Töö eesmärgiks on uurida, kuidas ja miks kritiseerisid 6. sajandi idarooma autorid keiser Justinianust ning kuidas see kriitika ilmestab muutusi ajaloo tõlgendamise ja kirjutamise viisis ja vormis.

Allikad ja historiograafia

Justinianus I valitsusajast on säilinud rikkalik kaasaegse ajalookirjutuse pärand,⁷ mida on jagatud panegüürilisteks ja keisri suhtes kriitilisteks. Töö aluseks on valitud kolme 6. sajandi autori teosed: Ioannes Malalase (u 491–578) „Kronograafia“, Caesarea Prokopiose (u 500–565) „Sõdade“, „Ehitistest“ ning „Avaldamata“ ja Agathias Scholastikose (u 530–580) „Ajalood“. Varasemas ajalookirjutuses on Ioannese „Kronograafiat“ ja Prokopiose „Ehitistest“ hinnatud keisrit ülistavateks, „Sõdade“ neutraalseks, „Ajalugusid“ keisrit kritiseerivaks ning teost „Avaldamata“ Justinianust hukkamõistvaks.⁸ Selline valik võimaldab analüüsida keisrivõimu kujutamist eriilmelistes tekstides ja laiemalt haritlaskonna võimalikku kriitilist suhtumist, et mõista kaasaja ootusi valitsejale.

Ioannes Malalase *Χρονογραφία* ehk „Kronograafia“ esimesed 17 raamatut valmisid 530. aastatel⁹ ning 18. raamat pärast 565. aastat.¹⁰ Teose 1.–8. raamatus on kirjeldatud sündmusi maailma loomisest kuni Rooma vabariigi lõpuni, 8.–18. raamatus on esitatud sündmustik keiser Augustusest Junsitianuseni.¹¹ 18. raamat käsitleb Justinianuse valitsusaega,¹² mistõttu on bakalaureusetöös uuritud seda osa. Malalase kroonikaid on säilinud vähe.¹³ Kõige terviklikumalt säilinud kroonika tekst on 12. sajandil kirjutatud, Oxfordi ülikooli raamatukogus hoiustatav käsikiri *Baroccianus Graecus* 182 (edaspidi: BA 182).¹⁴ See sisaldab sündmuste kirjeldust 563. aastani, kuid algselt lõppes kroonika 565. aastaga.¹⁵

⁷ Nt: Marcellinus Comes (srn u 534), Iordanes (6. saj), Ioannes Lydos (491–u 595), Petros Patrikios (u 500–565), Menandros Protektor (6. saj), Theophanes Byzantionist (6. saj), Evagrius Scholastikos (u 536–594), Hesychios Miletosest (6. saj), Hierokles (6. saj), Paulos Silentarios (srn 575–580).

⁸ John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk) *The Chronicle of John Malalas*, lk ix; M. R. Cataudella. *Historiography in the East*, lk 393–395; Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 9; Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 23; Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 39.

⁹ Warren Treadgoldi hinnangul võisid esimesed versioonid tööst valmida ka 527. aastal, vt: Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 238.

¹⁰ Elizabeth Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott (toim). Preface. – *Studies in John Malalas*. Leiden: Brill, 2017 lk ix–x (siin lk ix).

¹¹ John Malalas; Elizabeth Jeffreys (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxi.

¹² Elizabeth Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott (toim). Preface, lk ix.

¹³ Vt lisa 1.

¹⁴ University of Oxford, Bodleian Library, MS. Barocci 182; Andrew Louth. *Justinian and his Legacy (500–600)*. – Jonathan Shepard. *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, lk 99–129 (siin lk 103).

¹⁵ Brian Croke. *Man and his Work*, lk 3.

1634. aastal avaldas Henri Valois (1603–1676) keiser Konstantinos VII [913–959] tööst katkendeid, mis sisaldas ka viiteid Ioannes Malalase „Kronograafia“.¹⁶ Esimene publikatsioon ilmus 1691. aastal kreeka ja ladina paralleeltekstiga. Järgneva ladinakeelse tõlke avaldas 1831. aastal Georg Barthold Nieuhr (1776–1831). 1877. aastal ilmus ajaloolase ja filoloogi Theodor Mommseni (1817–1903) tekstikriitiline publikatsioon, mida peetakse tänaseni kroonika standardtõlkeks.¹⁷ 1986. aastal ilmunud esimene ingliskeelne täistõlge tugines valdavalt BA 182-le, kuid kasutati ka kroonika teisi säilinud käsikirju, varasemaid editsioone, tõlkeid, aga ka teisi „Kronograafia“ viidanud allikaid.¹⁸ Ioannes Malalase teaduslikku uurimisse on olulise panuse andnud Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott ja Alan James, kelle kõigi uurimishuviks on olnud Ida-Rooma hilisantiigi ajalookirjutus. Nende 1989. a ühiselt koostatud mahukas kogumik on jäänud tänaseni Ioannese uurimise aluseks.¹⁹

Agathias *Ἱστορία* ehk „Ajaloode“ käsitleb Ida-Rooma sõdasid gootide ja Pärsia vastu aastatel 552–559.²⁰ Selle kirjutamist on alustatud 570. aastatel, kuid autor suri vahemikus 579–582, mistõttu töö jäi lõpetamata.²¹ „Ajaloode“ koosneb viiest raamatust. Varasim säilinud käsikiri pärineb 10. sajandist ja asub Vatikani Apostlikus raamatukogus (Vat.gr.151). Teadaolevalt on „Ajalogudest“ säilinud fragmentidena üheksateistkümnes käsikirjas.²² 1828. aastal Niebuhri ning 1967. aastal Rudolf Keydelli (1887–1982) avaldatud ladina- ja uuskreekakeelsed publikatsioonid on teksti kasutamisel ja tõlkimisel tänini standardpublikatsioonideks.²³ Joseph D. Frendo (snd 1937) 1975. aastal publitseeritud tekst on esimene ingliskeelne täisversiooniga Agathias *„Ajalogudest“*.²⁴ Agathias uurimisel on keskse tähtsusega Averil Cameroni (1940–2026) monograafia, milles on tutvustatud nii Agathias elukäiku, teoste sisu kui ka tema kirjutamisstiili.²⁵ Töö kontekstis väärib märkimist ka Larisa Ficulle Santini, kes on uurinud Agathias kreekakeelset väljenduslaadi ja keelekasutuse eripärasid.²⁶

¹⁶ Brian Croke. *Modern Study of Malalas*. – Elizabeth Jeffreys jt (toim). *Studies in John Malalas*. Leiden: Brill, 2017, lk 325–338 (siin lk 325).

¹⁷ Vt: Brian Croke. *The Development of a Critical Text*. – Elizabeth Jeffreys jt (toim). *Studies in John Malalas*. Leiden: Brill, 2017, lk 313–324; John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxxi–xli.

¹⁸ John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxiv, xxxi–xli.

¹⁹ Elizabeth, Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott (toim.). *Studies in John Malalas*. Leiden: Brill, 2017.

²⁰ Averil Cameron. *Agathias*. Oxford: Oxford University Press, 1970, lk 30.

²¹ *Ibid.*, lk 9–10.

²² Vt lisa 1.

²³ *Ibid.*, lk ix.; vt: Larisa Ficulle Santini. *Agathias' Greek: Sixth-Century Language through Two Case Studies from the Histories*. – *Byzantine and Modern Greek Studies*, 2025, lk 1–18 (siin lk 2).

²⁴ Agathias; Joseph D. Frendo (toim). *The Histories*. Berlin: Walter de Gruyter, 1975, lk xi.

²⁵ Averil Cameron. *Agathias*.

²⁶ Larisa Ficulle Santini. *Agathias' Greek*.

Prokopiose *Υπὲρ τῶν Πολέμων Λόγοι* („Sõnad sõdade põhjuste kohta”, edaspidi: „Sõdadeest”) koosneb kaheksast raamatust, milles kirjeldatakse Ida-Rooma sõdu naaberrahvaste vastu.²⁷ Teose täpne valmimis- ja avaldamisaeg on tänini vaidlusküsimuseks. Averil Cameroni hinnangul alustas Prokopios teose kirjutamist 540. aastatel, avaldas selle esimesed raamatud 550. aastal ning VIII raamatu 554. aastal.²⁸ Marion Kruse on aga dateerinud teose esmase avaldamise 551. või 552. aastasse ning viimase raamatu 553. aastasse.²⁹ Roger Scott on pidanud võimalikuks, et teos valmis alles 557. aastal.³⁰ Samuti on historiograafias vaieldud Prokopiose teise teose, Justinianuse-aegset ehitustegevust käsitleva *Περὶ Κτισμάτων* („Ehitistest”) valmimise aja üle. Cameroni hinnangul valmis see kas u 554./555. või 559./560. aastal, Henry Bronson Dewingi (1882–1956) järgi aga 560. või mõni aasta hiljem.³¹ „Ehitistest” publitseeris esmakordselt Beato Renano (1485–1547) 1531. aastal.³²

Kõige enam poleemikat on ajaloolaste seas tekitanud Prokopiose *Ἀνέκδοτα* („Avaldamata”).³³ Averil Cameroni hinnangul valmis teos 550. aastatel paralleelselt „Sõdadega”, Kruse järgi aga 551/552. aastal koos „Sõdade” seitsme esimese raamatuga.³⁴ Teos jaguneb 30-ks raamatuks, kuid Kruse on selle jaganud mõtteliselt kaheks: esimeses on keskendutud konkreetsete isikute – Belisarios, tema naine Antonina, keisrinna Theodora ja keiser Justinianus – isikuomadustele, teises aga käsitletakse Justinianuse tegevust ja ebaõnnestumisi valitsejana.³⁵ Kõik kolm Prokopiose säilinud teost valmisid ligikaudu samas ajaraamis.³⁶

Prokopiose autograafid ei ole säilinud³⁷ ning tema teosed on tänapäevani jõudnud mittetäielike ja teadmata provenientsiga käsikirjade vahendusel.³⁸ Teose „Ehitistest” varaseim säilinud versioon pärineb 13. sajandist (Vat.gr. 1065). Teadaolevalt on teosest säilinud üheksateist

²⁷ I–II raamat on sõjad Pärsia, II–III sõjad vandaalide ja IV–VII gootide vastu ning VIII raamatus on kirjeldatud kõiki keisririigi peetud sõdu 552./553. aastal.; Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 13.

²⁸ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 7.

²⁹ Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 13.

³⁰ Roger Scott. *Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda*. – *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 39, 1985, lk 99–109 (siin lk 105).

³¹ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 8–9; Procopius of Caesarea; H. B. Dewing, Glanville Downey (tlk). *Volume VII – Buildings. General Index to Procopius*. Cambridge: Harvard University Press, 1961, lk ix.

³² M. R. Cataudella. *Historiography in the East*, lk 393.

³³ Kuigi „Antiigileksikonis” on see tõlgitud kui „avaldamatud”, on bakalaureusetöös kasutusel „avaldamata”, sest vormiliselt on see sõna kesksõo mitmuse nominatiivis. Vt: Prokopios. – Lalla Gross jt (tlk). *Antiigileksikon*. 2, Met-Yse. Tallinn: Valgus, 1983, lk 104.

³⁴ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 8; Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 14.

³⁵ Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 15.

³⁶ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 10.

³⁷ Philip Rance. *Wars*. – Michael Maas (toim). *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, lk 70–120 (siin lk 95).

³⁸ Brian Croke. *The Search for Harmony in Procopius' Literary Works*. – Michael Maas (toim). *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, lk 28–58 (siin lk 35).

käskirja.³⁹ Ka „Sõdade“ vanim säilinud tekst pärineb 13. sajandist (Lavra H-73),⁴⁰ kokku on sellest teada ligikaudu nelikümmend käskirja.⁴¹ „Sõdade“ taasavastati Lääne-Euroopas 15. sajandil, mil Giovanni Aurispa (u 1376–1459) tõi 1423. aastal ühe käskirja Itaaliasse ning Leonardo Bruni (u 1370–1444) selle 1441. aastal ladina keelde tõlkis.⁴² Prokopiose teosed said Euroopas laiemalt tuntuks alles 16. sajandil. 1607. aastal avaldas David Hoeschel (1556–1617) teosed „Sõdade“ ja „Ehitistest“ esmakordselt trükis.⁴³ „Avaldamata“-st on teada kakskümmend käskirja, millest varaseim pärineb samuti 13. sajandist (Lavra H-73). 1623. aastal taasavastas Niccolò Alemanni (1583–1626) kaks „Avaldamata“ käskirja (Vat.gr.1001 ja Vat.gr.16).⁴⁴

Prokopiose kui autori ja tema tekstide teaduslik uurimine sai alguse 19. sajandi teisel poolel. Olulise arengu Prokopiose uurimisse tõi 1891. aastal avaldatud Jakob Haury *Procopiana*. Suurem osa käsitlusi Prokopiosest on leidnud riivamisi ära märkimist Justinianuse valitsusaega tutvustavates üldkäsitlustes.⁴⁵ Kokkuvõttes on Prokopios üks põhjalikumalt uuritud idarooma autoreid. Tänapäeval on kõige mõjukamaks Prokopiose ja tema teoste uurijaks Averil Cameron ning tema monograafia, milles on esitatud põhjalik ülevaade Prokopiosest ja tema teostest laiemalt 6. sajandi kontekstis.⁴⁶ Lisaks on olulisemate autorite seas ka James Allan Stewart Evans⁴⁷ ning Anthony Kaldellis⁴⁸. Ära märkimist väärib ka Mischa Meieri ja Federico Montinaro toimetatud põhjalik teemakohane käsitlus.⁴⁹

Bakalaureusetöö koostamisel töötati läbi valitud allikapublikatsioonide ingliskeelsed tõlked, mida töö autor kõige paremini valdab, kuid tsitaatide ja mõistete ajastukohase konteksti süvitsi mõistmiseks kasutati ka kreekakeelseid tekste. Allikate läbitöötamisel tuvastati tekstikohad, milles autorid väljendasid keiser Justinianuse suhtes otsest või kaudset kriitikat. Kriitikana käsitletakse töös neid autorite seisukohti, mis lähevad vastuollu keisri enesekuvandi, õukonna ametlike narratiivide või ideaalvalitseja kujutamisega. Seejuures tuleb arvestada, et kriitika

³⁹ Vt: lisa 1; Brian Croke. Procopius, from Manuscripts to Books: 1400–1850. – *Histos Supplement* 9, 2019, lk 1.1–173 (siin 1.12).

⁴⁰ Vt: *Ibid*, lk 1.1–173.

⁴¹ Vt: lisa 1.

⁴² Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century, lk viii, lk 264n2.

⁴³ Brian Croke. The Search for Harmony in Procopius' Literary Works, lk 37–38.

⁴⁴ *Ibid*, lk 28n4; Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century, lk viii.

⁴⁵ Vt: Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century, lk xi.

⁴⁶ Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century.

⁴⁷ J. A. S. Evans. Justinian and the Historian Procopius. – *Greece and Rome*, vol. 17, nr. 2, 1970, lk 218–223.

⁴⁸ Anthony Kaldellis. Procopius of Caesarea: Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.

⁴⁹ M. Meier; F. Montinaro (toim). A Companion to Procopius of Caesarea. Leiden: Brill, 2021.

tuvastamine põhineb paratamatult tekstide tõlgendamisel ning sisaldab seetõttu teataval määral subjektiivset hinnangut.

Töö jaguneb neljaks peatükiks. Esmalt on analüüsitud Justinianuse valitsusaja ehk 6. sajandi Ida-Rooma ajalookirjutuse põhijooni, pöörates erilist tähelepanu Prokopiosele, Ioannes Malalasele ja Agathiassele. Teises peatükis käsitletakse Justinianuse peamiseid eesmärke valitsejana ning tema enesekuvandit keisrina. Kolmandas peatükis on uuritud nimetatud autorite teostes avalduvat kriitikat keiser Justinianus I isiku ja valitsemise suhtes. Viimases peatükis on eelneva põhjal analüüsitud autorite Justinianuse-suunalise kriitika võimalikke põhjuseid. Tööle on lisatud Agathiasse, Prokopiose ja Ioannese teoste teadaolevalt säilinud käsikirjade loend ning uurimuses käsitletud sündmuste kronoloogia, mis hõlbustab keisri, tema valitsusaja ja uuritud autoritega seotud sündmuste jälgimist.

Kõik töös kasutatud tsitaadid ja teoste pealkirjad on tõlkinud töö autor, konsulteerides vajadusel Tartu Ülikooli klassikalise filoloogia lektori Kadri Novikoviga. Nimede transkribeerimisel on eelistatud kreekakeelseid nimekujusid ladinakeelsetele ning lähtutud on vanakreeka-ladina transkriptsioonist. Erandiks on eesti keeles juurdunud nimekujud (nt: Justinianus vs Ioustinianos või Iustinianos). Kreekakeelsete mõistete tõlkimisel on lähtutud nende kasutuskontekstist. Näiteks on *Ἀνέκδοτα* (*anekdota*, ing *The Secret History*) tõlgitud kui „Avaldamata [asjad]”. Kuigi sõna *andekdota* võiks grammatiliselt ja semantiliselt tõlkida kui „Salajane [ajalugu]”, on töös arvestatud võimalusega, et Prokopios ei kavandanud teost n-ö igaveseks või täielikult varjatuna, vaid soovis seda levitada pärast Justinianuse surma. Kuna Justinianuse valitsusaega on periodiseeritud ka hilise antiigi osana, on töös mõiste „Bütsants“ asemel eelistatud nimetust „Ida-Rooma”.⁵⁰

⁵⁰ Peter Heather. *Rome Resurgent: War and Empire in the Age of Justinian*. Oxford: Oxford: Oxford University Press, 2018, lk 6; Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor (527–540)*. – *The New Roman Empire: A History of Byzantium*. Oxford: Oxford: Oxford University Press, 2024, lk 269–296 (siin lk 290); Filippomaria Pontani. *Scholarship in the Byzantine Empire (529–1453)*. – Franco Montanari (toim). *History of Ancient Greek Scholarship: From the Beginnings to the End of the Byzantine Age*. Leiden: Brill, 2020, lk 373–529 (siin lk 373).

1 Ida-Rooma ajalookirjutus 6. sajandil

6. sajandi ajalookirjutust iseloomustas ühelt poolt antiikaegsete traditsioonide püsimine, aga samaaegselt ka nende üle kandumine uuemasse, kristlikust maailmapildist mõjutatud ajalookirjutusse.⁵¹ Varasemas historiograafias on selle perioodi teoseid vastandavalt hinnatud „headeks ajalugudeks“ ja „kehvadeks [kristlikeks] kroonikateks“.⁵² Nüüdisajal käsitletakse 6. sajandi ajalookirjutust pigem kompendiumina mitmest paralleelselt eksisteerinud kirjutustraditsioonist. Roger Scott on eristanud kolme peamist suunda: antiikseid eeskujusid (*resp* antiiktraditsioone)⁵³ järgivad autorid (nt Prokopios ja Agathias),⁵⁴ kristlikud maailmakroonikad⁵⁵ ehk kronograafiad (nt Ioannes Malalas)⁵⁶ ning autorid, kelle looming ei allu selgelt väljakujunenud žanrimääratlustele (nt panegüürika).⁵⁷ Cameron on seevastu jaganud teosed stiili alusel „elitaarseteks“, s.o klassikalisi eeskujusid järgivateks, ning „rahvalikeks“, mille hulka kuulub ka kirstlik kirjandus.⁵⁸

⁵¹ Herbert Hunger. *The Classical Tradition in Byzantine Literature: the Importance of Rhetoric*. – Margaret Mullet, Roger Scott (toim). *Byzantium and the Classical Tradition*. Birmingham: University of Birmingham, 1981, lk 35–47 (siin lk 35).

⁵² Näiteks tõestas Hans-Georg Beck 1965. aastal veenvalt, et suurem osa Ida-Rooma kroonikate autoritest polnud mungad ning nendes pole kasutatud kristlikku terminoloogiat nii suures ulatuses, kui varem arvati, vt: Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 8–9.

⁵³ Klassikalise ajalookirjutuse all on mõeldud antiikautorite kirjutamisstiili, keelekasutuse, teksti struktuuri ja ideede jälgendamist. Sellele oli iseloomulik klassikalise kreeka keele ja retooriliste vormide jälgendamine, kristliku terminoloogia vältimine ja kiriku vaatest oluliste sündmuste mitte mainimine ning keskendumine eelkõige poliitilistele ja sõjalistele sündmustele. Samuti säilis huvi nn lokaalsete ajalugude vastu, mille keskmes (sh geograafiliselt) oli Rooma keisririik. Naaberrahvaid kujutati pigem sündmuste kõrvaltvaatajatena. Vt: Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 10; Averil Cameron, Alan Cameron. *Christianity and Tradition in the Historiography of the Late Empire*. – *The Classical Quarterly*, vol. 12, nr. 2, 1964, lk 316–328; Roger Blockley. *The Development of Greek Historiography*. – Gabriele Marasco (toim). *Greek and Roman Historiography in Late Antiquity*. Leiden: Brill, 2003, lk 289–315 (siin lk 308); Roger Scott. *The Classical Tradition in Byzantine Historiography*. – Margaret Mullet, Roger Scott (toim). *Byzantium and the Classical Tradition*. Birmingham: University of Birmingham, 1981, lk 61–74 (siin lk 67–68); Averil Cameron, Alan Cameron. *Christianity and Tradition*, lk 316–328.; Brian Croke; Alanna M. Emmet. *Historiography in Late Antiquity: An overview*. – Brian Croke; Alanna M. Emmet (toim). *History and Historians in Late Antiquity*. Sydney: Pergamon Press, 1983, lk 1–12 (siin lk 8–9).

⁵⁴ Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 10.

⁵⁵ Maailmakroonika oli ajalookirjanduse žanr, mis sai alguse teadaolevalt 3. sajandi Julius Africanusega. Eesmärgiks oli kirjeldada maailma ajalugu selle loomisest kuni autori kaasajani ning lähtuvalt arusaamast, et ajalugu kulgeb Jumala plaani kohaselt. Vt: Roger Scott. *The Classical Tradition in Byzantine Historiography*, lk 68; John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxi; Elizabeth Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott (toim). *Preface*, lk ix; Ioannese mõju kohta vt: Roger Scott. *The Byzantine Chronicle after Malalas*. – Elizabeth Jeffreys; Brian Croke; Roger Scott (toim). – *Studies in John Malalas*, Brill, 2017, lk 38–54.

⁵⁶ Kuigi varasemad autorid, nt Panodorus Aleksandriast (4.–5. saj), Annianus Aleksandriast (5. saj), Helikonios (4.–5. saj), olid varem maailmakroonikaid kirjutanud, pole need säilinud. Ioannese teosel oli mõju hilisematele sama žanri kreeka, süüria ja slaavi autoritele; Brian Croke; Alanna M. Emmet. *Historiography in Late Antiquity*, lk 7–8; Roger Scott. *The Byzantine Chronicle after Malalas*, lk 38–54; John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxi; Elizabeth Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott. *Preface*, lk ix.

⁵⁷ Roger Scott. *Epilogue: Old and New in Late Antique Historiography*. – Brian Croke; Alanna M. Emmet (toim). *History and Historians in Late Antiquity*. Sydney: Pergamon Press, 1983, lk 169–172 (siin lk 169).

⁵⁸ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 25–26.

Ajalookirjutus oli kogu Ida-Rooma ajaloo vältel kõrgelt hinnatud kirjandusžanr.⁵⁹ Võrreldes Lääne-Euroopaga oli Ida-Rooma ühiskonnas kirjaoskuse tase võrdlemisi kõrge, kuigi ligipääs haridusele ja kirjavarale oli peamiselt jõukama elanikkonna privileeg.⁶⁰ Pärast seda, kui keiser Constantinus I [306–337] legaliseeris 313. a kristluse, muutus järk-järgult ka ajalookirjutuse iseloom.⁶¹ Hiljemalt 5. sajandi keskpaigaks domineeris kirikuga seotud ajalookirjutus ning 6. sajandil kujunes kristlik maailmakroonika üheks olulisemaks ajalookirjutuse vormiks.⁶²

Need muutused tulenesid suuresti Justinianuse valitsusajal kujunenud kultuurilisest ja poliitilisest õhkkonnast. Keisri poliitika rõhutas küll Rooma impeeriumi taastamist ja klassikalise kultuuripärandi tähtsust, kuid samal ajal hääbusid mitmed antiiktraditsioone kandnud haridusasutused. Tuntumaks näiteks on Ateena platonistliku akadeemia sulgemine keisri otsusega 529. aastal.⁶³ Õukonnaga seotud autorid juhindusid sageli teadlikult keisrivõimu n-ö ametlikest narratiividest, ning mõned ajaloolased – sealhulgas Ioannes Malalas –, kasutasid oma teoste koostamisel õukonna ametlikke teadaandeid. See ei tähendanud siiski tingimata keiserliku propaganda teenimist.⁶⁴ Näiteks on historiograafias jõutud järeldusele, et Prokopiose „Ehitistest“ valmis tõenäoliselt õukonna tellimusel.⁶⁵ Ajaloolase ja filoloogi Apostolos Karpozilose (snd 1942) hinnangul eristas Prokopiost teistest autoritest aga see, et kuigi ta võis kirjutada teose mõne võimupositsioonil oleva isiku käsul, siis mitte võimukandjate poolehoidu võitmiseks,⁶⁶ vaid pigem selleks, et rõhutada oma lojaalsust keisrile.⁶⁷

Õukonna surve ajalookirjutusele tähendas ühtlasi, et autori liialt vaba eneseväljendus või otsene kriitika keisri aadressil võis talle kaasa tuua repressioone.⁶⁸ Teistes kirjandusžanrites oli võimalik ennast vabamalt väljendada.⁶⁹ 6. sajandi ajalookirjutuse uurimisel tuleb seega arvestada võimalusega, et autorite hinnangud ja rahulolematust ei tarvitsenud alati väljendada otsesõnaliselt, vaid n-ö vihjamisi, kaudsete osutuste, peidetud vihjete ja viidete (näiteks

⁵⁹ Roger Scott. *Byzantine Chronicles*. – *The Medieval Chronicle*, 2009, vol. 6, lk 31–58 (siin lk 34).

⁶⁰ Anthony Kaldellis; Niketas Siniossoglou. Introduction. – Anthony Kaldellis; Niketas Siniossoglou (toim). *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, lk 1–24 (siin lk 11); Inmaculada Pérez Martín. *Byzantine Books*. – Anthony Kaldellis; Niketas Siniossoglou (toim). *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, lk 37–46 (siin lk 38).

⁶¹ Brian Croke; Alanna M. Emmet. *Historiography in Late Antiquity*, lk 1.

⁶² Apostolos Karpozilos. *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, lk 3; Brian Croke; Alanna M. Emmet. *Historiography in Late Antiquity*, lk 7.

⁶³ Filippomaria Pontani. *Scholarship in the Byzantine Empire*, lk 375, 377.

⁶⁴ Roger Scott. *Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda*, lk 99–100; Peter Sarris. *Economy and Society in the Age of Justinian*. Cambridge University Press, 2006, lk 2.

⁶⁵ Roger Scott. *Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda*, lk 108; M. R. Cataudella. *Historiography in the East*, lk 395; Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 190.

⁶⁶ Apostolos Karpozilos. *Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι*, lk 3.

⁶⁷ M. R. Cataudella. *Historiography in the East*, lk 395.

⁶⁸ Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 38, 40.

⁶⁹ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 22.

antiikautoritele) kaudu.⁷⁰ Kuigi Justinianuse ideoloogia nägi ette klassikalise antiikkultuuri taastamist ja kaitsmist, on osa uurijaid hinnanud keisrit pigem „repressiivse autokraadi“ kui „vabade kunstide patroonina.“⁷¹ Tema valitsusajal vähenes haritlaskirjanduse levik ning Ida-Rooma vallutatud läänealadel hakkas antiiktraditsioone järgiva kirjanduse ja kultuuri viljelemine järk-järgult hääbuma.⁷²

Justinianuse piirangud sõnavabadusele ei olnud siiski täiesti uudsed. Juba *Codex Theodosianus*-ega (439. a) piirati sõnavabadust (*παρρησία*, *parrhesia*) ning keelati n-ö salaajalugude – mille hulka liigitub ka hilisem Prokopiose „Avaldamata“ – kirjutamine. Valitsejat ja tema tegusid oli lubatud kritiseerida vaid talle avalikult ametliku süüdistuse esitamise kaudu.⁷³ Sama põhimõtet on väljendatud ka Justinianuse *Novellae* 60. peatükis, mille kohaselt oli lubatud valitsejat kritiseerida üksnes ametliku süüdistuse kaudu.⁷⁴ Justinianuse korraldusel hävitati keskviimu vaatest sobimatuid tekste ja vangistati intellektuaale.⁷⁵ Sellest hoolimata leidis autoreid, kes olid valmis kirjutama ametlikest narratiividest kõrvale kalduvaid või keisrikriitilisi teoseid.⁷⁶ Sealjuures ei vastandatud panegüürikat ja kriitikat – leidis tekste, kus keisri ülistamine ja (kaudne) kriitika omavahel põimusid.⁷⁷

Aja jooksul hakkas Justinianuse õukonna huvi ajalookirjutuse kontrollimise vastu vähenema, kuna tähelepanu keskmesse tõusid sõjapidamine, religioonipoliitika ning katkupandeemiast tingitud probleemide lahendamine. See ei tähenda siiski, et autorid saanuks oma seisukohti täiesti vabalt väljendada. Võimalike repressioonide kartus ning teadlikkus keisri suhtumisest kriitikasse võisid jätkuvalt piirata seda, mida söandati kirja panna. Anthony Kaldellis on seejuures tõstatanud retoorilise küsimuse: kui palju potentsiaalseid „salajasi ajalugusid“ võis Justinianuse valitsusajal jääda kirjutamata just võimalike repressioonide kartuses.⁷⁸ Enamik hilisantiigi ajaloolasi ei viljelenud ajaloo kirjutamist põhitegevusena, vaid kuulusid ühiskondlikku eliiti, kel oli muu tegevus- või elatusala. Kuigi mitmeid ajaloolasi on pärjatud

⁷⁰ Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 10; Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 58.

⁷¹ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 19; Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 269; Filippomaria Pontani. *Scholarship in the Byzantine Empire*, lk 374.

⁷² Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 20–21.

⁷³ Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 40–41.

⁷⁴ Nov. 60. – David J. D. Miller; Peter Sarris (tlk ja toim). *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, lk 461n2.; David J. D. Miller; Peter Sarris (tlk ja toim). *The Novels of Justinian*, lk 25; *Novellae* on pärast 535. aastat välja antud keiserlike korralduste kogumik, mille tekstid koostati valdavalt keeles ning mis olid mõeldud eelkõige vallutatud lääneprovintside jaoks; *Novels of Justinian*. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2018, lk 1088; Hans Hattenhauer; M. Luts-Sootak jt (tlk). *Euroopa õigusajalugu*. Tallinn: Juura, 2007, 123.

⁷⁵ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 20–21; Malalas 18.136.

⁷⁶ Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 38–40, 50.

⁷⁷ *Ibid*, lk 56.

⁷⁸ *Ibid*, lk 50, 58.

erinevate aunimetuste ja tiitlitega,⁷⁹ on nendega kaasnenud õigused ja kohustused tänaseni ebaselged. Samuti ei andnud pelk ajaloost kirjutamine neile otsest võimalust või õigust riigi juhtimises kaasa rääkida.⁸⁰

Autorite vaateid mõjutas märkimisväärselt ka nende hariduslik taust. 6. sajandil oli retoorika ja antiikkeelte kõrval omandanud olulise tähtsuse õigusharidus,⁸¹ näiteks Prokopios, Agathias ja Ioannes Malalas olid saanud juriidilise hariduse.⁸² Kuigi idarooma autorid väljendasid oma loomingus rahulolematust kaasaegsete poliitiliste olude suhtes, peeti – soovimatute tagajärgede vältimiseks – otsest kriitikat ohtlikuks. Seetõttu eelistati sageli kirjutada minevikusündmustest, mille kaudu oli võimalik kaudselt anda hinnang kaasaja probleemidele.⁸³

Ajalookirjutuse kontekstis markeerib Justinianuse valitsusaeg olulist keelelist üleminekut. Kuigi keisririigi ametliku keelena säilis ladina keel, mindi ametlikus asjaajamises järk-järgult üle kreeka keelele.⁸⁴ Ajalookirjutuses oli kreeka keel domineerinud juba varem, kuid muutuma hakkas kirjanduslik stiil. Prokopiose ja Agathiase teosed olid klassikalises kreeka keeles kirjutatud nn eliitteosed, mille mõistmine võis kaasaegsele lugejale olla keeruline.⁸⁵ Näiteks Agathias püüdis jäljendada arhailist keelekasutust ja poeetilist sõnavara (nn võltsklassikaline kreeka keel).⁸⁶ Uurijate seas puudub siiski üksmeel selles, kas selline klassitsistlik keelekasutus oli autori teadlik valik või mitte.⁸⁷

Ajalookirjutuse täpset sihtrühma on raske kindlaks määrata. N-ö klassikalisi ajalugusid kasutati muuhulgas tekstide avalikuks ettekandmiseks ning neil oli oluline didaktiline ja retooriline funktsioon. Kuigi ajaloolastelt eeldati tõepärasust, peeti ajalookirjutust ka kirjanduslikuks ja

⁷⁹ Nt oli Prokopios pärjatud tiitliga *illustris* (tlk „auväärne“, kõrgeim senaatoritele jagatav tiitel), millega ta pälvis senaatori staatuse ja privileegid. 7. saj kroonik Nikiou Ioannes on oma kirjutistes, mis on säilinud vaid araabia- ja etioopiakeelsete ümberkirjutuste kaudu, seda tiitlit ekslikult seostatud prefekti ametikoha. Vt: *Illustris*. – Alexander P. Kazhdan (peatoim). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 1991, lk 986–987; John of Nikiu. – Alexander P. Kazhdan (peatoim). *The Oxford Dictionary of Byzantium*, lk 1066; Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 190.; Geoffrey Greatrex. *Procopius: Life and Works*. – M. Meier; F. Montinaro (toim). *A Companion to Procopius of Caesarea*. Leiden: Brill, 2021, lk 61–69 (65–66); Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 16.

⁸⁰ Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 42; Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 16.

⁸¹ Geoffrey Greatrex. *Lawyers and Historians in Late Antiquity*. – Ralph W. Mathisen (toim). *Law, Society, and Authority in Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2001, lk 148–161 (siin lk 155).

⁸² *Ibid.*, lk 148.

⁸³ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 21–22; Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 44; Roger Blockley. *The Development of Greek Historiography*, lk 292.

⁸⁴ Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 290.

⁸⁵ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 24; Larisa Ficulle Santini. *Agathias' Greek*, lk 1–3.

⁸⁶ Averil Cameron. *Agathias*, lk 57–88, 149–156; Larisa Ficulle Santini. *Agathias' Greek*, lk 1–3; Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 287.

⁸⁷ Larisa Ficulle Santini. *Agathias' Greek*, lk 3; vt ka: Juan Signes Codoñer. *The Definition of the Middle Voice in Ancient and Byzantine Grammars*. – Martin Hinterberger (toim). *The Language of Byzantine Learned Literature*. Turnhout: Brepols, 2016, lk 70–95; Martin Hinterberger. *The Synthetic Perfect in Byzantine Literature*. – Martin Hinterberger (toim). *The Language of Byzantine Learned Literature*. Turnhout: Brepols, 2016, lk 176–204.

meelelahutuslikuks žanriks.⁸⁸ Kroonikad seevastu olid mõeldud omaette lugemiseks ning neid meelelahutusena ei käsitletud.⁸⁹ Ioannes Malalase looming erineb märkimisväärselt antiiktraditsioone järginud autorite omast. Tema teosed on kirjutanud vernakulaarses kreeka keeles, mida iseloomustavad kõnekeelsus, „bürokraatlik sõnavara“ ja sage asesõnade kasutamine.⁹⁰ Kuigi Malalas oli omandanud kreekakeelse hariduse, oli tema emakeeleks tõenäoliselt süüria keel.⁹¹ Uurijad on seejuures rõhutanud, et rahvakeelsus oli autori teadlik valik, mille eesmärk oli jõuda laiemale ja vähem elitaarse lugejaskonnani.⁹²

1.1 Ida-Rooma 6. sajandi ajalookirjutuse põhijooned

Ajalookirjutuse uurijad, nt Ralph-Johannes Lilie ja Leonora Neville, on üldistavalt järeldanud,⁹³ et klassikalises (siin ka *resp* hilisantiigi) ajalookirjutuses tugineti sageli varasematele autoriteetidele, nt Homerossele, Thukydidesse⁹⁴ ning Vana ja Uue Testamendi tekstidele. Sellistele eeskujudele toetumine võimaldas autoritel suurendada oma teoste mõjukust ja esile tuua omapoolseid rõhuasetusi. Kuna viited eeskujudele ei olnud alati otsesed ning tsitaate on sageli raske tuvastada, pole tänapäeval võimalik täpselt kindlaks teha, milliseid autoreid ja teoseid peeti 6. sajandil üldtuntuks.⁹⁵ Tõenäoliselt oli kõige parema haridusega autoritel ligipääs vähemalt Herodotose, Thukydidesse ja Xenophoni teostele, kuid teiste eeskujude kasutamise kohta saab teha vaid oletusi.⁹⁶ 6.–7. sajandi ajalookirjutajad kasutasid sageli ka üksteise teoseid, mõnikord varasemate autorite käsitlusi ka jätkates.⁹⁷ Kuigi nüüdisaja mõttes võiks sellist praktikat pidada plagieerimiseks, lisas see kaasaegsete silmis teostele usaldusväärsust.⁹⁸

⁸⁸ Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 17–18.

⁸⁹ *Ibid.*, lk 21.

⁹⁰ Roger Scott. *The Classical Tradition in Byzantine Historiography*, lk 47; John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxiv.; Brian Croke. *Malalas, the Man and his Work*, lk 10; Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 25; Alan James, Elizabeth Jeffreys; Michael Jeffreys. *Language of Malalas*. – Elizabeth Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott (toim). *Studies in John Malalas*. Leiden: Brill, lk 217–244 (siin lk 217); Roger Scott. *The Classical Tradition in Byzantine Historiography*, lk 47.; Alan James, Elizabeth Jeffreys; Michael Jeffreys. *Language of Malalas*, lk 225–231; Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 13.

⁹¹ Elizabeth Jeffreys. *Malalas' World View*. – Elizabeth Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott (toim). *Studies in John Malalas*. Leiden: Brill, 2017, lk 55–66 (siin lk 55).

⁹² Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 13.

⁹³ Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention Reflections on Byzantine Historiography*. – *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 68, 2014, lk 157–210 (siin lk 204).

⁹⁴ Sarnaselt Thukydidesse kasutas Prokopios vähe ajalisi tähiseid, kuid teksti struktureerimisel on kasutatud hooajalisust vms; Brian Croke. *Procopius and Thucydides: Defining the Gothic War Year*. – *Classica Cracovensia*, vol. 26, 2023, lk 7–127 (siin lk 8, 15).

⁹⁵ Lilie järgi n-ö ananüümsed tsitaadid (*anonymous quotations*), vt: Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 200, 207.

⁹⁶ Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 20.

⁹⁷ Roger Scott. *Byzantine Chronicles*, lk 31, 34; Roger Blockley. *The Development of Greek Historiography*, lk 291.

⁹⁸ Näiteks jätkasid Agathiase surma järel tema tööd 6. saj ajaloolased Menandros Protektor ja Ioannes Epiphaneias.; Roger Scott. *Byzantine Chronicles*, lk 31, 34; Averil Cameron. *Agathias*, lk 10.

Ajalookirjutuses ei püütud sündmusi tingimata edasi anda modernses mõttes objektiivselt või detailselt tõepäraselt. Kirjeldatavate isikute iseloomustamiseks kasutati sageli kirjanduslikke ja retoorilisi võtteid, sh tegelaste kujutamist ebarealistlikes olukordades.⁹⁹ Antiikeepikast ja piiblilugudest pärinevaid motiive asetati kaasaegsesse konteksti või paigutati oma kaasaegseid isikuid ajaloolistesse ja mütoloogilistesse sündmustesse.¹⁰⁰ Seejuures võisid sellised situatsioonid olla üksteist välistavad, kuid tõenäoliselt mõistsid kaasaegsed nende retoorilist eesmärki.¹⁰¹ Didaktilistel eesmärkidel kasutati ajalookirjutuses ka n-ö rahvalikke lugusid ja üldtuntud narratiive, mille kaudu oli võimalik ajalugu õpetada ning tekstile usaldusväärsust lisada.¹⁰² Autorid võisid kirjutada ka sündmustest, mis ei olnud otseselt seotud teose põhiteemaga, kuid aitasid luua seoseid ja võrdlusi eri ajastute vahel.¹⁰³ Samuti püüti lugejaid mõjutada kaudselt ja varjatult, suunates neid retooriliste vihjete abil ise soovitud järeldusteni jõudma.¹⁰⁴

Sündmuste rõhutamiseks, dramatiseerimiseks või isikute iseloomustamiseks on kasutatud otsest kõnet.¹⁰⁵ Tegelastele suhu pandud kõned võisid olla fiktiivsed, kuid autorite jaoks väljendasid need siiski ajaloolist või moraalset tõe.¹⁰⁶ Selline retooriline võte oli ka vahend esitamaks kaudset kriitikat konkreetsete isikute või nende poliitiliste otsuste suhtes.¹⁰⁷ Sealjuures ei olnud määrava tähtsusega detailide täielik tõepärasus, vaid loodud narratiivi sisuline ja retooriline mõjuvus.¹⁰⁸ Ajalookäsitluses peeti oluliseks mitte niivõrd neutraalsust, kuivõrd „õiglase“ hinnangu andmist.¹⁰⁹ Seetõttu ei saa neid teoseid käsitleda „õigete“ või „valedena“, vaid pigem erinevaid retoorilisi ja ideoloogilisi hoiakuid väljendavate tekstidena.¹¹⁰

⁹⁹ Lilie järgi *characterization by deeds*, vt: Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 168.

¹⁰⁰ Lilie järgi n-ö eepilised motiivid (ing *epic elements*), vt: Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 184.

¹⁰¹ Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 176.

¹⁰² Nt ilmneb see Agathiase teosest; Anthony Kaldellis. *Things Are Not What They Are: Agathias' "Mythistoricus" and the Last Laugh of Classical Culture*. – *The Classical Quarterly*, vol. 53, nr. 1, 2003, lk 295–300; Roger Scott. *Byzantine Chronicles*, lk 32, 34; Conor Whately. *Battles and Generals: Combat, Culture, and Didacticism in Procopius' Wars*. Leiden: Brill, 2016, lk 5.

¹⁰³ Lilie järgi n-ö ajatud lood (ing *timless episodes*), vt: Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 199.

¹⁰⁴ Roger Scott. *Byzantine Chronicles*, lk 32–33; Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 22–23.

¹⁰⁵ Lilie on kasutanud väljendit *bon mots and sayings*, vt: Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 183.

¹⁰⁶ *Supra* pt 3.6.; Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 24.

¹⁰⁷ Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 181–182.

¹⁰⁸ Lilie järgi *deliberate tendentious modification*, vt: Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 163, 209.

¹⁰⁹ Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 213; Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 163.

¹¹⁰ Amelia Brown. *Justinian, Procopius, and Deception: Literary Lies, Imperial Politics, and the Archaeology of Sixth-Century Greece*. – Andre J. Turner jt (toim). *Private and Public Lies: The Discourse of Despotism and Deceit in the Graeco-Roman World*. Leiden: Brill, 2010, lk 355–369 (siin lk 358).

Kaasaegne lugeja võis ka näiliselt „neutraalset“ teksti tõlgendada keisri ja tema poliitika toetamisena.¹¹¹

Autorite kasutatud sõnavara võis olla teadlikult mitmetähenduslik. Mõnel juhul võisid ajaloolased tahtlikult kasutada väljendeid või termineid viisil, mis jättis ruumi erinevateks tõlgendusteks ning eeldas lugejalt ise konteksti põhjal õige tähenduse leidmist.¹¹² Nende võtete hulka kuulus ka terminite anakronistlikult kasutamine.¹¹³ Näiteks on Ioannes Malalas kasutanud oma teoses sõna *conventus*¹¹⁴ samatähenduslikult nii oma kaasaega kui ka kuningas Agamemnoni aega kirjeldades ning tiitlit *βασιλεύς* (*basileus*)¹¹⁵ nii Trooja sõja kui oma kaasaegsete valitsejate puhul.¹¹⁶

1.2 Ioannes Malalas

Ioannes Malalase sünniaeg jääb tõenäoliselt ajavahemikku 470.–490.¹¹⁷ Tema eluloolised andmed pärinevad peamiselt tema enda teostest.¹¹⁸ Hilisemad autorid on tema kohta kasutatud erinevaid nimetusi, nagu Rhetor,¹¹⁹ Scholastikos,¹²⁰ Malalas,¹²¹ aga ka päritolule viitavat nimekuju „Ioannes Antiookiast“.¹²² Ioannes omandas Antiookias klassikalise hariduse, sh õiguslase ettevalmistuse.¹²³ Hiljem töötas ta eri linnades riigiametnikuna, kuni asus 535. või 540. aastal lõplikult pealinna, kus jätkas karjääri keiserlikus administratsioonis. Võimalik, et ta töötas *advocatus fisci* ametikohal.¹²⁴ Ioannes Malalase surm jääb tõenäoliselt 570. aastatesse.¹²⁵

Ioannes on oma teoses Justinianuse tegevusse suhtunud üldjoontes heakskiitvalt,¹²⁶ kuid keisri valitsusaja teisest poolest on ta kirjutanud märksa vähem detailselt tema käsitluses on

¹¹¹ Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 24.

¹¹² *Ibid.*, lk 23; Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 192–193.

¹¹³ Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 190, 192–193.

¹¹⁴ Rooma keisririigi provintsiaalsed kokkutulekud, kuhu juhtivad kodanikud koondusid, vt: *Conventus, procincial*. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 409–410.

¹¹⁵ Tiitel on erinevatel aegadel omanud erinevaid tähendusi, näiteks valdjas, pealik, kohtunik, kuningas, keiser.

¹¹⁶ John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxiv.; Elizabeth Jeffreys. *Malalas' World View*, lk 60–61.

¹¹⁷ Brian Croke. *Malalas, the Man and his Work*, lk 4.

¹¹⁸ John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxi.

¹¹⁹ *Κρ ῥήτωρ* – oraator, advokaat.

¹²⁰ *Κρ σχολαστικός* – õpetlane.

¹²¹ *Malal* tähendab süüria keeles reetorit.

¹²² Brian Croke. *Malalas, the Man and his Work*, lk 3.

¹²³ Geoffrey Greatrex. *Lawyers and Historians in Late Antiquity*, lk 149.

¹²⁴ John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxi–xxii; Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 237–239; *Advocatus fisci* oli vanemadvokaat, kes nõustas keisrit, Ida-Roomas hakati 6. sajandist neile ametikandjatele andma ka senaatoritiitlit, vt: Geoffrey Greatrex. *Lawyers and Historians in Late Antiquity*, lk 149; *Advocatus Fisci*. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 24.

¹²⁵ Vt: lisa 2; John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxii.

¹²⁶ *Ibid.*, lk ix.

tähelestatud kriitilisemat suhtumist valitsejatesse.¹²⁷ Selline muutus võib osutada nii muutunud poliitilistele oludele kui ka autori ettevaatlikumale väljendusviisile. Ioannese 530. ja 560. aastatel koostatud teose algne pealkiri ei ole teada. Hilisemad autorid on nimetanud seda nii *Χρονογραφία*’ks¹²⁸ (kronograafia) kui ka *Ιστορία*’ks¹²⁹ (ajalood), samas kui teose on kasutatud nimetust *ἐγκύκλιον* (ringkiri).¹³⁰

Kuivõrd teose 18. raamat valmis teistest osadest üle kolmekümne aasta hiljem, on historiograafias tõstatatud küsimus selle autorlusest. Tänapäeval peavad uurijad siiski valdavalt tõenäoliseks, et kogu teos pärineb Ioanneselt endalt – seda muuhulgas põhjusel, et säilinud käsikirjad on läbivalt n-ö rahvakeelsed.¹³¹ Esimese viieteistkümne raamatu kirjutamisel tugines Ioannes peamiselt kirjalikele allikatele, alates keiser Zenoni [574–591] valitsusajast põhineb teos aga suuremas osas kaasaegsete vahendatud teabel, mistõttu leidub hilisemates osades vähem otseseid viiteid kasutatud allikatele.¹³²

Ioannese „Kronograafia“ saavutas kaasajal ja keskajal märkimisväärse leviku. Juba 580. aastal kasutas seda Ioannes Ephesosest (u 507–588) ning 590. aastatel Evagrios Scholastikos.¹³³ Ioannese teost kasutati ka 7. sajandil *Chronicon Paschale* koostamisel.¹³⁴ Hilisemate autorite seas on oma teostes „Kronograafiale“ osutanud kroonik Georgios Munk (ehk Hamatolos, 9. saj) ning ajaloolane Ioannes Zonaras (u 1070–1140).¹³⁵ 11. sajandil valmis teosest vanaslaavikeelne tõlge, mis on fragmentidena säilinud vanavene leetopissides.¹³⁶

1.3 Prokopios Caesareast

Prokopios sündis u 500. aastal Caesareas jõuka maaomaniku perekonnas.¹³⁷ Ta omandas kaasaja kontekstis kõrgetasemelise hariduse klassikalises kirjanduses ja õigusteaduses¹³⁸ ning

¹²⁷ Roger Scott. *Malalas and His Contemporaries*. – Roger Scott (toim). *Byzantine Chronicles and the Sixth Century*. London: Routledge, 2012, e-raamat, pagineerimata, PDF-s fe andalk 138–162 (siin lk 161).

¹²⁸ Nt Ioannes Damaskusest (u 675–749).

¹²⁹ Nt keiser Konstantinos VII Porphyrogennetose [913–959] õukonnas valminud entsüklopeedias *Excerpta* osades *De virtutibus* ja *De insidiis*.

¹³⁰ Brian Croke. *The Early Development of Byzantine Chronicles*. – Elizabeth Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott (toim). *Studies in John Malalas*. Leiden: Brill, 2017, lk 27–37 (siin lk 27).

¹³¹ Brian Croke. *Malalas, the Man and his Work*, lk 21–22; Alan James, Elizabeth Jeffreys; Michael Jeffreys. *Language of Malalas*, lk 218–210.

¹³² John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxiii.

¹³³ Brian Croke. *Malalas, the Man and his Work*, lk 3.

¹³⁴ Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 53.

¹³⁵ Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 87–88, 192.

¹³⁶ Jana Howlett. *Some Classical Saints in the Russian Tradition*. – M. Mullet, R. Scott (toim). *Byzantium and the Classical Tradition*. Birmingham, 1981, lk 172–178 (siin lk 175).

¹³⁷ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 5.

¹³⁸ Geoffrey Greatrex. *Procopius: Life and Works*, lk 61; Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 6.

võis kuuluda nn Gaza õpetlaste koolkonda.¹³⁹ Esimesed kirjalikud teated Prokopiosest pärinevad 520. aastatest, mil ta asus elama Konstantinoopolisse. 527. a määrati ta Mesopotaamia provintsi sõjaväejuhi (kr *δοῦξ*, ld *dux*) Belisariose (u 500–565) assessoriks (*πάρεδρος*, *paredros*), sekretäriks ja nõuandjaks (*σύμβουλος*, *symbolos*).¹⁴⁰ Selles ametis osales ta Belisariose sõjakäikudel ning viibis pealinnas nii 532. aasta Nika ülestõusu kui ka 542. aasta katkupuhanu ajal. Pärast Ravenna vallutamist 540. aastal naasis Prokopios Konstantinoopolisse. Tema edasise elukäigu kohta on säilinud märkimisväärselt vähem andmeid.¹⁴¹

Prokopiose teosed kuulusid nn eliitkirjanduse hulka – need olid kirjutatud klassikalises kreeka keeles, mida võis 6. sajandi lugejal olla keeruline mõista.¹⁴² Kirjutamisel tugines Prokopios oma isiklikele kogemustele, varasematele märkmetele, keisririigi dokumentatsioonile ning kontaktidele õukonnas ja sõjaväeringkondades.¹⁴³ Historiograafias on tema teoseid traditsiooniliselt hinnatud väga erinevalt: „Ehitistest“ peetakse üldiselt panegüüriliseks, „Avaldamata“-t keisrit kritiseerivaks,¹⁴⁴ „Sõdadest“ on tõlgendatud nii neutraalse ajalookäsitluse kui ka „Avaldamata“-ga võrreldavaks Justinianuse-suunalist kriitikat sisaldavaks teoseks.¹⁴⁵ Prokopios on oma töödes viidanud ka teistele enese kirjutatud tekstidele (teosele „Avaldamata“ kaudselt).¹⁴⁶

Prokopiose „Ehitistest“ annab ülevaate Justinianuse ajal rajatud hoonetest ja kindlustustest kogu keisririigis. Žanriliselt ühendab teos *enkomion*’i (kiidulaul, panegüürika) ja *ekphrasis*’e (kirjeldus) elemente,¹⁴⁷ mõningate autorite hinnangul esineb ka teataval määral Justinianuse-

¹³⁹ Kristlikke õpetlasi ja oraatoreid koondavat Gaza koolkonda on esmamainitud 4. sajandil, kuid selle hiilgeaeg jäi 5. sajandi lõppu ning 6. sajandi algusesse. Vt: Gaza, schools and rhetoric at. – Oliver Nicholson (toim). The Oxford Dictionary of Late Antiquity, lk 648; Glanville Downey. Gaza in the Early Sixth Century. University of Oklahoma Press, 1963; Geoffrey Greatrex. Procopius: Life and Works, lk 61–62.

¹⁴⁰ Marion Kruse. The Politics of Roman Memory, lk 13.; N. J. Austin. Autobiography and History: Some Later Roman Historians and their Veracity. – Brian Croke; Alanna M. Emmet (toim). History and Historians in Late Antiquity, Sydney: Pergamon Press, 1983, lk 54–65 (siin lk 56).

¹⁴¹ Vt: lisa 2; Geoffrey Greatrex. Procopius: Life and Works, lk 64–65; Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century, lk 13.

¹⁴² Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century, lk 24.

¹⁴³ Conor Whately. Procopius on Soldiers and Military Institutions in the Sixth Century Roman Empire. Leiden: Brill, 2016, lk 41, 45; Anthony Kaldellis. Identifying Dissident Circles in Sixth-Century Byzantium: The Friendship of Prokopios and Ioannes Lydos. – Florilegium 21, 2004, lk 1–17 (siin lk 1); Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century, lk 7.

¹⁴⁴ M. R. Cataudella. Historiography in the East, lk 393–395; Marion Kruse. The Politics of Roman Memory, lk 9.

¹⁴⁵ Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century, lk 23; Anthony Kaldellis. How Perilous Was It, lk 39.

¹⁴⁶ Prokopios VII/I.1.12.

¹⁴⁷ Elizabeth Jeffreys. Rhetoric. – Elizabeth, Jeffreys; John Haldon; Robin Cormack (toim). The Oxford Handbook of Byzantine Studies. Oxford: Oxford University Press, 2008, lk 827–837 (siin lk 834); Marion Kruse. The Politics of Roman Memory, lk 15.

kriitikat.¹⁴⁸ On oletatud, et Prokopios suhtus keisrisse esialgu poolehoidvalt, kuid pettus Justinianuses 540. ja 550. aastatel. Selle põhjal on tõlgendatud, et autor on teoses „Ehitistest“ vähemalt osaliselt väljendanud iroonilist hoiakut.¹⁴⁹ Kaldellis on seejuures väitnud, et Prokopios soovis algselt kirjutada ühtset tervikkäsitlust, kuid oli sunnitud jagama oma seisukohad erinevate teoste vahel. Avalikult lubatud seisukohad esitas ta „Sõdadest“ ja „Ehitistest“, teravama kriitika ja mõtted, mida ta avalikult jagada ei julgenud, aga „Avaldamata“-s.¹⁵⁰ Prokopiose kriitika põhjuseks on peetud tema pettumist 540. aastatel nii Justinianuses kui ka Belisarioses.¹⁵¹

„Avaldamata“ oli tõenäoliselt kavandatud teose „Sõdadest“ jätkuna – see sisaldas kirjeldusi ja hinnanguid, mida poleks Justinianuse eluajal olnud võimalik avalikult levitada.¹⁵² Teose algne pealkiri ei ole teada. Hilisemates allikates on seda nimetatud erinevalt: idarooma ajaloolane Nikephoros Kallistos (u 1256–1335) on kasutanud nimetust *ἀντίρρησις* (vastuväited),¹⁵³ 10. sajandi entsüklopeedias *Souda* (Σοῦδα) on teos aga liigitatud komöödiaks (*κωμωδία*).¹⁵⁴ Žanriliselt on „Avaldamata“-t peetud *psogos*’eks ehk süüdistus- ja laimukõneks.¹⁵⁵ Erinevalt Prokopiose teistest töödest on selles esitatud kriitika sihitud ja suunatud otseselt Justinianuse vastu.¹⁵⁶ Tõenäoliselt oli teos mõeldud avaldamiseks alles pärast keiser Justinianuse surma.¹⁵⁷ Kuigi vanemas historiograafias on „Avaldamata“ autorlust kahtluse alla seatud, on Averil Cameron veenvalt argumenteerinud, et kõik kolm teost pärinevad samalt autorilt – Prokopioselt.¹⁵⁸

Prokopios oli juba kaasaegsete seas mõjukas autor ning tema teosed levisid laidaselt kogu riigis,¹⁵⁹ erandiks oli „Avaldamata“. ¹⁶⁰ Kuivõrd teosest ei ole säilinud ühtki kirjutamise ajale lähedast ümberkirjutust, on tänini teadmata, kelle vahendusel see läbi sajandite säilis. Võimalik, et Prokopios jagas seda vähestele usaldusväärsetele tuttavatele lugemiseks.¹⁶¹ Kuni 10.

¹⁴⁸ Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 50.

¹⁴⁹ J. A. S. Evans. *Justinian and the Historian Procopius*, lk 218–223.

¹⁵⁰ Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 49.

¹⁵¹ *Ibid.*, lk 49; M. R. Cataudella. *Historiography in the East*, lk 393.

¹⁵² Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 13–14.

¹⁵³ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 48.

¹⁵⁴ *Ibid.*, lk 58.

¹⁵⁵ Elizabeth Jeffreys. *Rhetoric*, lk 832.

¹⁵⁶ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 53.

¹⁵⁷ *Ibid.*, lk 48, 51.

¹⁵⁸ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk viii, ix, 3.

¹⁵⁹ Anthony Kaldellis. *Identifying Dissident Circles*, lk 1.; Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk viii.

¹⁶⁰ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 48.

¹⁶¹ Prokopios võis oma tööd lugemiseks jagada Evagrius Scholastikosele, filosoof Simplikiosele (snd u 480) ja ametnik Ioannes Lydosele (u 491–565); vt: Anthony Kaldellis. *Identifying Dissident Circles*, lk 2–3; Prokopiose ja Ioannes Lydose teiste sarnasuste kohta vt: *Ibid.*, lk 3–12.

sajandini näib „Avaldamata“ olnud idaroomlastele tundmatu.¹⁶² Teost on teadaolevalt esmakordselt mainitud 10. sajandi entsüklopeedias *Souda* ning võimalik, et seda kasutas ka 12. sajandi ajaloolane Ioannes Zonaras.¹⁶³ Järgmisena on sellele viidanud 14. sajandil Nikephoros Kallistos (u 1256–1335).¹⁶⁴

1.4 Agathias Scholastikos

Agathias (u 532 – u 580) eluloo peamiseks allikaks on samuti tema enese teosed.¹⁶⁵ Ta sündis Väike-Aasias Myrinas ning tema perekond asus u 535. aastal elama Konstantinoopolisse.¹⁶⁶ Agathias omandas aastatel 548/49–551 Aleksandrias retoorikahariduse ning jätkas 551–555 Konstantinoopolis õigusteaduse õpinguid.¹⁶⁷ Hiljem töötas ta Konstantinoopolis juristina.¹⁶⁸ Agathias ise on kirjeldanud oma tööd Konstantinoopoli stoas, mis osutab tegevusele õigusvaldkonnas.¹⁶⁹ Tema poeemide põhjal on oletatud, et ta võis olla nii Myrina kui ka Smyrna „linna isa“ ehk avalike ehitiste korrashoiu eest vastutaval ametikohal (kr *πατήρ πόλης*, ld *curator civitatis*¹⁷⁰).¹⁷¹ Oma loomeperioodi alguses tegeles Agathias peamiselt luulega. Ta kirjutas heksameetrilisi värsse ning avaldas teose *Daphniaka*, mis ei ole säilinud ning mille sisu on teadmata.¹⁷² Tõenäoliselt valmis see 560. aastate alguses.¹⁷³ Lisaks koostas Agathias 567/568. a valminud kogumiku *Kyklos*, kuhu koondas erinevate autorite epigramme¹⁷⁴

Ajalookirjutusega hakkas Agathias tegelema keiser Justinus II [565–578] valitsusajal. 570. aastatel alustas ta oma teose „Ajaloode“ kirjutamist,¹⁷⁵ kuid töö jäi autori surma tõttu

¹⁶² Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 48.

¹⁶³ Anthony Kaldellis. *Identifying Dissident Circles*, lk 2.

¹⁶⁴ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 48.

¹⁶⁵ Agathias; Joseph D. Frondo (toim). *The Histories*, lk ix.

¹⁶⁶ Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 279.

¹⁶⁷ Ronald C. McCail. *The Earthquake of A.D. 551 and the Birth-date of Agathias*. – *Greek, Roman, and Byzantine Studies* vol. 8, no. 3, 1967, lk 241–247 (siin lk 243–245); Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 280; Agathias; Joseph D. Frondo (toim). *The Histories*, lk ix; Agathias *proem*. 14.

¹⁶⁸ Geoffrey Greatrex. *Lawyers and Historians in Late Antiquity*, lk 149.

¹⁶⁹ Kuninglikud kodad või stoad (kr *Βασιλική Κινστέρινα*, ld *Stoa Basilica*) olid Rooma vabariigist alates sageli linnafoorumite kõrval asuvad kohtusaalid. Justinianus I ajal mõisteti Basiilikas kohut tsiviil- ja kaubandusküsimuste üle. Konstantinoopoli Basiilika asus kaljul, mille sisse Justinianuse ajal rajati tsistern (tänapäevani säilinud, türgi keeles *Yerebatan Sarnıcı*). Vt: Averil Cameron. *Agathias*, lk 3–4; *Basilica*. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 216.; Rodolph Guiland. *Études de topographie de Constantinople byzantine II*. Berlin: Adolf Hakkert, 1969, lk 4.

¹⁷⁰ Linna heaolu eest vastutav riigiametnik, vt: Leonard A. Curchin. *The End of Local Magistrates in the Roman Empire*. – *Geriön* 32, 2014, lk 271–287 (siin lk 280).

¹⁷¹ Averil Cameron. *Agathias*, lk 2–3.

¹⁷² J. R. Martindale. *The Prosopography of the Late Roman Empire*, vol III A, A.D. 527–641. Cambridge: Cambridge University Press, 1992, lk 24; Agathias; Joseph D. Frondo (toim). *The Histories*, lk ix; Agathias *proem*. 14; Averil Cameron. *Agathias*, lk 12.

¹⁷³ Averil Cameron. *Agathias*, lk 9.

¹⁷⁴ Agathias; Joseph D. Frondo (toim). *The Histories*, lk ix, Agathias *proem*. 14; Averil Cameron. *Agathias*, lk 9; Ronald C. McCail. *Poetic Reminiscence in the „Histories“ of Agathias*. – *Byzantion*, vol. 38, no. 2, 1968, lk 563–565 (siin lk 564).

¹⁷⁵ J. R. Martindale. *The Prosopography*, lk 25.

lõpetamata.¹⁷⁶ Pole teada, milliseid allikaid ta oma käsitluse kirjutamisel kasutas.¹⁷⁷ Erinevalt Prokopiosest ei kuulunud Agathias õukonnaajaloolaste ringi ega osalenud enese kirjeldatud sõjasündmustes,¹⁷⁸ mistõttu ei saanud ta tugineda isiklikule kogemusele.¹⁷⁹ Samas oli ta loonud sidemeid mitmete mõjukate isikutega¹⁸⁰ ning tõenäoliselt kasutas ta Prokopiosest rohkem kirjalikke allikaid.¹⁸¹

Historiograafias ei ole Agathiast alati kõrgelt hinnatud. Tema teosed ei saavutanud laialdast levikut¹⁸² ning tema kirjeldatud sündmuste usaldusväärsuses on kaheldud, kuna mitme sündmuse ja nendest kirjutamise vahele jäi vähemalt kolmteist aastat.¹⁸³ Teisalt on tähelepanu juhitud sellele, et Agathias on kohati esitanud sündmusi Prokopiosest üksikasjalikumalt.¹⁸⁴ Teost on mainitud 10. sajandi entsüklopeedias *Souda*,¹⁸⁵ mis osutab sellele, et Agathiase looming oli vähemalt hilisemas Bütsantsi kultuuriruumis tuntud.

¹⁷⁶ *Ibid.*, lk 25; Averil Cameron. Agathias, lk 9–10.

¹⁷⁷ Averil Cameron. Agathias, lk 31–32.

¹⁷⁸ *Ibid.*, lk 5–6; Agathias; Josph D. Frindo (toim). The Histories, lk x.

¹⁷⁹ Agathias; Josph D. Frindo (toim). The Histories, lk x.

¹⁸⁰ Paulos Silentiarios (srn u 580) oli Justinianuse õukonna ametnik (*silentiarius*, *σιλεντιάριος* – õukonnaametnik, kelle ülesanne oli tagada palees vaikus ja kord) ja ajaloolane; Damocharius – luuletaja ning Aasia provintsi prokonsul; Ioannes Barbucallus – poeet; Thessaloniki Makedonios – konsul; Egiptuse Iulianos (pretoriaanide prefekt; Eutyichianos – keisri sekretär; Sergios – pärsia keele tõlk. Vt: Warren Treadgold. The Early Byzantine Historians, lk 281; Averil Cameron. Agathias, lk 4, 7–8; Agathias; Josph D. Frindo (toim). The Histories, lk x.; Paul the Silentiary. – Oliver Nicholson (toim). The Oxford Dictionary of Late Antiquity, lk 1152; Silentiarii. – Oliver Nicholson (toim). The Oxford Dictionary of Late Antiquity, lk 1382.; Paul Silentiarios. – Alexander P. Kazhdan (peatoim). The Oxford Dictionary of Byzantium, lk 1609; Silentiarios. – Alexander P. Kazhdan (peatoim). The Oxford Dictionary of Byzantium, lk 1896.

¹⁸¹ Warren Treadgold. The Early Byzantine Historians, lk 286.

¹⁸² Näiteks õpetlane Evagrius Scholasticos on 590. a tõdenud, et tal oli raskusi „Ajalogude“ eksemplari saamisega.

¹⁸³ Averil Cameron. Agathias, lk 5–6, 31–32.

¹⁸⁴ Warren Treadgold. The Early Byzantine Historians, lk 286.

¹⁸⁵ Averil Cameron. Agathias, lk 10.

2 Keisrivõim 6. sajandi Ida-Roomas

Justinianus I (482–565; keiser 527–565), sünninimega Petrus Sabbatius (edaspidi: Justinianus), sündis Traakias talupoja perekonda.¹⁸⁶ Tema onu Justinus, hilisem keiser Justinus I [518–527], teenis keiser Anastasius I [491–518] alluvuses ning Justinianus asus noores eas oma onu teenistusse. Justinus I võimuletulek tõi kaasa ka Justinianuse kiire tõusu riigi eliidi hulka: 521. aastal nimetati ta patriitsiks ja konsuliks, 525. anti talle *caesar*’i tiitel ning 527. aastal kuulutati ta juba enne Justinuse surma kaasvalitsejaks ja *augustus*’eks.¹⁸⁷

Justinianuse valitsusaega on historiograafais käsitletud üleminekuperioodina, mida peetakse sageli ka antiikaja lõpuks Ida-Roomas.¹⁸⁸ Tema valitsusaega iseloomustavad mitmed muutused nii kultuuris, religioonipoliitikas kui riigi valitsemises. Lisaks järkjärgulisele üleminekule ladina keelelt kreeka keelele hakkas keisri kätte üha enam koonduma nii ilmaliku kui ka kiriklik võim [*βασιλεία (basileia)* ja *ιερωσύνη (hierosyne)* ehk *impeerium* ja *sacerdotium*].¹⁸⁹ Traditsiooniline Rooma keisrisümboolika hakkas asenduma kristliku kujundikeelega ning tugevnes arusaam keisrist kui Jumalalt võimu saanud valitsejast.¹⁹⁰ Justinianuse poliitilist ideoloogiat iseloomustas *renovatio imperii* ehk Rooma impeeriumi taastamise idee.¹⁹¹

2.1 Justinianuse peamised eesmärgid valitsejana

Justinianuse valitsusaja alguses elasid veel varasemate Theodosiose [395–457] ja Traakia [474–518] dünastiate järeltulijad, mistõttu ei olnud tema positsioon 527. aastal täielikult kindlustatud.¹⁹² Seetõttu asus ta kohe pärast võimuletulekut oma autoriteeti tugevdama. Bütsantini John Barker (1933–2019) on toonud esile mitu Justinianuse poliitikat kujundanud keskset eesmärki. Neist üheks olulisemaks oli religioosse ühtsuse saavutamine. Keiser mõistis religiooni tähtsust poliitilise mõjutusvahendina,¹⁹³ mistõttu püüdis tugevdada keisrivõimu kontrolli kiriklike institutsioonide ja mõjukate vaimulike üle.¹⁹⁴ Selle eesmärgi nimel karmistati hereetikute ja mittekristlaste suhtes rakendatavaid karistusi, sunniti neid ristiusku vastu võtma

¹⁸⁶ Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 204; John W. Barker. *Justinian and the Later Roman Empire*, lk 64.

¹⁸⁷ Vt: lisa 2; John W. Barker. *Justinian and the Later Roman Empire*, lk 65–66.

¹⁸⁸ Filippomaria Pontani. *Scholarship in the Byzantine Empire*, lk 373.

¹⁸⁹ Andrew Louth. *Justinian and his Legacy*, lk 107–108.

¹⁹⁰ *Ibid.*, lk 129.

¹⁹¹ Sarolta A. Takács. *The Construction of Authority in Ancient Rome and Byzantium: The Rhetoric of Empire*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, lk 121; Andrew Louth. *Justinian and his Legacy*, lk 109.

¹⁹² Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 205.

¹⁹³ Yannis Stouratis. *Identities and Ideologies in the Medieval East Roman World*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022, lk 55.

¹⁹⁴ John W. Barker. *Justinian and the Later Roman Empire*, lk 178; Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 271–272; Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 205–207.

ning korraldati rünnakuid teisitimõtlejate vastu (näiteks aastatel 529 ja 545–546¹⁹⁵).¹⁹⁶ Mõnel juhul rakendati ka surmanuhtlust.¹⁹⁷ Pärast Rooma vallutamist suurenes keisri mõju paavsti üle.¹⁹⁸ Justinianus põhjendas oma edu määrgina Jumala soosingust. See tekitas omakorda paradoksi, et ebaõnnestumisi võidi tõlgendada Jumala poolehoidu kadumisega.¹⁹⁹

Teiseks keskseks eesmärgiks oli impeeriumi territoriaalne tugevdamine. Riigipiiride kaitseks rajati ulatuslik kindlustuste süsteem.²⁰⁰ Lisaks oli keisri eesmärgiks vallutada tagasi endised Lääne-Rooma riigi alad²⁰¹ – tema hinnangul pidi see aitama viia madalseisus riigi taas õitsengule.²⁰² Selle eesmärgi täitmiseks peeti sõdu vandaalidega Põhja-Aafrikas (533–534), gootidega Itaalias (534–554), ning vallutati tagasi osa Hispaania alasid (552).²⁰³ Kuigi vallutused suurendasid Ida-Rooma poliitilist, kultuurilist ja majanduslikku mõju läänealadel,²⁰⁴ kaasnes sellega ka ulatuslik rahulolematuse, korruptsiooni kasv ning usuliste ja etniliste pingete süvenemine.²⁰⁵

Keiser pidas oluliseks ka diplomaatilise suhtluse edendamist naaberrahvastega.²⁰⁶ Ajaloolane Dmitri Obolenski (1918–2001) on nimetanud Justinianuse välispoliitikat „keeruliseks teaduse ja kunsti kombinatsiooniks“, mis ühendas sõjalise surve, luuretegevuse, diplomaatilised kingitused ning religioosse propaganda.²⁰⁷ Naaberrahvaid püüti mõjutada nende ristimise, valitsejate ristiisaks olemise²⁰⁸ või nn jaga ja valitse (*divide et impera*) taktika abil, õhutades naaberrahvaid üksteise vastu. Vajadusel maksti piirirünnakute vältimiseks iga-aastaseid summasid või asustati naaberrahvaid keisririigi alamatena piirialadele.²⁰⁹

¹⁹⁵ 532. aasta Nika ülestõusu järel prefektiks saanud Phokas, kes polnud kristlane, sooritas repressioonide kartuses 545. või 546. aastal enesetapu. Vt: Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 273; Phocas. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 1189.

¹⁹⁶ Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 272–273.

¹⁹⁷ *Ibid.*

¹⁹⁸ Carlos Amunátegui Perelló. *Deo Auctore. Power and Ideology in Late Antiquity*. – *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 69, 2022, lk 25–36 (siin lk 35).

¹⁹⁹ Peter Heather. *Rome Resurgent*, lk 209.

²⁰⁰ Prokopiose järgi olid piirid kohati väga halvasti kaitstud. Vt: John W. Barker. *Justinian and the Later Roman Empire*, lk 178.

²⁰¹ John W. Barker. *Justinian and the Later Roman Empire*, lk 92–93.

²⁰² Tony Honoré. *Tribonian*. New York: Cornell University Press, 1978, lk 253.

²⁰³ John Moorhead. *Western Approaches (500–600)*. – Jonathan Shepard (toim). *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, lk 196–231 (siin lk 207, 215).

²⁰⁴ John Moorhead. *Western Approaches*, lk 200–203, 206, 209–212.

²⁰⁵ *Ibid.*, lk 207, 215.

²⁰⁶ John W. Barker. *Justinian and the Later Roman Empire*, lk 92–93.

²⁰⁷ Dmitri Obolenski. *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500–1453*. New York: Praeger Publishers, lk 47.

²⁰⁸ *Ibid.*, lk 60–61.

²⁰⁹ John Moorhead. *Justinian*. London: Routledge, 2013, lk 148; 155.

Keskvõimu tugevdamiseks viidi läbi ulatuslikke haldusreforme,²¹⁰ näiteks loodi uusi ametikohti, piirati suurmaaomanike mõjuvõimu ning tugevdati keisri kontrolli provintside üle.²¹¹ Impeeriumi ühtse tahte (ehk keisri tahte) väljenduseks alustati mahukat õigusreformi, seaduste kodifitseerimist ja uute õigusaktide väljaandmist.²¹² Aastatel 528–534 koostati *Codex*, *Institutiones* ja *Digesta*, mis koos moodustavad *Corpus Iuris Civilis*-e.²¹³ Hiljem välja antud seadused koondati kogumikku *Novellae constitutiones*.²¹⁴ Reformide eesmärk oli esitada keisrit seadusandliku korra allika ja ühiskondliku ühtsuse tagajana.²¹⁵ Seaduste retoorikas rõhutati järjekindlalt valitseja ülimuslikkust²¹⁶ ning keiser kujutas end seadusandjana, kelle võim tagab riigi stabiilsuse.²¹⁷

Praktikas koostasid seadusi siiski peamiselt keiserliku administratsiooni ametnikud.²¹⁸ Õigusreformide tagajärjel vähenes senatiaristokraatia mõju²¹⁹ ning senat jäeti otsustusprotsessidest üha enam kõrvale.²²⁰ Selle pinnalt on Prokopios keisrile ette heitnud, et Justinianus „võttis senatilt hääle“.²²¹ Rahulolematus keskvalitsuse tugevnemisega väljendus muu hulgas senaatorite osalemises – keisri vastaste leeris – 532. aasta Nika ülestõus.²²² Ülestõusu järel kaotas senat oma tähtsuse ning muutus sisuliselt tseremoniaalseks institutsiooniks.²²³ Seadusandlust kasutati ka kontrolli tugevdamiseks sõjaväele üle – näiteks

²¹⁰ Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 291.

²¹¹ Peter Sarris. *The Novels of Justinian*. – Eleftheria Papagianni; Daphne Penna (toim). *A Companion to Byzantine Law: From the Foundation of Constantinople (330) until the End of the Macedonian Dynasty (1056)*. Leiden: Brill, 2025, lk 119–133 (siin lk 129); Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 294.

²¹² Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 208.

²¹³ *Corpus Iuris Civilis*’e, mida hakati nii nimetama alles 1583. aastal, moodustavad järgmised kogumikud: *Codex Iustinianus* (esmaväljaanne 7. aprillil 529, teine 16. novembril 534), varasemate keiserlike korralduste ja seaduste kodifikatsioon; *Digest seu Pandectae* (kuulutati välja 16. septembril 533), mis koondab 50 raamatusse olulisemate Rooma juristide tööd ning käsitleb peamiselt eraõigust; ning *Institutiones Iustiniani* (kuulutati välja 21. novembril 533), neljaosalisessejuhataav õpik Rooma õiguse õppimiseks. Vt: Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 208; Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 269–270; Digest. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 483; Institutiones of Justinian. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 780; Justinian’s Code (Codex Iustinianus). – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 848–849.; Hans Hattenhauer; M. Luts-Sootak jt (tlk). *Euroopa õigusajalugu*, lk 120, 123.

²¹⁴ Hans Hattenhauer; M. Luts-Sootak jt (tlk), lk 123.

²¹⁵ Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 269.

²¹⁶ Vasileios-Alexandros Kollias. *Byzantine Law from Constantine the Great to the Death of Justinian: an Overview*. – Eleftheria Papagianni; Daphne Penna (toim). *A Companion to Byzantine Law: From the Foundation of Constantinople (330) until the End of the Macedonian Dynasty (1056)*. Leiden: Brill, 2025, lk 45–66 (siin lk 55).

²¹⁷ Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology and the Power of the Past*. – Michael Maas (toim). *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, lk 185–212 (siin lk 191, 200).

²¹⁸ Tony Honoré. *Tribonian*, lk 26.

²¹⁹ John Moorhead. *Justinian*, lk 62.

²²⁰ Vasileios-Alexandros Kollias. *Byzantine Law from Constantine the Great to the Death of Justinian*, lk 54; Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 209.

²²¹ Prokopios VI.14.7–11.

²²² *Infra*: pt 3.8.; Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 275.

²²³ John Moorhead. *Justinian*, lk 62.

väeosi, kes ei suutnud täita alamatelt ettenähtud maksukogumise nõudeid, karistati surmanuhtlusega või saadeti teenima keisririigi kaugematesse piirkondadesse.²²⁴

Justinianus püüdis oma valitsusaega tulevastele põlvetele jäädvustada ka materiaalse pärandi kaudu.²²⁵ Keiserlikku paari kujutati monumentidel ja mosaiikidel sageli peaaegu sakraalsete figuuridena. Näiteks Konstantinoopoli Chalke värava kohal asunud mosaiigil oli keiserlik paar ümbritsetud senaatoritest, kes avaldasid neile austust kui jumalustele.²²⁶ Kuigi 6. sajandi avalikud rituaalid muutusid üha kristlikumaks, leidub Justinianuse valitsusajast vähe allikaid suurejoonelistest avalikest keisrikultuse tseremooniast.²²⁷

Kreeka-Rooma poliitilise mõtte uurija Charles Pazdernik (snd 1968) on Justinianust iseloomustanud vastuolulise valitsejana, kes oli ühtaegu nii uuendusmeelne kui ka traditsioonidest kinni hoidev.²²⁸ Autokraatliku valitsejana kontrollis ta seadusandlust, sõjaväge, maksupoliitikat ning kõrgete riigiametnike ametisse nimetamist.²²⁹ Vältimaks riigiteenistujate mõjuvõimu kasvu, määras keiser nad tavaliselt ametisse lühikeseks perioodiks.²³⁰

Justinianuse valitsusaja alguseks oli jõukas maaomanike kiht saavutanud provintssides juhtiva positsiooni ning keisri katsed keskvalitsust tugevdada tõid kaasa konflikte aristokraatiaga.²³¹ Justinianus püüdis piirata suurmaaomanike mõju nende maade ja varade konfiskeerimise kaudu.²³² Valitsusaja lõpus mõistis ta siiski, et aristokraatia toetuseta ei suuda ta riiki valitseda, mistõttu vähendas ta 553. a raskustes maaomanike maksukoormust.²³³

Hoolimata ulatuslikest reformidest jäi Justinianus paljuski traditsiooniliseks Rooma keisriks.²³⁴ Tema arusaamad keisrivõimust ei erinenud kuigivõrd Augustuse ajast [27 eKr–14 pKr] pärinevatest tõekspidamistest – rahvas oli delegeerinud võimu keisrile, kes kasutas seda oma äranägemise järgi. Keiser põhjendas oma otsuseid „vanade traditsioonide“ juurde naasmisega, mis tähendas keisri suuremat hegemooniat.²³⁵ Uuendus seisnes eelkõige selles, et Justinianuse

²²⁴ Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 213.

²²⁵ John W. Barker. *Justinian and the Later Roman Empire*, lk 92–93.

²²⁶ John Moorhead. *Justinian*, lk 87.

²²⁷ Averil Cameron. *Images of Authority: Elites and Icons in Late Sixth-Century Byzantium*. – Margaret Mullett, Roger Scott (toim) *Byzantium and the Classical Tradition*. Birmingham: University of Birmingham, 1981, lk 205–235, siin lk 209–210.

²²⁸ Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology*, lk 185–186.

²²⁹ Anthony Kaldellis. “Death Has Entered Our Gates” (540–565). – *The New Roman Empire: A History of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 2024, lk 297–319, (siin lk 317); Peter Heather. *Rome Resurgent*, lk 26.

²³⁰ John Moorhead. *Justinian*, lk 16.

²³¹ Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 205.

²³² *Ibid.*, lk 215; Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology*, lk 187–188.

²³³ Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 220.

²³⁴ Sarolta A. Takács. *The Construction of Authority*, lk 124.

²³⁵ Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology*, lk 189–193.

ideoloogias pärines keisri võim otseselt Jumalalt ning keiser pidi oma tegevusega teda teenima.²³⁶

2.2 Keisri enesekuvand

Marion Kruse hinnangul „pole ükski keiser kogu Rooma ajaloos teinud nii palju oma valitsusaja narratiivi kujundamiseks kui Justinianus“.²³⁷ Keiser püüdis mõjutada kaasaegsete ja järeltulevate põlvkondade arusaama oma valitsusajast panegüüriliste tellimusteoste kaudu, mille hulka võib lugeda ka näiteks Prokopiose „Ehitistest“ ja Ioannes Malalase „Kronograafia“.²³⁸ Justinianuse enesekuvandis oli, nagu eelnevalt lühidalt markeeritud, keskne koht sõjalistel võitudel ja Rooma impeeriumi taastamise ideel.²³⁹

Justinianus käsitles ennast teiste valitsejate suhtes ülimuslikuna.²⁴⁰ Prokopiose järgi hoidis Konstantinoopolis asunud ratsamonumendil kujutatud keiser käes gloobust, mis sümboliseeris tema võimu maailma üle.²⁴¹ Keiser esitas oma autoriteeti Jumalalt saadud võimuna²⁴² ning nii Prokopios kui ka Ioannes Malalas on märkinud, et Justinianuse religioonipoliitika tekitas alamates hirmu. Samas peeti hirmu valitseja ees hilisantiigi poliitilises kultuuris normaalseks, isegi vajalikuks nähtuseks.²⁴³ Bütsantinist Sergei Ivanovi (sünd 1956) järgi väljendus hirm (*φόβος*, *phobos*) füüsiliste reaktsioonidena, nagu kahvatus, kokutamine, higistamine, söögiisu kadumine või hammaste plagisemine,²⁴⁴ samas kui *σέβας* (*sebas*) tähistas aukartust valitsejate vastu. Keisrite puhul kasutati ka väljendit *φόβος σου* („Sinu Hirmsus“).²⁴⁵ Prokopios on „Avaldamata“-s kasutanud Justinianuse kirjeldamisel sõna *δέος* (*déos*, hirm).²⁴⁶

²³⁶ *Ibid.*, lk 191, 200.

²³⁷ Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 9.

²³⁸ *Ibid.*, lk 101; Roger Scott. *Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda*, lk 108; Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 15.; Procopius of Caesarea; H. B. Dewing, Glanville Downey (tlk). *Buildings*, lk ix.

²³⁹ Peter Heather. *Rome Resurgent*, lk 27–28, 43; Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 205, 229.

²⁴⁰ Sarolta A. Takács. *The Construction of Authority*, lk 120.

²⁴¹ Prokopios VII/I.2.5–11.

²⁴² Carlos Amunátegui Perelló. *Deo Auctore*, lk 34; Sarolta A. Takács. *The Construction of Authority*, lk 125–127.

²⁴³ Roger Scott. *Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda*, lk 103–104.

²⁴⁴ Sergey A. Ivanov. *Power and Fear: Awe before the Emperor in Byzantium*. – Margaret Mullett; Susan Ashbrook Harvey (toim). *Managing Emotion in Byzantium. Passions, Affects and Imaginings*. London: Routledge, 2023, lk 427–442 (siin lk 428–429).

²⁴⁵ Sergey A. Ivanov. *Power and Fear*, lk 430–433.

²⁴⁶ *τοιοῦτο γὰρ δέος ἐξ οὗ γέγονασιν ἄνθρωποι ἐκ τυράννων οὐδενὸς γέγονεν ἐπεὶ οὐδὲ λαθεῖν τινα τῶν προσκεκροκότων οἷόν τε ἦν* („sest niisugust hirmu türanni ees pole inimeste seas tekkinud sellest ajast peale, kui inimesed on olemas olnud, sest kellelgi, keda see oli puudutanud, polnud võimalik jääda märkamatuks“), vt: Prokopios VI.16.13–14.

Justinianuse enesekuvandit peegeldavad tema tiitlid.²⁴⁷ Ta jätkas traditsiooniliste Rooma keisritiitlite kasutamist, kuid tõi käibele ka uusi või taaselustas vanemaid, 5. saj tarvitatud nimetusi, nagu *pius felix* („vaga ja õnnelik“) ja *inclitus* („väljapaistev“). Uuesti hakati kasutama sugukonnanime (*gens*) *Flavius*.²⁴⁸ Keiser soovis end esitada impeeriumi taastaja ja rahvaste alistajana, mistõttu lisati tema titulatuuri vallutatud rahvastele viitavaid nimetusi, nagu *Vandalicus*, *Africanus*, *Alamannicus*, *Gothicus*, *Francicus*, *Germanicus*, *Alanicus*.²⁴⁹ *Novellae*’s on kasutatud paralleelselt nii ladina- kui kreekakeelseid tiitleid;²⁵⁰ lisaks hakati keisrile taas viitama mitmuse vormis.²⁵¹ Justinianuse kohta kasutati ka nimetusi *dominus* ja *δεσπότης* (*despotes*).²⁵² Prokopios on teoses „Avaldamata“ väitnud, et keiserlik paar nõudis enda adresseerimist mitte traditsiooniliste *basileus*’e ja *basileia* (*βασίλεια*) nimetusega, vaid despootidena (*δεσπότης*, *despotes* ja *δέσποινα*, *despoina*). Samuti on ta märkinud, et keisri käsul tuli magistraate (*ἄρχων*, *arhon*) nimetada „orjadeks“ (*δοῦλος*, *doulos*).²⁵³

Kuigi Rooma keisritel oli alates Augustuse valitsusajast ka religioosne roll ning kasutati tiitlit *pontifex maximus* („ülempreester“), ei rakendatud seda Justinianuse puhul enam aktiivselt: Kristuse mõjul sai „preesterkeisrist“ pigem Jumala asemik maa peal.²⁵⁴ Ühel juhul on Justinianus kasutanud enese kohta ka tiitlit *φιλόχριστος* (*philochristos*, „Kristust armastav“).²⁵⁵ Ametlikes dokumentides ei nimetatud Justinianust siiski *βασιλεύς*’eks (*basileus*, valdjas, kuningas, keiser) – seda tiitlit kasutati traditsiooniliselt pigem naaberrahvaste valitsejate kohta ja ametlikku kasutusse tuli see alles keiser Herakleios I ajal [610–641]. Siiski nimetati

²⁴⁷ Aastatel 533–544 kasutas ta tiitlit *Imperator Caesar Flavius Iustinianus pius felix inclitus triumphator semper Augustus*; kuni 543. aastani tiitlit *Victor Iustinianus pius felix inclitus triumphator semper Augustus*. Vt: Gerhard Rösch. *Onoma basileias: Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978, lk 101, 167. 533. aastal kasutas ta esmakordselt tiitlit *Imperator Caesar Flavius Iustinianus Alamannicus, Gothicus Francicus Germanicus Anticus Alanicus Vandalicus Africanus pius felix inclitus Victor ac triumphator semper Augustus*. Vt: Gerhard Rösch. *Onoma basileias*, lk 101. Aastatel 533–565 kasutatud kreekakeelne tiitel oli *Ἀυτοκράτωρ καῖσαρ Φλάβιος Ἰουστινιανός, ἀλαμαννικός, γοτθικός, φραγγικός, γερμανικός, ἀντικός, ἀλανικός, οὐανδαλικός, ἀφρικανός, εὐσεβής, εὐτυχής, ἔνδοξος, νικητής, τροπαιοῦχος, ἀεισέβαστος αὐγουστος*. Vt: *Ibid.*, lk 167. 551. aastal on kasutatud ka tiitlit *Ἀυτοκράτωρ καῖσαρ φιλόχριστος Φλ. Ἰουστινιανός, ἀλαμαννικός, γοτθικός, φραγγικός, γερμανικός, ἀντικός, ἀλανικός, οὐανδαλικός, ἀφρικανός, εὐσεβής, εὐτυχής, ἔνδοξος, νικητής, τροπαιοῦχος, ἀεισέβαστος αὐγουστος*. Vt: *Ibid.*, lk 168.

²⁴⁸ Gerhard Rösch. *Onoma basileias*, lk 101.

²⁴⁹ Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 283; John Moorhead. *Justinian*, lk 72; Peter Heather. *Rome Resurgent*, lk 270.

²⁵⁰ Gerhard Rösch. *Onoma basileias*, lk 103.

²⁵¹ Nn majesteetlik mitmus, vt: Tony Honoré. *Tribonian*, lk 80.

²⁵² Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology*, lk 196; 198.

²⁵³ Prokopios VI.30.24–26.

²⁵⁴ Peter Heather. *Rome Resurgent*, lk 24; Pontifex Maximus. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 1207.

²⁵⁵ Gerhard Rösch. *Onoma basileias*, lk 103.

Justinianust βασιλεύς'eks kaasaegses ajalookirjutuses²⁵⁶ – näiteks on Ioannes Malalas kasutanud seda nimetust üldiselt kõikide valitsejate kohta.²⁵⁷

²⁵⁶ Evangelos K. Chrysos. The Title Βασιλευς in Early Byzantine International Relations. – *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 32, 1978, lk 29–75 (siin lk 59).

²⁵⁷ John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxiv; Elizabeth Jeffreys. *Malalas' World View*, lk 60–61.

3 Justinianuse-kriitika Prokopiose, Agathiase ja Ioannes Malalase teostes

Justinianuse valitsusaja teisel poolel muutus keisri valitsemine üha vastuolulisemaks. 540. ja 550. aastatel luhtusid mitmed tema välispoliitilised eesmärgid (põhjuseks võis olla lähikondsete kaotus²⁵⁸), riiki tabasid majanduslikud ja demograafilised tagasilöögid, looduskatastroofid, näljahädad, mässud, hipodroomifraktsioonide²⁵⁹ kokkupõrked, ning omandisuhetega seotud konfliktid. Selline poliitiline ja ühiskondlik olukord lõi pinnase keisrivõimu kriitilisemaks käsitlemiseks ka haritud autorite seas.²⁶⁰

Kõik kolm siinses uurimuses käsitletavat autorit on vähemal või rohkemal määral avanud oma kirjutamise eesmäärke. Seejuures väärrib rõhutamist, et kuigi nii Ioannese „Kronograafias“, Agathiase „Ajalogudes“ kui Prokopiose teoses „Avaldamata“ on deklareeritud, et sooviks on jäädvustada ajaloolisi sündmusi tulevastele lugejatele tõetruult ja ausalt,²⁶¹ ei tarvitsenud see olla kirjutamise tegelikuks põhjuseks. Autori väide tõe kirjutamisest võis täita vaid retoorilist funktsiooni, mille kaudu võita lugeja usaldust ning õigustada autori vaatenurka.

Ioannes eesmärk ei tarvitsenud piirduda sündmustalletamisega, vaid võis seisneda ajaloosündmustele uue, kristotsentristlikust perspektiivist lähtuva tõlgenduse andmises. Samuti ei saa välistada õukonna tellimuse või ametliku narratiivi mõju.²⁶² Agathias on väitnud, et keisri

²⁵⁸ Rahanduse eest vastutav prefekt Ioannes Kapadooklane (enne 500 – pärast 548) pagendati; seaduste eest vastutav *quaestor* Tribonianus (enne 500 – 542/543) suri ilmselt katku; väejuht Belisarios (u 500–565) sattus ebasoosingusse; keisrinna Theodora (u 497–548) suri 548. aastal; ametisse jäi diplomaati eest vastutav *magister officiorum* [539–565] Petros Patriits (u 500–565). Vt: Anthony Kaldellis. “Death Has Entered Our gates”, lk 298; Belisarius. – Oliver Nicholson (toim). The Oxford Dictionary of Late Antiquity, lk 228; John the Cappadocian. – Oliver Nicholson (toim). The Oxford Dictionary of Late Antiquity, lk 834; Peter the Patrician. – Oliver Nicholson (toim). The Oxford Dictionary of Late Antiquity, lk 1180; Theodora. – Oliver Nicholson (toim). The Oxford Dictionary of Late Antiquity, lk 1476; Tribonian. – Oliver Nicholson (toim). The Oxford Dictionary of Late Antiquity, lk 1524.

²⁵⁹ Hiilisantiigis kujunesid välja kaarikomanike ja nende toetajate fraktsioonid, Konstantinoopolis olid põhilisteks fraktsioonideks sinised ja rohelised. Vt: Faction. – Oliver Nicholson (toim). The Oxford Dictionary of Late Antiquity, lk 572; Alan Cameron. Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium. Oxford: Clarendon Press, 1999.

²⁶⁰ Peter Sarris. Economy and Society, lk 219; Marion Kruse. The Politics of Roman Memory, lk 101; Anthony Kaldellis. “Death Has Entered Our gates”, lk 297–298, 306; Marion Kruse. The Politics of Roman Memory, lk 101.

²⁶¹ Agathias: “Mina pean omalt poolt seadma tõe oma kõrgeimaks eesmärgiks, olenemata tagajärgedest” – Agathias *proem.* 15–17. Teost viidatud §§ järgi kreeka keelsele publikatsioonile Agathias; B. G. Barthold (toim). Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque. Bonn. Impensis E. Weberi, 1828 ja ingliskeelsele publikatsioonile Agathias; Joseph D. Frinno (tlk). The Histories. Berlin: Walter de Gruyter, 1975; Ioannes Malalas on soovinud lühidalt eelneva ajaloo „esitada võimalikult tõetruult [---], Aadamast kuni Zeno valitsemiseni ja nende valitsejateni, kes tulid pärast teda; Malalas 1.1. Teost viidatud §§ järgi kreeka keelsele publikatsioonile Johannes Malalas; Ioannes Thurn (toim). Ioannis Malalae Chronographia. Berlin: Walter de Gruyter, 2000 ning ingliskeelsele publikatsioonile John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (toim). The Chronicle of John Malalas. Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies, 1986. Prokopiose „Avaldamata“ eesmärk oli „jäädvustada kõik, mida rooma rahvas on kogenud [---] – paigutada kõik sündmused nii täpselt kui võimalik vastavusse tegelike aegade ja kohtadega“. Prokopios VI.1.1–11.

²⁶² Brian Croke. Malalas, the Man and his Work, lk 11, 25.

sekretär Eutychianos soovitas tal ajalugu kirjutama hakata,²⁶³ ent ei täpsusta, kas selle soovitusena kaasnesid ka ootused töö sisule.

Agathias ja Prokopios on kasutanud lugejate oma kirjutatu usaldusväarsuses veenmiseks teadlikke retoorilisi võtteid.²⁶⁴ Näiteks on Agathias heitnud varasematele autoritele ette, et need on püüdnud võimupositsioonil olevate isikute poolehoidu võita ega ole (ilmselt seetõttu) oma kaasaegsetest „ausalt“ kirjutanud. Seejuures on tähelepanuväärne, et ka Agathiase enda „Ajaloos“ valmis enam kui kaks aastakümnet pärast kirjeldatud sündmusi, mis osutab, et ka ta ise ei sõandanud või soovinud oma kaasajast kirjutada.²⁶⁵ Prokopios püüdis lugeja usaldust võita teistsugusel viisil: ta rõhutas oma isiklikku kogemust, lisas teosesse autobiograafilisi andmeid ja kujutas end sündmuste osalisena.²⁶⁶ Samal ajal on ta korduvalt osutanud hirmule, et lugejad ei tarvitse teda uskuda.²⁶⁷ Selline võimaliku vastuväite ennetamine on ise retooriline võte, mille abil on autor püüdnud oma käsitletuse usaldusväarsust tugevdada.

Prokopios on oma eesmärgid sõnastanud kõige konkreetsemalt.²⁶⁸ „Sõdade“ on ta väitnud, et soovib pakkuda tulevastele põlvkondadele õpetust ja tuge juhiks, kui sarnased sündmused peaksid korduma.²⁶⁹ Selline sõnastus võimaldab teost lugeda mitte vaid kirjeldusena sõdade, vaid ka keisri välispoliitika kaudse kriitikana.²⁷⁰ Panegüüriliseks teoseks peetud „Ehitistest“ võib samuti sisaldada varjatud kriitikat: Prokopios on selles väljendanud soovi jäädvustada keisri saavutused valdkonnas (ehitustegevus), mida ta oma varasemates teostes pole käsitletud. Näiliselt võis ta sellega viidata „Sõdadele“, kuid selles võib näha ka varjatud osutust „Avaldamata“-le.²⁷¹

Kõige otsesemalt on Prokopios põhjendanud kriitika avaldamist „Avaldamata“-s, kus märgib, et pole varem julgenud ennast vabalt väljendada.²⁷² Repressioonide²⁷³ kartust väljendab ka tema kirjeldus: „kui ma astun teist laadi võistlusse, raskesse ja äärmiselt võitmatusse, et kirjeldada, kuidas Justinianus ja Theodora oma elu elasid, siis hakkavad mu hambad [hirmust – T. T.]

²⁶³ Agathias *proem.*11; Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 281.

²⁶⁴ *Supra*: pt 1.1

²⁶⁵ Agathias *proem.*16; Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 43–44.

²⁶⁶ N. J. Austin. *Autobiography and History*, lk 64; David Alan Parnell. *The Rivalry of Procopius of Caesarea and Antonin the Patrician*. – *Classica Cracoviensia*, vol. XXVII, 2024, lk 243–261 (siin lk 246).

²⁶⁷ „mind [Prokopios – T. T.] peetakse pelgalt müütide vestjaks [---]”; Prokopios VI.1.1–8.

²⁶⁸ Prokopios I/I.1.1–2.; Prokopios VII/I.10–15.; Prokopios VI.1.1–3.

²⁶⁹ Prokopios on kirjutanud: „kui aeg kunagi taas seab inimesed mingisugusesse sarnasesse olukorda”; Prokopios I/I.1.1–2.

²⁷⁰ M. R. Cataudella. *Historiography in the East*, lk 393–395.

²⁷¹ Jakob Haury. *Prokop und der Kaiser Justinian*. – *Karl Krumbacher (toim) Byzantinische Zeitschrift* 37, 1937, lk 1–9, siin lk 4–5.; M. R. Cataudella. *Historiography in the East*, lk 393–395; Prokopios VII/I.1.10–15.

²⁷² Prokopios VI.1.1–3.

²⁷³ *Infra* pt 1; Anthony Kaldellis. *How Perilous Was It*, lk 38, 40; Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 20–21; Malalas 18.136.

plagisema [*βαμβαίνειν, bambainein*] ja ma tahaksin sellest võimalikult kaugele hoida [*ἀναποδίζειν, anapodizein*], püüdes seda kõike [siiski] üksikasjalikult kirja panna.“²⁷⁴ Osutatud kirjakohas on Prokopios sidunud oma kriitika piiratud väljendusvabaduse ning keisri(võimu) kartusega.

3.1 Hinnangud Justinianuse välimusele ja iseloomule

Justinianuse isiku kujutamine on eri autorite teostes märkimisväärselt erinev. Agathias on keisrit esitanud hea, läbinägeliku, targa ja kavala valitsejana.²⁷⁵ Teisalt on ta eakat Justinianust kirjeldanud „vana ja väsinuna“, kes oli sõjapidamisest tüdinenud ning eelistas vaenlasi diplomaatia abil omavahel tülli ajada.²⁷⁶ Kuna 560. aastaks oli Justinianus peaaegu 80-aastane, ei tarvitse selline passiivsuse kirjeldus olla kriitiline, vaid võib osutada ka valitseja kõrgele eale.²⁷⁷

Seevastu Ioannes Malalas on Justinianust kujutanud valdavalt positiivselt. „Kronograafia“ järgi oli keiser „lühike, hea rindkere [kehaehituse] ja sirge ninaga, heleda naha, lokkis juuste, ümara näoga, ilus, [---] juustes ja habemes hallid karvad; suuremeelne ja kristlik“.²⁷⁸ Malalase kroonika nn slaavi tõlke²⁷⁹ kaudu on säilinud ka viide sellele, et Justinianus oskas ladina keeles kirjutada, kuigi tegi suulises kõnes vigu.²⁸⁰

Prokopiose käsitus on märksa vastuolulisem. Kuigi teoses „Ehitistest“ on ta kirjeldanud Justinianuse pronksist ratsamonumenti Konstantinoopolis, kus keisrit kujutati Achilleusena, on „Avaldamata“-s aga keisri välimuse ja iseloomu kujutamine üheselt halvustav.²⁸¹ Erinevalt Ioannesest oli keiser Prokopiose väitel keskmist kasvu, täidlane ning ümara ja punetava näoga. Autor on pidanud vajalikuks ka mainida, et keiser „suutis olla kaks päeva söömata“. Justinianuse füüsilisest kirjeldusest on kõnekaim tema võrdlemine Domitianusega: Prokopios on kirjeldanud, et keiser „meenutas Domitianust [81–96], kes rõhus roomlasi nii karmilt, et

²⁷⁴ Prokopios VI.1.1–8

²⁷⁵ Agathias on kirjutanud, et 558.–559. aasta sõjas kutriguridega oli Konstantinoopoli elanikel võimalus veenduda keisri „tähelepanuväärses ettenägelikkuses ja tarkuses“ ning et „keisri tarkus ja ettenägelikkus sai kõigile ilmsiks“, vt: Agathias V.13.1–21.5.; V.24.1–25.6.

²⁷⁶ Agathias V.14.1.

²⁷⁷ Anthony Kaldellis. „Death Has Entered Our Gates“, lk 315.

²⁷⁸ ἦν δὲ τῇ ιδέα κονδοειδής, εὖστηθος, εὐρινός, λευκός, οὐλόθρις, στρογγύλοψις, εὐμορφος, ἀναφάλας, ἀνθηροπρόσωπος, μίξοπόλιος τὴν χάραν καὶ τὸ γένειον, Ὁ μεγάλόψυχος, χριστιανός, vt: Malalas 18.1.

²⁷⁹ Tõenäoliselt Bulgaarias 10. sajandil valminud tõlge pole säilinud, kuid seda on tsiteeritud vanavene kroonikates, vt: Simon Franklin. Malalas in Slavonic. – Elizabeth Jeffreys, Brian Croke, Roger Scott (toim). Studies in John Malalas, Brill, 2017, lk 276–287 (siin lk 277).

²⁸⁰ Malalas, lk 245n1.

²⁸¹ Glanville Downey. Justinian as Achilles. – Transactions and Proceedings of the American Philological Association, vol 71, 1940, lk 68–77; Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century, lk 23.; Prokopios VI.8.12–16.

isegi pärast seda, kui nad olid tema keha tükkideks raiunud, tundsid nad, et nende raev pole vaibunud“.²⁸² Selle võrdluse kaudu seostab ja samastab autor Justinianuse türanliku ja vihatud valitseja traditsiooniga.

Prokopios on väitnud, et Justinianuse iseloomu ei ole võimalik kirjeldada, kuid teeb seda seejärel eriti ilmekalt, kirjutades: „See mees oli nii kurjategija kui ka kergesti eksiteele juhitud.“²⁸³ Autori järgi oli keiser lihtsameelne, „kogu riigi haigus ja nuhtlus“, rumal, „sarnanes loiu eeslile“,²⁸⁴ verejanuline ja kättemaksuhimuline,²⁸⁵ „ebaaus, kaval, silmakirjalik, oskas oma viha varjata, kahepalgeline, teeskleja [---]. Ta oli mitteusaldusväärne sõber, leppimatu vaenlane, „mõrvade ja raha ihaleja, tülinorija, paadunud uuendaja, kergesti eksiteele juhitud“,²⁸⁶ barbaarne,²⁸⁷ kuulujuttude suhtes kergeusklik ja „karistamisel karm“, „põhjustas [---] rohkem inimeste surmasid kui kogu eelneva ajaloo vältel kokku“.²⁸⁸ Ta on kriitiline keisri lähikondlaste ning nende mõju suhtes keisrile. Prokopiose väitel oli keiser ümbritsenud end „kurjategijate ja tülinorijatega“ ning tema hinnangul oli Justinianus oma abikaasa Theodora mõju all.²⁸⁹ Kokkuvõttes oli „keisri [pahelisi] tegusid nii palju, et nende üleslugemiseks kuluks igavik.“²⁹⁰ Selliste kirjelduste põhjal ei saa teha järeldusi valitseja tegeliku välimuse ja iseloomu kohta. Pigem kasutavad autorid kirjeldusi välimusest ja iseloomust retooriliste vahenditena, mille abil paigutada Justinianus moraalsesse kategooriasse. Prokopiose kirjeldused mõlemas teoses („Ehitistest“, „Sõdadest“) lähtuvad pigem vajadusest esitada keisrit kindla stereotüübi alusel, et toetada soovitud narratiivi.²⁹¹ Ioannes on kujundanud Justinianusest pildi kui vagast ja hoolivast kristlikust valitsejast, Prokopios aga kui türanlikust ja pahelisest keisrist.

3.2 Kriitika Justinianuse valitsemise suhtes

Justinianuse ametlikus enesekuvandis oli oluline, et alamad usuksid, et ta on väsimatult nende heaks töötav valitseja.²⁹² Ioannes Malalase „Kronograafias“ on kujutatud keisrit võimeka valitsejana, kes suutis edukalt juhtida kogu impeeriumit.²⁹³ Ka Prokopiose „Ehitistest“ on

²⁸² Prokopios VI.8.12–16.

²⁸³ Prokopios VI.8.16–22.

²⁸⁴ Prokopios VI.8.3.

²⁸⁵ Prokopios VI.8.12–22.

²⁸⁶ Prokopios VI.8.26.

²⁸⁷ Prokopios VI.14.2–3., VI.23.8–9.

²⁸⁸ Prokopios VI.8.27–33.

²⁸⁹ Prokopios VI.8.28–33., VI.15.11–14., VI.16.8–9., VI.22.17–30.

²⁹⁰ Prokopios VI.27.1.

²⁹¹ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 231–232.; Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 209.

²⁹² Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 289.

²⁹³ Malalas 18.2; 18.8–10

keisrit esitatud riigi päästja ja tugevdajana, „tsivilisatsiooni loojana“²⁹⁴ ning valitsejana, kes on pühendunud riigi juhtimisele isegi pisiasjades.²⁹⁵

Kõige teravamalt on Justinianuse valitsusaega kritiseeritud Prokopiose „Avaldamata“-s. Kuigi Ida-Rooma poliitilises kultuuris eeldati, et valitseja on alamatele kättesaadav,²⁹⁶ on autor keisrile ette heitnud keisrile ebasobivalt liigset tähelepanu madalama päritoluga inimestele.²⁹⁷ Prokopios kujutab keisrit julma ja ebainimliku valitsejana, kes „hävitas Rooma riigi“.²⁹⁸

Nii Agathias kui ka Prokopios on Justinianuse kritiseerimisel kasutanud retoorilise võttena otsest kõnet.²⁹⁹ Agathias on vahendanud tundmatu Aietese keisrivastast kõnet,³⁰⁰ Prokopiose otsekõned toimisid aga kriitika esitamise kirjandusliku vahendina. Mischa Meier on nimetanud selliseid kõnesid „kirjanduslikeks kunstiteosteks“ (*literarisches Kunstprodukt*), mis võimaldasid autoril esitada seisukohti, mida ta ei tarvitsetud soovida või julgeda enese nimel esitada.³⁰¹

Agathias ja Prokopios on kritiseerinud ka Justinianuse suhtumist seadustesse. Nende arusaamas oli valitseja seadustest üleastumine (*resp* seaduste mitteaustamine) türannia ilming.³⁰² Agathias on Justinianusele ette heitnud, et keiser ei lasknud hukata väejuht Martinost, kes oli tapnud Ida-Rooma liitlase, Lazica kuninga Gubazes II [u 441–555].³⁰³ Prokopios kritiseeris keisri seaduserikkumisi veelgi teravamalt,³⁰⁴ vastandades talle idagootide kuningat Theoderichi [471–526]. Marion Kruse on selle vastanduse kokku võtnud väitega, et Prokopiose jaoks ei olnud „Theoderich mitte ainult Rooma keiser, vaid parem Rooma keiser kui Justinianus“.³⁰⁵

²⁹⁴ Prokopios VII/I.1.1–14.; Prokopios VII/I.1.16–24.; Prokopios VII/VI.7.16–20.

²⁹⁵ Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 289.

²⁹⁶ Näiteks veetis Justinianus „hiliste õhtutundideni“ aega vaimulikega, nendega religiooniküsimusi arutades, vt: Tony Honoré. *Tribonian*, lk 23–24.

²⁹⁷ Prokopios VI.15.11–12.

²⁹⁸ Prokopios on lisanud, et keiser „on surunud kogu Rooma riigi põlvili“. Lisaks soovis ta hävitada naabermaade rahvaid, sest oma alamate tapmisest jäi tal Prokopiose hinnangul väheks: Prokopios VI.6.1–2.; VI.18.1–8.; V.6.24–28.; VI.7.1–10.

²⁹⁹ *Supra* pt 1.1.; Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 181–183.

³⁰⁰ Agathias III.9.1–13.11.

³⁰¹ Näiteks on Prokopios üles täheldanud kuninga Gelimeri kõne: „Pole võimatu, et ka temaga [Justinianusega] juhtub midagi, mida ta sooviks, sest, kuigi keiser, on ta kõigest inimene“. Vt: Prokopios II/IV.6.27–34; Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 162–163; Mischa Meier. *Zur Funktion der Theodora-Rede im Geschichtswerk Prokops* (BP 1,24,33–37). – *Rheinisches Museum Für Philologie*, vol. 147, no. 1, 2004, lk 88–104 (siin lk 95).

³⁰² Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology*, lk 186, 189.

³⁰³ Agathias IV.21.1–3.

³⁰⁴ Prokopios VI.11.1; VI.11.34–35; VI.13.21–22; Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 126, 180.

³⁰⁵ Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 180.

Tänapäeva ajaloolased on valdavalt seisukohal, et Justinianuse valitsusaja järel oli riik majanduslikes raskustes ning elanikkond vähenes.³⁰⁶ Prokopios on keisrile samuti ette heitnud riigi varasemate reservide raiskamist,³⁰⁷ ülemääraseid kulutusi ehitus- ja sõjategevusele ning nn barbarirahvastele makstud rahasummasid.³⁰⁸ Tema järgi hakkas keiser pärast riigi ressursside kulutamist konfiskeerima alamate vara, sealhulgas surnutele kuulunud omandit, ning võttis vastu altkäemakse.³⁰⁹ Ioannes Malalas on samuti maininud rekvireerimisi, kuid üksnes Nika ülestõusu kontekstis.³¹⁰

3.3 Etteheited Justinianuse sõdadele

Justinianuse sõjad olid keisririigile majanduslikult koormavad ja armee ülalpidamine nõudis suure osa riigikassa tuludest.³¹¹ Lisaks nõrgestas sõjapidamine läänealadel Ida-Rooma kaitsevõimet idapiiril.³¹² Erinevalt teistest autoritest ei ole Ioannes keisri vallutussõdu kritiseerinud.³¹³ Prokopios on seevastu selles kontekstis kriitilisem. „Avaldamata“-s on ta väitnud, et Justinianus viis riigi, mis „oli kogu maailmaga rahu“, oma sõjakuse, verejanu ning impulsiivsete ja irratsionaalsete otsuste tõttu ebavajalikesse sõdadesse.³¹⁴ Tema jaoks ei olnud läänealade tagasivallutamine Ida-Roomale vajalik, pigem vastupidi.³¹⁵ Teoses „Sõdadest“ on ta pisendanud keisri rolli sõjalistes võitudes, sedastades, et Justinianus „poleks olnud kunagi suuteline võitma vandaale, kui pärslased poleks temaga rahu sõlminud”.³¹⁶ Lisaks on ta keisrile ette heitnud ebapädevate väejuhtide ametissenimetamist ning liigset leebust nende eksimuste

³⁰⁶ Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 4, 219, 229; Michel Kaplan. *The Producing Population*. – John Haldon (toim). *A Social History of Byzantium*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009, lk 143–167 (siin lk 145); Alan Harvey. *The Economy*. – Elizabeth Jeffreys; John Haldon; Robin Cormack (toim). *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*. Oxford: Oxford University Press, 2008, lk 631–641 (siin lk 631–632).

³⁰⁷ Prokopios VI.19.1–5.

³⁰⁸ Prokopios VI.8.1–6, VI.11.3–5; Sarolta A. Takács. *The Construction of Authority*, lk 121; Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 222.

³⁰⁹ Prokopios VI.8.1–11, VI.19.11–12, VI.14.16–22, VI.17.4; Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 289.

³¹⁰ Roger Scott. *Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda*, lk 101; Prokopios VI.14.3–6.; VI.14.11–15; VI.29.31–37. Prokopiose hinnangul sai keiser tänu altkäemaksude võtmisele väga jõukaks, vt: Prokopios VI.19.11–12.

³¹¹ Peter Heather. *Rome Resurgent*, lk 55.

³¹² *Ibid.*, lk 234–235.

³¹³ Ioannes on kirjeldanud, kuidas keiser aitas oma liitlasi ning tema diplomaatilist ja taktikalist kavalust. Vt: Malalas, 18.4; 18.13; 18.56–57.

³¹⁴ Prokopios VI.11.3–7; Prokopios II/III.9.23–26.; Prokopios II/III.10.7–28.

³¹⁵ Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 171.

³¹⁶ Prokopios I/1.26.1–4.

suhtes.³¹⁷ Teoses esitatud nn armeenlaste kõnet³¹⁸ võib tõlgendada kaudse etteheitekena Justinianuse välispoliitikale.³¹⁹

Kuigi Agathias on tunnustanud Justinianust sõjaliste saavutuste eest,³²⁰ ei pidanud ta õigeks sõdu rahvaste vastu, kelle ühiskonnakorraldus sarnanes keisririigile ja kes järgisid sama religiooni.³²¹ Ta on kirjeldanud sõjaväe võitlusvõime langust, mille põhjusena on esitanud muu hulgas asjaolu, et riigiametnikud omastasid armeele mõeldud ressursse.³²² Prokopios on samuti kirjeldanud sõdurite demoraliseerumist ja deserteerimist,³²³ mida seostab neile teenistuse eest maksmata jätmisega.³²⁴ Prokopios on valdavalt keskendunud väejuhtide tegevusele,³²⁵ kuid mainib ka paljude Ida-Rooma sõdurite asjatut hukkumist.³²⁶ Kuigi ta on tunnustatud Justinianuse diplomaatilisi oskusi ja strateegilist mõtlemist,³²⁷ on ta „Avaldamata“-s pidanud nn barbarirahvastele meelehea jagamist raiskamiseks.³²⁸

3.4 Keiser ja religioon

Justinianus huvitus teoloogiast juba nooruses³²⁹ ning keisriks saanuna püüdis koondada enda kätte nii ilmalikku kui ka kiriklikku võimutäiust (*caesaropapism*).³³⁰ Kaldellis on teda nimetanud esimeseks kristlikuks „teoloog-keisriks“. ³³¹ Sellist enesekuvandit väljendab ka Justinianuse *Codex*, mis algab peatükiga „Kõrgeimast Kolmainust ja katoliku usust ja et keegi ei sõandaks selle üle avalikult vaielda“. ³³² *Caesaropapism*-i eesmärgiks oli tagada alamate

³¹⁷ Prokopios II/IV.24.1–7; Prokopios V/VIII.13.8–11.

³¹⁸ Armeenlaste saatkonna kõne Pärsia kuningas Husrav/Khusrou I-le 540. aastal, milles selgitati 532. aastal sõlmitud Igavese Rahu rikkumist. Vt: Prokopios I/II.3.1–57; Marion Kruse. The Speech of Armenians in Procopius: Justinian's Foreign Policy and the Transition Between Books 1 and 2 of the Wars. – The Classical Quarterly, vol. 63, nr. 2, 2013, lk 866–881 (siin lk 866).

³¹⁹ Marion Kruse. The Speech of Armenians in Procopius, lk 881.

³²⁰ Agathias II.19.1–4.; III.23.1–13 ; V.1.1–2.4.

³²¹ M. R. Cataudella. Historiography in the East, lk 420–421.

³²² Agathias V.14.2.

³²³ Prokopios IV/VII.1.29–33; Prokopios VI.14.11–15.

³²⁴ Prokopios VI.24.13.

³²⁵ Conor Whately. Procopius on Soldiers and Military Institutions, lk 3.

³²⁶ Prokopios VI.18.4–6.

³²⁷ Prokopios I/II.28.37–44.; Prokopios III/V.4.15–31; Prokopios III/VI.14.25–42; Prokopios V/VIII.26.12–13.

³²⁸ Roger Scott. Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda, lk 101; Prokopios on kirjutanud: „aegade algusest peale pole keegi jaganud barbaritele rahalisi kingitusi“, (*δορπεῖσθαι* – kinkima; *χρήμασι* – raha), vt: Prokopios VI.30.24.

³²⁹ Michael Maas. Roman Questions, Byzantine Answers: Contours of the Age of Justinian. – Michael Maas (toim). The Cambridge Companion to the Age of Justinian. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, lk 3–27 (siin lk 5).

³³⁰ Carlos Amunátegui Perelló. *Deo Auctore*, lk 34; Stephanos Matthaios. Greek Scholarship in the Imperial Era and Late Antiquity. – Franco Montanari (toim). History of Ancient Greek Scholarship: From the Beginnings to the End of the Byzantine Age. Leiden: Brill, 2020, lk 260–372 (siin lk 269); Michael Maas. Roman Questions, Byzantine Answers, lk 22.

³³¹ Anthony Kaldellis. “Death Has Entered Our Gates”, lk 311.

³³² Hans Hattenhauer; M. Luts-Sootak jt (tlk). Euroopa õigusajalugu, lk 135.

usuline ühtsus ja poliitiline lojaalsus keisrile.³³³ Ida- ja läänekiriku süveneva eraldatuse³³⁴, kristoloogiliste vaidluste ning Chalkedoni-kristlusest lahknevate usuliikumiste tõttu oli reaalne oht kiriku lõhenemisele, mistõttu pööras keiser kirikupoliitikale erilist tähelepanu.³³⁵ Enesest jumalakartliku valitseja kuvandi loomiseks kasutas Justinianus ka sümboolseid representatsioonivorme.³³⁶ Näiteks Ravenna San Vitale kiriku mosaiigil on teda kujutatud Jeesuse ja Aabrahami kõrval, pühapaistega pärjatult,³³⁷ mis viitab soovile siduda keiser kristliku lunastuslooga.³³⁸ Jumalakartlikkust pidid rõhutama ka teised sümboolsed teod: 528. aastal nimetas keiser Antiookia ümber Theoupoliseks (*Θεού + πόλη*, Jumalalinn)³³⁹ ning 534. asendati Konstantinoopolis Julianuse sadamas ümber kukkunud keisri Julianus Apostata [361–363] kuju ristiga.³⁴⁰

Ioannes Malalas kujutab Justinianust jumalakartliku ja ligimestest hooliva valitsejana. „Kronograafia“ järgi tegi keiser kirikule ja vaestele annetusi ning oli naaberrahvaste valitsejate ristimisel nende ristiisaks.³⁴¹ Samuti on Ioannes vahendanud loo, mille järgi olevat Justinianus võtnud ühe isa palvel viimase tütre eeskoste alla. Väidetavalt vastanud keiser ühele ametnikule, kes soovitanud tal seda mitte teha, järgnevalt: „Miks te takistate mind pärandit vastu võtmast, kui ma tahan teha väga tegu?“³⁴² Roger Scotti hinnangul võisid sellised (potentsiaalselt) hipodroomifraktsioonide kaudu rahvani levinud lood aidata keisril kinnitada kuvandit heast ja hoolivast valitsejast.³⁴³ Siinjuures tuleb aga arvestada võimalusega, et Ioannes võis Justinianuse kujutamisel lähtuda õukonna ametlikest narratiividest.³⁴⁴

³³³ Michael Maas. *Roman Questions, Byzantine Answers*, lk 22.

³³⁴ Aastatel 484–518 kestnud nn Akakiose skisma Rooma ja Konsantinoopoli vahel tekkis pärast patriarh Akakiose [472–489] välja antud dokumenti *Henotikon* (tlk ühtsus). Sellega üritati lepitada miafüsiite (mõõdukamad monofüsiidid) Chalkedoni-kristlastega. See olukord ei sobinud Rooma paavstile. Skisma lõppes keiser Justinus I ajal. Vt: Tarmo Toom. *Varakristlik teoloogia*. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2022, lk 161; Acacian Schism. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 9–10.

³³⁵ Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 279; vt ka: John W. Barker. *Justinian and the Later Roman Empire*, lk 94–112.

³³⁶ Michael Maas. *Roman Questions, Byzantine Answers*, lk 6.

³³⁷ John Moorhead. *Justinian*, lk 113.

³³⁸ Michael Maas. *Roman Questions, Byzantine Answers*, lk 22.

³³⁹ Malalas 18.29.

³⁴⁰ Malalas 18.82.

³⁴¹ 528. aastal ristiti Konstantinoopolis koos saatkonnaga Heruli kuningas Grepes ja Krimmi hunnide kuningas Grod. Vt: Malalas, 18.6; 18.14; 18.48.

³⁴² Ioannes Malalase väitel hävis tulekahjus kellegi Eulaliose vara, mistõttu viimane otsustas paluda keisril oma tütarde eest hoolitseda. Mehe järelejäänud varast aga tüdrukute ülalpidamiseks ei piisanud, mistõttu olevalt üks tundmatuks jäänud õukonnaametnik soovitanud keisril selles kohustusest loobuda. Keiser keeldus ametniku ettepanekust ja tüdrukud anti paleesse keisrinna Theodora hoole alla. Vt: Malalas 18.23.

³⁴³ Roger Scott. *Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda*, lk 102–103, 107.

³⁴⁴ Roger Scott. *Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda*, lk 99–100; Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 2.

Justinianuse ulatuslik kirikuehitus pidi samuti alamatele kinnitama keisri usulist pühendumust.³⁴⁵ Prokopios on teoses „Ehitistest“ ja vähemal määral „Sõdadest“ kirjeldanud keisri korraldatud ulatuslikku üleriigilist ehitustegevust, mis kätkes endas ka kirikute rajamist.³⁴⁶ Justinianuse valitsusajal kujunes Konstantinoopol linnaks, mille valitseja (ja alamate) kristlik identiteet väljendus muuhulgas arvukates kristlikes pühakodades.³⁴⁷

Prokopiose töödes on eriliselt tähelepanu vääriv motiiv Justinianuse paastumisest ja unetusest. „Ehitistest“ esitab autor keisri paastumist ja unetust (magamatust) tõendina tema vooruslikkusest, kuid „Avaldamata“-s on sama nähtust esitatud hoopis märgina keisri deemonlikkusest.³⁴⁸ Justinianus kujundas esimese keisrina „unetusest“ keiserliku vooruse.³⁴⁹ 536. a *Novellae* peatükis 30.11.2 on deklareeritud, et Jumala soosingu nimel tuleb taluda (ka keisril) äärmuslikku ebamugavust, sh magamatust.³⁵⁰ Seega lõi Justinianus endast teadlikult kuvandi kui „unetust keisrist“ (*βασιλέως ἀκοιμήτοιο*). Sellise samaaegse valvsuse ja vagaduse võrdkujuks olid talle tõenäoliselt „unetud mungad“.³⁵¹

Kõigis kolmes teoses on Prokopios maininud nn Justinianuse katku ja keisri haigestumist.³⁵² Teoses „Ehitistest“ on ta keisri haigestumist seletanud sellega, et valitsemisele pühendunud Justinianus ei hoolinud piisavalt oma tervisest.³⁵³ „Sõdadest“ ja „Avaldamata“-s on keisri haigus aga kaudselt seostatud tema pahelisusega: autori järgi jäid vooruslikud inimesed haigusest puutumata.³⁵⁴ Katkuepideemia kirjeldamisel – sh märkides, et see oli väga laastav³⁵⁵

³⁴⁵ Michael Maas. *Roman Questions, Byzantine Answers*, lk 7.

³⁴⁶ Nt: Prokopios VII/I.3.1–5., VII/I.4.1., VII/I.4.19–24., VII/I.9.1–6; Prokopios VII/II.1.1–3; Prokopios V/VIII.3.20–21.

³⁴⁷ Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 296; vt ka: Brian Croke. *Justinian's Constantinople*. – Brian Croke (koost). *Roman Emperors in Context: Theodosius to Justinian*. London: Routledge, 2021, lk 253–275 (siin lk 270–271).

³⁴⁸ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 59; Prokopios VI.12.28–30.

³⁴⁹ Vt: Brian Croke. *Justinian the "Sleepless Emperor"*. – *Roman Emperors in Context: Theodosius to Justinian*. London: Routledge, 2021, lk 246–252.

³⁵⁰ Nov. 30.11.2 – David J. D. Miller; Peter Sarris (tlk). *The Novels of Justinian A Complete Annotated English Translation*. Cambridge University Press, 2018, lk 331.

³⁵¹ Unetu Aleksandrose (srn 430) rajatud mungaordu, mida tuntakse ka *Akoimeto*i nime all. Vt: Alexander the Sleepless, S., and the Acoemetes. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 47; Tony Honoré. *Tribonian*, lk 22.

³⁵² Justinianuse katkuks nimetatakse 541.–750. aastatel Euroopas ja Lähis-Idas völdanud katkupandeemiat, millel oli kokku umbes 18 lainet. Vt: Plague, Justinianic (Early Medieval Pandemic). – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 1200–1201.

³⁵³ Prokopios VII/I.7.3–16.

³⁵⁴ James M. Gilmer. *Procopius of Caesarea: A Case Study in Imperial Criticism*. – *Byzantina Symmeikta*, vol. 23, lk 45–57 (siin lk 54).

³⁵⁵ Prokopios on kirjutanud: „Sellel ajal oli katk, mille tõttu terve inimkond oli peaaegu hävingu äärel“, vt: Prokopios I/II.22.1. „Salajases ajaloos“ on ta sedastanud, et katk tappis pool riigi elanikkonnast, vt: Prokopios VI.18.44.

– on Prokopios toetunud epideemia kirjeldustele Thukydidese „Peloponnesose sõja ajaloo“, rõhutades sel viisil Justinianuse katku katastroofilist tähendust.³⁵⁶

Ioannes ja Prokopios („Ehitistest“ ja „Sõdadest“) on keisrit kujutanud ka „õige“ usu kaitsjana. Esimene on kirjeldanud keisri korraldusel mittekristlaste haridusasutuste sulgemist, hereetiliste liikumiste mahasurumist, „hellenite“ (mittekristlaste) vangistamist, nende vara konfiskeerimist, riigiametites töötamise keelamist ja kristliku usu vastuvõtmise pealesurumist.³⁵⁷ Prokopios peab keisri teeneks „hellenite“ templite sulgemist ja elanikkonna päästmist „polüteismi haigusest“³⁵⁸ ning esitab Justinianust kristlaste taasühendajana.³⁵⁹

Kuigi keiser püüdis tõepoolest oma valitsusajal kristlikke usuvoole ühendada, jäi see eesmärk täielikult saavutamata. Aastatel 532–533 Konstantinoopoli sinodil püüti saavutada kokkulepet monofüsiitidega, pakkudes neile kompromisslahendust kristoloogia osas, kuid see ei rahuldanud ei monofüsiite ega Chalkedoni-kristlasi.³⁶⁰ 543. või 544. aastal andis Justinianus välja edikti, millega mõisteti hukka Mopsuestia Theodorose (u 350–428), Kyrrhose Theodoreose (u 393–458) ja Edessa Ibase (srn 457) teoloogilised seisukohad;³⁶¹ seda vaidlust tuntakse kui *τρία κεφάλαια* (*tria kephalaia*, „kolme peatüki“ vaidlus).³⁶² Teisel Konstantinoopoli kirikukogul (553) mõisteti nn kolm peatükki hukka ning suruti maha lääne kiriku ja paavsti vastuseis,³⁶³ kuid Egiptuse ja Levanti piirkonna miafüsiite riigikirikuga lepitada ei õnnestunud.³⁶⁴

Elu lõpus kaldus Justinianus sügavasse religioossusesse. 563. aastal, umbes 80-aastasena, tegi ta palverännaku Väike-Aasias asuvasse Germiasse.³⁶⁵ 564. aastal olevat ta oma ediktiga heaks kiitnud *aphthartoketismi*³⁶⁶ (*Ἀφθαρτοδοκῆται*), mis oli Chalkedoni kirikukogul (451) sõnastatud dogmaga vastuolus. See oli äärmuslik monofüsiitluse vorm,³⁶⁷ mis tekitas keisril

³⁵⁶ Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 200, 203.

³⁵⁷ Ioannese järgi keelati 529. aastal filosoofia õpetamine ning hasartmängud; 530. aastal kästi mittekristlastel riigist lahkuda ning vastuhakkajaid karistati; 532. aasta anti välja edikt õigeusu kaitseks ja „kiriku vaenlaste haigusest ja hullusest nakatunute vastu“; Malalas 18.7; 18.42; 18.47; 18.64; 18.78; John W. Barker. *Justinian and the Later Roman Empire*, lk 99–101.

³⁵⁸ Prokopios on kirjeldanud Egiptuse Philae templi sulgemist, kus austati vanakreeka jumalaid.; Prokopios I/I.19.35–37.; Prokopios VII/VI.2.13–21.

³⁵⁹ Prokopios VII/I.1.4–14.

³⁶⁰ Anthony Kaldellis. *The Sleepless Emperor*, lk 280; Anthony Kaldellis. „Death Has Entered Our Gates“, lk 310.

³⁶¹ Peter Heather. *Rome Resurgent*, lk 277.

³⁶² Three Chapters Controversy. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 1499.

³⁶³ Anthony Kaldellis. „Death Entered Our Gates“, lk 313.

³⁶⁴ Three Chapters Controversy. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 1499.

³⁶⁵ John Moorhead. *Justinian*, lk 172–175.

³⁶⁶ Selle usulahu juhiks oli Julianus Halikarnassosest (srn u 527). Õpetuse kohaselt ei olnud Jeesus Kristuse ihu kaduv, lagunev, kuigi näis seda olevat.; Julian of Halicarnassus. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 841.; Anthony Kaldellis. „Death Has Entered Our Gates“, lk 316

³⁶⁷ Julian of Halicarnassus. – Oliver Nicholson (toim). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*, lk 841; Anthony Kaldellis. „Death Has Entered Our Gates“, lk 316

vastuolusid Antiookia ja Konstantinoopoli patriarhidega.³⁶⁸ Ka keisrinna Theodora, kes võis pooldada monofüsiitlust, astus tõenäoliselt samme monofüsiitide kaitseks.³⁶⁹

Prokopiose „Avaldamata“ hindab Justinianuse religioonipoliitikat tema teistest teostest erinevalt. „Avaldamata“-s on keisrit kujutatud mitte kristlaskonna ühendaja, vaid hoopis lõhestajana.³⁷⁰ Autori järgi kiusati valitseja korraldusel taga nii hereetikuid kui ka mittekristlasi ning nende vara konfiskeeriti;³⁷¹ 536. aastal keelati ametlikust religioonist kõrvalekaldujate ristimine ja neile sakramentide jagamine.³⁷² Prokopios on keisri tegevust põhjendanud nii tema julmuse kui rahaahnusega.³⁷³ Veelgi enam – autor väidab, et keiser oli kristlane vaid näiliselt³⁷⁴ ning tegelikult olid Justinianus ja Theodora „kättemaksuhipulised deemonid“, kelle eesmärgiks oli hävitada inimkond.³⁷⁵ Lood keisri pea öisest keha küljest eraldumisest³⁷⁶ on ilmselt teadlikult liialdatud,³⁷⁷ kuid nende eesmärk oli kujutada Justinianust ebainimliku ja deemonliku valitsejana.

3.5 Keisri hirm riigipöörde ees

Valdavalt on ajaloolased seisukohal, et Justinianus kartis troonilt kukutamist.³⁷⁸ Eriti umbusaldas ta väejuht Belisariost, kelle populaarsus ja sõjaline edu võisid näida poliitilise ohuna.³⁷⁹ Ioannese „Kronograafias“ on kirjeldatud Belisariose ametist vabastamisi ja tagasi kutsumisi,³⁸⁰ kuid autor ei ole keisri tegevusele selgeid hinnanguid andnud.³⁸¹ Agathias on seevastu osutanud, et keisri sekkumine Belisariose tegevusse takistas sõjalise edu saavutamist.³⁸² Lisaks on ta kirjeldanud Belisariose populaarsuse kasvu rahva seas, mis võis

³⁶⁸ John Moorhead. Justinian, lk 173.

³⁶⁹ Anthony Kaldellis. The Sleepless Emperor, lk 279.

³⁷⁰ Prokopios VI.8.27–28.

³⁷¹ John W. Barker. Justinian and the Later Roman Empire, lk 99–101.

³⁷² Prokopios II/IV.14.10–17.

³⁷³ Prokopios VI.11.13–25; Roger Scott. Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda, lk 103.

³⁷⁴ Prokopios VI.13.4.

³⁷⁵ Prokopios VI.12.14–17; VI.18.1; VI.18.37.

³⁷⁶ Prokopios VI.12.20–23.

³⁷⁷ *Supra* pt 1.1; Ralph-Johannes Lilie. Reality and Invention, lk 176–177.

³⁷⁸ Marion Kruse. The Politics of Roman Memory, lk 112.

³⁷⁹ Peter Sarris. Economy and Society, lk 204; John W. Barker. Justinian and the Later Roman Empire, lk 80–81.

³⁸⁰ Esimest korda oli Belisarios ebasoosingus 531.–533. aastatel Callinicum lahingu kaotuse järel ja ta tagandati *magister militum per orientem*-i positsioonilt, teist korda 540. aastal, mil ta kahtlustatuna ebalojaalsuses kutsuti Itaaliast pealinna. 542. aastal haigestus Justinianus katku ja väejuhti süüdistati vandenõus. 544. aastal saadeti ta uuesti Itaaliasse vägesid juhtima, kuid 550. aastal tagandati taas 551. aastal. 562. aasta nn pankurite mässu ajal süüdistati teda taas vandenõus osalemises, kuid talle andestati 563. aastal. Vt: Christopher Lillington-Martin. Procopius' Belisarius: Authority Enacted, Narrated, and Contested. – *Classica Cracoviensia*, vol. 28, 2025, lk 193–238 (siin lk 215, 221, 225, 230); Anthony Kaldellis. “Death Has Entered Our Gates”, lk 315; John Moorhead. Justinian, lk 169–170.

³⁸¹ Malalas 18.61.

³⁸² Agathias V.15.5–20.5.

olla üks põhjus, miks keiser ta ametist vabastas.³⁸³ Prokopiose „Sõdade“ on samuti kirjeldatud Belisariose populaarsust rahva seas. Autori järgi oli väejuht impeeriumi taastaja, kelle suhtes keiser piisavat tänulikkust üles ei näidanud.³⁸⁴ Prokopiose väitel kaebas osa väejuhtidest keisrile Belisariose peale, süüdistades teda vandenõu kavandamises.³⁸⁵ Võimalik, et seetõttu ei korraldatud pärast 534. aastat väejuhile rohkem triumfiringkäike.³⁸⁶ Kui „Sõdade“ on autor sedastanud, et keiser seda laimu ei uskunud,³⁸⁷ siis „Avaldamata“-s on ta keisrit otseselt süüdistatud Belisariose ebaõiglaselt kahtlustamises ja alusetult vandenõus süüdistamises.³⁸⁸

Justinianuse usaldamatus Belisariose suhtes võis süveneda pärast väejuhi ametiaega konsulina 535. aastal.³⁸⁹ Belisariose edu gootide vastases sõjas võis tekitada keisris kartuse, et väejuht kroonitakse Itaalia kuningaks.³⁹⁰ Valitsusaja teisel poolel eelistas keiser vägede juhatajaks määrata oma sugulasi või eunuhhe, nt Narsest, kes ei kujutanud keisri võimule ohtu.³⁹¹ Narsesele, kes Belisarioselt vägede juhtimise üle võttis, ei antud ka ühtegi ametlikku tiitlit, teda on nimetatud lihtsalt ülemjuhatajaks või väejuhiks.³⁹² Kuivõrd teoses „Sõdade“ on fookus tugevalt Belisariose tegevusel, on uurijad näinud sellest Prokopiose soovi seeläbi kaudselt kritiseerida keisrit.³⁹³

3.6 Nika ülestõus

Nika ülestõus oli Justinianuse valitsusaja kõige ulatuslikum keisrivastane mäss. See puhkes 532. aasta jaanuaris, kui Konstantinoopoli hipodroomi vaenutsevad fraktsioonid ühinesid keisri vastu pärast seda, kui Konstantinoopolis oli üritatud üleastumiste eest hukata mõlema fraktsiooni esindajaid. 13. jaanuaril algas mäss, mille käigus rüüstati linna, põletati hooneid ning kuulutati keiser Anastasius I nõbu Hypatiose keisriks. Ülestõus suruti lõpuks veriselt maha.. Uurijate seas puudub üksmeel selles, kas Justinianus ise provotseeris mässu või kujunes see spontaanselt.³⁹⁴ Samuti ei olnud Nika ülestõus täiesti eraldiseisev sündmus, vaid kasvas

³⁸³ Agathias V.20.3–5

³⁸⁴ Prokopios I/I.25.10–21.

³⁸⁵ Prokopios VI, i, lk 5–7; Prokopios IV/VI. 29.5–11–25.

³⁸⁶ Prokopios IV/VII.1.4–7; Warren Treadgold. The Early Byzantine Historians, lk 214.

³⁸⁷ Prokopios II/IV.8.1–10.

³⁸⁸ Näiteks süüdistati Belisariost nn pankurite vandenõus 562. aastal, talle anti armu 563. aastal. Vt: Prokopios VI.18.8–9. Anthony Kaldellis. “Death Has Entered Our Gates”, lk 315; John Moorhead. Justinian, lk 169.

³⁸⁹ Marion Kruse. The Politics of Roman Memory, lk 102n1, 241.

³⁹⁰ *Ibid.*, lk 111.

³⁹¹ Christopher Lillington-Martin. Procopius’ Belisarius, lk 230.

³⁹² John Moorhead. Justinian, lk 107.

³⁹³ M. R. Cataudella. Historiography in the East, lk 406.

³⁹⁴ Nika (νίκα), kr „võida“, oli loosung, mida mässulised kasutasid; vt: Nika Riot. – Oliver Nicholson (toim). The Oxford Dictionary of Late Antiquity, lk 1076.

välja sagedastest kokkupõrgetest pealinnas, omandas erakordse ulatuse mitme juhusliku teguri kokkulangemisel.³⁹⁵

Sellest sündmusest on kirjutanud nii Ioannes kui Prokopios. Esimese järgi ilmus keiser mässu ajal hipodroomile, evangeelium käes, ja lubas ülestõusu lõpetamise korral kõigile amnestiat. *Chronicon Paschale* järgi, mille koostamisel oli kasutatud Ioannese „Kronograafiat“, lisab, et mässajad nimetasid Justinianust „sõnamurdjast eesliks“.³⁹⁶ Prokopiose „Ehitistest“ esitab ülestõusu „keisri ja Jumala vastu“ suunatud mässuna.³⁹⁷ „Sõdade“ on keisrit sündmuste alguses kujutatud passiivse ja jõuetuna,³⁹⁸ otsustavas juhtrollis aga Theodorat. Autor on vahendanud Tehodora kõnet, millega keisrinna veenis õukonda ja Justinianust mitte põgenema.³⁹⁹ Keisrinna väidetavalt lausunud sõnad, et „keisrirüü on parim surilina“ loovad paralleeli Sürakuusa türanni Dionysos Vanemaga [405–367 eKr] ning võimaldavad Prokopiosel luua seose kahe julma valitseja vahel.⁴⁰⁰

Mässu teises faasis on nii Ioannes kui Prokopios kujutanud keisrit otsustuskindalamana – Justinianus saatis rahva vastu sõjaväe, mille tulemusena hukati väidetavalt 30 000–35 000 inimest, samuti Hypatius.⁴⁰¹ Kuigi keisri julmust võib põhjendada sooviga oma võim taastada,⁴⁰² oli sedavõrd suure hulga alamate tapmine erakordne.⁴⁰³

Teoses „Avaldamata“ on Prokopios keskendunud eelkõige mässuliste ja nendega liitunud aristokraatide varade konfiskeerimisele. Autori järgi tagastas keiser, „teeseldes suuremeelsusust“, osa ära võetud varast.⁴⁰⁴ Ka „Sõdade“ on autor kirjeldanud konfiskeerimisi ja varade ja tiitlite hilisemat tagastamist,⁴⁰⁵ mida võib tõlgendada keisri sooviga esitleda end armulisena.⁴⁰⁶ Kuigi Ioannese järgi olevat kogu riiki teavitatud võidust mässuliste üle,⁴⁰⁷ andis keiser tegelikult mõni aeg hiljem korralduse Nika ülestõus avalikult maha vaikida.⁴⁰⁸

³⁹⁵ Geoffrey Greatrex. The Nika Riot: A Reappraisal. – The Journal of Hellenic Studies, vol. 117, 1997, lk 60–86 (siin lk 60, 80).

³⁹⁶ Malalas 18.71.

³⁹⁷ Prokopios VII/I.1.20–24.

³⁹⁸ Prokopios I/I.24.8–13; Sarolta A. Takács. The Construction of Authority, lk 123.

³⁹⁹ Prokopios I/I.24.30–36.

⁴⁰⁰ Leonora Neville. Guide to Byzantine Historical Writing, lk 22.

⁴⁰¹ Malalas 18.71; Prokopios I/I.24.30–36.

⁴⁰² Sarolta A. Takács. The Construction of Authority, lk 123–124.

⁴⁰³ Anthony Kaldellis. The Sleepless Emperor, lk 269.

⁴⁰⁴ Prokopios VI.12.12–13.

⁴⁰⁵ Prokopios I/I.24.50–56.

⁴⁰⁶ Sarolta A. Takács. The Construction of Authority, lk 123–124.

⁴⁰⁷ Malalas 18.71.

⁴⁰⁸ Anthony Kaldellis. The Sleepless Emperor, lk 275–276.

4 Keisrikriitika põhjused ja väljendusviisid 6. sajandi Ida-Rooma ajalookirjutuses

6. sajandi Ida-Rooma ajalookirjutuses on Justinianust kujutatud vastuoluliselt. Ühelt poolt esitati keisrit ametlikes ja panegüürilistes narratiivides vaga, riigijuhtimisele ja alamate heaolule pühendunud valitsejana. Teisalt ilmneb Prokopiose, Agathiase ja osaliselt ka Ioannes Malalase teostest rahulolematust nii keisri valitsemisviisi, sõja- ja religioonipoliitika, aga ka keisrivõimu üha kasvava autokraatlikkuse suhtes. Keisrivõimu suhtes kriitiliste teoste olemasolu ei tähenda siiski, et Justinianuse-aegses Ida-Roomas oleks valitsenud ulatuslik sõnavabadus või et keiser oleks kriitikat sallinud. Vastupidi: keiser pidas seda, kuidas kaasaegsed autorid teda kujutavad ning missugune saab olema tema valitsusaja n-ö ajalooline mälu, sedavõrd oluliseks, et ta piiras seadusandlusega sõnavabadust ning sanktsioneeris kõrvalekaldumist ametlikest õukonna narratiividest. Samuti ei toeta allikad oletust, et keiser oleks tundnud end etteheidetest mitte ohustatuna: tema valitsusajal toimus mitu ülestõusu⁴⁰⁹ ning kaasaegsed autorid on rõhutanud nii tema paranoilisust võimaliku troonilt kukutamise kui ka umbusku võimalike rivaalide suhtes⁴¹⁰.

Seetõttu tuleb Justinianuse-kriitikat mõista eeskätt varjatud ja retooriliselt vahendatud väljendusviisina. Autorid väljendasid oma rahulolematust sageli kaudselt, s.o vihjete, antiikautoritest eeskujude, mitmetähendusliku sõnakasutuse, otsese kõne, iroonia ja sündmuste valikuliselt kujutamise kaudu. Viimane väljendub eriti üheselt Prokopiose töödes, kus kriitika ei ole enamasti otsesõnaliselt väljendatud, vaid seda esitatakse moraalsete vastanduste ja ajalooliste paralleelide loomise kaudu. Seega ei peegelda töös uuritud teosed mitte ainult autorite arusaamu Justinianusest või hinnanguid tema valitsusaja kohta, vaid ka laiemat üleminekut hilisantiigi klassikalisest ajalookirjutusest kristliku ja autokraatlikuma ühiskonnakorralduse tingimustes kujunenud ajalookultuuri suunas.

Vähetõenäoline on ka see, et võimukandjad ei olnud nende teoste sisust teadlikud. Kuigi Agathiase „Ajalood“ ei levinud tõenäoliselt väga laialdaselt, olid Prokopiose „Sõdadest“ ja „Ehitistest“ ja Ioannes Malalase „Kronograafia“ kaasaegsete seas tuntud. Kui lähtuda seisukohast, et „Kronograafia“ ja „Ehitistest“ olid vähemalt osaliselt õukondliku tellumisega seotud teosed, pidid riigiametnikud nende sisuga kursis olema. Võimalik, et 550. aastate kriisid – sõjad, katk ja sisepoliitilised pinged – nõudsid ametnike tähelepanu sedavõrd, et vähenes kontroll tekstide leviku ja tõlgendamise üle, kuid on kaheldav, et see sai tähendada nende

⁴⁰⁹ Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 219; Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 101.; Anthony Kaldellis. „Death Has Entered Our gates”, lk 297–298, 306; Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 101; Geoffrey Greatrex. *The Nika Riot: A Reappraisal*. – *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 117, 1997, lk 60–86 (siin lk 60, 80).

⁴¹⁰ Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 112.

täielikult tähelepanuta jätmist. Neid 6. sajandi ajalookäsitlusi võib tõlgendada ka nn vürstipeeglite, s.o valitsejat manitseva või talle nõuandva kirjanduse kontekstis. Ida-Roomas kasutati mõisteid nagu *παράινσεις* (veenmine, manitsus), *παραινετικά κεφάλαια* (manitsevad või nõuandvad peatükid), *λόγος νουθετητικός* (hoiatav kõne), *ὑποθήκαι* (juhised), *βασιλικὸς ἀνδριάς* (valitsejaideaal) või *Περὶ βασιλείας* (valitsejast v valitsemisest).⁴¹¹ Tänapäeva uurijad on rõhutanud, et neid tekste ei tohiks analüüsida lähtuvalt Lääne-Euroopa vürstipeegli kontseptsioonist, vaid arvestama peab Ida-Roomale omase (kohati ka ainuomase) terminoloogia ja poliitilise mõtte eripäradega.⁴¹² Kuivõrd kasutatud mõistete tähendusväli on lai, tuleb iga teose puhul eraldi otsustada, kas ja millises mõttes saab seda käsitleda valitsejat manitseva või ideaalset valitsemist kirjeldava tekstiga.

Selliste kirjutiste keskne eesmärk oli kas tulevase valitseja „ametiks“ ette valmistamine ja õpetamine või valitseva keisri manitsemine.⁴¹³ Kaasaegsete haritlaste hinnangul pidi ideaalne keiser olema seaduskuulekas ja austama antiikseid traditsioone,⁴¹⁴ lisaks ettenägelik, õiglane, tark ja mehine, kes kaitseb riiki⁴¹⁵ ning arvestab aristokraatia huvidega.⁴¹⁶ Kuigi peeti loomulikuks (*resp* õigeks), et valitseja kätte koondub nii sõjaline kui ka tsiviilvõim, ei tohtinud ta muutuda pelgaks käsujagajaks ega türanniks.⁴¹⁷ Keisril ja alamate vahekorda tuli mõista pigem „isa ja poja“ kui „isanda ja orja“ suhtena.⁴¹⁸

Justinianuse valitsusajal kujunes haritlaskond, kes suhtus keisri poliitikasse kriitiliselt. Lisaks oli keiser ebapopulaarne nii aristokraatia kui ka laiemalt alamate hulgas.⁴¹⁹ Mitmete Justinianuse kaasaegsete autorite hinnangul ei vastanud keiser ideaalse valitseja tunnustele ning tema tegevuses nähti türannia ilminguid.⁴²⁰ Rahulolematus väljendus tekstides sageli kaudselt.

⁴¹¹ Hana Coufalová Borhnová. *Mirrors for Princes: Genuine Byzantine Genre or Academic Construct?* – *Graeco-Latina Brunensia*, vol. 22, nr. 1, 2017, lk 5–16 (siin lk 7).

⁴¹² Hana Coufalová Borhnová. *Mirrors for Princes*, lk 13–14.

⁴¹³ Günter Prinzing. *Byzantine Mirrors for Princes: An Overview*. – Noëlle-Laetitia Perret; Stéphane Péquignot (toim). *A Critical Companion to the 'Mirrors for Princes' Literature*. Leiden: Brill, 2023, lk 108–135 (siin lk 109–110).

⁴¹⁴ Nt on ajaloolane Ammianus Marcellinus (u 330–395) pidanud riigi stabiilsuse huvides oluliseks küll võimu koondumist keisrile, kuid seejuures pidi valitseja olema seaduskuulekas. Vt: Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology*, lk 186; Anthony Kaldellis. *Procopius of Caesarea*, lk 160.

⁴¹⁵ Anthony Kaldellis. *Procopius of Caesarea*, lk 160.

⁴¹⁶ Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology*, lk 193, 197; Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 142.

⁴¹⁷ Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 142.

⁴¹⁸ Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology*, lk 193, 197; Marion Kruse. *The Politics of Roman Memory*, lk 142.

⁴¹⁹ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 22; Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 222; John Moorhead. *Justinian*, lk 168–169.

⁴²⁰ Prokopios V.15.17.; Sarolta A. Takács. *The Construction of Authority*, lk 122; Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 217; Anthony Kaldellis. *A Contemporary Philosopher's View of Justinian's Tyranny*. – Anthony Kaldellis. *Procopios: The Secret History with Related Texts*. Cambridge: Hackett Publishing Company, 2010, lk 156–157.

Näiteks on Hagia Sophia diakoni Agapetose teost *Ekthesis* (530./548. a⁴²¹) tõlgendatud manitsuskõnena (sisuliselt Ida-Rooma kirjandustraditsioonis vürstipeeglina), milles visandatakse ideaalne kristlik valitseja. Agapetose järgi pidi keiser olema riikliku ja kultuurilise järjepidevuse hoidja, mistõttu suhtus ta kriitiliselt Justinianuse otsusesse sulgeda Ateena akadeemia.⁴²²

Sarnased jooned ilmnevad ka Prokopiose teostes. Eeskätt sõjalisele ja poliitilisele eliidile (sh väejuhtidele) suunatud „Sõdadest“ täidab vähemalt osaliselt didaktilist funktsiooni.⁴²³ Kuigi autor on sõjalisi võite esitanud formaalselt keisri teenetena,⁴²⁴ on narratiivi tegelik fookus Belisariosel. Kõige selgemini avalduvad vürstipeegli tunnused tema „Avaldamata“-s. Prokopios on seal kirjeldanud oma moraalset dilemmat teose kirjutamisel: ühelt poolt ei soovinud ta jätta tulevastele valitsejatele eeskujuks Justinianuse pahelisi tegusid, teisalt leidis ta, et tema töö võib olla neile vajalikuks hoiatavaks eeskujuks.⁴²⁵ Seetõttu võib teost „Avaldamata“ tõlgendada vähemalt osaliselt teosena, mis esitab nn negatiivse valitsejaideaali.

Agathias teoses on sellised tunnused vähem ilmsed. Ioannese panegüürliline „Kronograafia“ esitab Justinianust valdavalt positiivses valguses ning võib samuti täita eesmärki esitada lugejatele positiivset valitsejaideaali. Kui lähtuda seisukohast, et Ioannes pidas monarhiat ainuõigeks valitsemisvormiks⁴²⁶ ning Justinianust tema valitsusaja lõpuni heaks valitsejaks, siis on ta Justinianuse abil esitanud tulevaste keisrite tarbeks ideaalse keisri prototüübi, n-ö mudeli, mille kaudu on sõnastatud ka ootused tulevastele valitsejatele.

Kuigi kõik kolm autorit on deklareerinud soovi jäädvustada Justinianuse valitsusaega tulevastele lugejatele,⁴²⁷ võis nende eesmärk olla mõjutada ka kaasaegseid lugejaid. Ida-Rooma elanikkonna kõrgem kirjaoskuse tase samaaegse Lääne-Euroopaga võrreldes⁴²⁸ tähendas, et

⁴²¹ Günter Prinzing. *Byzantine Mirrors for Princes*, lk 111.

⁴²² Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology*, lk 195–196.

⁴²³ Conor Whately. *Procopius on Soldiers and Military Institutions*, lk 3, 11–12; Randolph B. Ford. *The Wars of Procopius and the Jinshu of Fang Xuanling: Representations of Barbarian Political Figures in Classicizing Historiography*. – Walter Pohl; Daniel Mahoney (toim). *Historiography and Identity IV: Writing History Across Medieval Eurasia*. Turnhout: Brepols, 2021, lk 43–82 (siin lk 46).

⁴²⁴ Christopher Lillington-Martin. *Procopius' Belisarius*, lk 199.

⁴²⁵ Prokopios VI.1.4–10.; Warren Treadgold. *The Early Byzantine Historians*, lk 213; Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 163; Leonora Neville. *Guide to Byzantine Historical Writing*, lk 24.

⁴²⁶ Roger Scott. *The Classical Tradition in Byzantine Historiography*, lk 68.

⁴²⁷ Agathias: „Mina pean omalt poolt seadma tõe oma kõrgeimaks eesmärgiks, olenemata tagajärgedest,” vt: Agathias *proem*.15–17. Ioannes Malalas on soovinud eelneva ajaloo „esitada võimalikult tõetruult [---], Aadamast kuni Zeno valitsemiseni ja nende valitsejateni, kes tulid pärast teda, vt: Malalas 1.1. Prokopiose „Avaldamata“ eesmärk oli „jäädvustada kõik, mida rooma rahvas on kogenud [---] – paigutada kõik sündmused nii täpselt kui võimalik vastavusse tegelike aegade ja kohtadega”, vt: Prokopios VI.1.1–11.

⁴²⁸ Anthony Kaldellis; Niketas Siniossoglou. *Introduction*. – Anthony Kaldellis; Niketas Siniossoglou (toim). *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, lk 1–24 (siin lk 11); Inmaculada Pérez Martín. *Byzantine Books*. – Anthony Kaldellis; Niketas Siniossoglou (toim). *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, lk 37–46 (siin lk 38).

selliste tekstide võimalik lugejaskond oli märgatavalt laiem. Autorite kriitiline suhtumine Justinianusesse tulenes ilmselt ka sellest, et nende arusaamad keisrist ja keisrivõimust erinesid keisri enda ideaalidest. Teostes on autorite fookuses need aspektid, mida ka keiser ise oli pidanud oma valitsusajal oluliseks: sõjad, impeeriumi territoriaalse terviklikkuse taastamine ja võimu kindlustamine, seadusandlus, haldusreformid, religioonipoliitika ja oma valitsusaja mälestuse jäädvustamine.⁴²⁹

Prokopios ja Agathias pidasid oluliseks, et valitseja järgiks väljakujunenud traditsioone ja seadusi. Seetõttu võisid Justinianuse õigusreformid, uute seaduste rohkus ja nende hinnangul keisri enese seadustest üleastumine näida neile türannliku võimu tunnusena. Kõik kolm autorit olid ka õigusharidusega ning neil oli seega vajalik ettevalmistus õigusreformide hindamiseks. Justinianus kujutas end suure seadusandja ja õiguse reformija ning korrastajana,⁴³⁰ kuid Agathias ja Prokopios süüdistasid teda seaduste mittejärgimises, pidades teda seetõttu türanniks.⁴³¹ Samuti tekitas probleeme asjaolu, et erinevalt *Novellae*-st ei olnud kodifitseeritud, ladina keeles kirja pandud õigus kreeka keelsele elanikkonnale alati arusaadav ega praktiliselt kasutatav.⁴³² 6. sajandi idaroomlased vajanuks pigem sisuliselt ja terminoloogiliselt keerukate õigustekstide keelelist ja terminoloogilist lihtsustamist.⁴³³ Kuigi seaduste otsene arvustamine oli keelatud, jäi võimalikuks nende juriidiline tõlgendamine.⁴³⁴ Paraku pole aga põhjalikumalt uuritud, kuidas 6. sajandi ajaloolased Justinianuse õigusreformi suhtusid.

Keisri religioonipoliitikat on kritiseerinud vaid Prokopios. Kuivõrd autorite usulised veendumused ei ole üheselt selged, on keeruline hinnata nende mõju suhtumisele keisri religioonipoliitikasse. Ioannes on kujutanud keisrit kristlaskonna taasühendajana ja mittekristlaste represseerimist positiivse tegevusena. Kuigi ajaloolased on talle omistanud nii manilust kui ka monofüsiitlust,⁴³⁵ võib teda pidada ühemõtteliselt kristlaseks.⁴³⁶ Agathias oma teoses religioonile kuigivõrd tähelepanu ei ole pööranud. Kuigi Kaldellis on teda pidanud mittekristlaseks, kes suhtus kristlikesse dogmadesse kui „ühiskondlikult kasulikesse

⁴²⁹ Peter Heather. *Rome Resurgent*, lk 27–28, 43; Peter Sarris. *Economy and Society*, lk 205; Tony Honoré. *Tribonian*, lk 253.; John W. Barker. *Justinian and the Later Roman Empire*, lk 178.

⁴³⁰ Charles Pazdernik. *Justinianic Ideology and the Power of the Past*. – Michael Maas (toim). *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, lk 185–212 (siin lk 191, 200).

⁴³¹ Anthony Kaldellis. *Procopius of Caesarea*, lk 74.

⁴³² Vasileios-Alexandros Kollias. *Byzantine Law from Constantine the Great to the Death of Justinian*, lk 53–54.; George Mousourakis. *Legal Sources and Juridical Literature in Byzantium: A Survey and Commentary*. – 広島法学, vol 47, nr 1, 2023, lk 218–180 (siin lk 210).

⁴³³ George Mousourakis. *Legal Sources and Juridical Literature in Byzantium: A Survey and Commentary*. – 広島法学, vol 47, nr 1, 2023, lk 218–180 (siin lk 218).

⁴³⁴ Vasileios-Alexandros Kollias. *Byzantine Law from Constantine the Great to the Death of Justinian*, lk 53–54.

⁴³⁵ Vt: Brian Croke. *Malalas, the Man and his Work*, lk 12–17.

⁴³⁶ John Malalas; Elizabeth Jeffreys jt (tlk). *The Chronicle of John Malalas*, lk xxii.

valedesse“;⁴³⁷ peab enamik uurijaid teda siiski kristlaseks.⁴³⁸ Prokopios, keda tänapäeva ajaloolased samuti üldiselt kristlaseks peavad,⁴³⁹ suhtus keisri religioonipoliitikasse kõige kriitilisemalt. Teadmata jääb, millise kristliku voolu esindaja ta oli,⁴⁴⁰ kuid tema isiklikud veendumused võisid olla vastuolus riigi ametliku poliitikaga.

Kõik kolm autorit on käsitlenud ka Justinianuse valitsemisstiili. Ioannes on keisrit selles kontekstis positiivselt kujutanud: kuigi ta tunnistas, et Justinianus valitses autokraatlikult ja alamad elasid hirmuõhkkonnas, pidas ta monarhiat õigeks valitsemisvormiks.⁴⁴¹ Prokopios seevastu idealiseeris Rooma vabariiklikku korda, mida juhtisid tähtajaliselt määratud konsulid.⁴⁴² Samas ei olnud Prokopiose kriitika suunatud tingimata keisriinstitutsiooni kui sellise vastu; Cameroni hinnangul .kritiseeris ta eeskätt Justinianuse isikut, mitte riigi valitsemisvormi.⁴⁴³

Nii Prokopios, Agathias kui ka kaudsemalt Ioannes on kritiseerinud keisri sõjategevust. Kriitika põhjuseks oli sõdade kulukus, paljude alamate hukkumine ning – Prokopiose rõhutuses – keisri ressursikulukas ehitustegevus. Arheoloogilised ja loodusteaduslikud uuringud, sealhulgas DNA- ja õietolmuanalüüsid, on osutanud, et Justinianuse valitsusaja teisel poolel jätkus riigi kaubanduslik õitseng.⁴⁴⁴ Ka nn Justinianuse katku puhul pole tõendeid, et riik kaotanuks lausa poole oma elanikkonnast. Senise maksusüsteemi püsimine ning ehitus- ja sõjategevuse jätkumine⁴⁴⁵ viitavad sellele, et arusaam riigi majanduslikust allakäigust Justinianuse valitsusajal ei ole õige.

Autorite suhtumist võis kujundada ka nende isiklik (mitte)seotus või keisri ja õukonnaga. Prokopiost mõjutasid tõenäoliselt otseselt Belisariose tagandamised ja ametisse ennistamised

⁴³⁷ Anthony Kaldellis. *The Historical and Religious Views of Agathias: a Reinterpretation*. – Byzantion, vol. 69, nr. 1, 1999, lk 206–252.

⁴³⁸ Katherine Adshead. *Thucydides and Agathias*. – Brian Croke; Alanna M. Emmet (toim). *History and Historians in Late Antiquity*. Sydney: Pergamon Press, 1983, lk 82–87 (siin lk 85).

⁴³⁹ Averil M. Cameron. *The “Scepticism” of Procopius*. – *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte* 15, no. 4, 1966, lk 466–482 (siin lk 466, 482).

⁴⁴⁰ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 467.

⁴⁴¹ Roger Scott. *Justinian’s New Age and the Second Coming*. – Roger Scott (toim). *Byzantine Chronicles and the Sixth Century*. London: Routledge, 2012, e-raamat, pagineerimata, PDF-s lk 349–372 (siin lk 368); Roger Scott. *The Classical Tradition in Byzantine Historiography*, lk 68.

⁴⁴² *Supra* pt 1.1; Ralph-Johannes Lilie. *Reality and Invention*, lk 176–177.; Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 55–56.

⁴⁴³ Averil Cameron. *Procopius and the Sixth Century*, lk 63.

⁴⁴⁴ Tõendid reaalsest allakäigust pärinevad alles 7. sajandist, mille põhjuseks võib aga siiski pidada Justinianuse võidu- ja vallutusideoloogia järgselt avaldunud pikaajalisi tagajärgi. Vt: Lee Mordechai jt. *The Justinianic Plague: An inonsequential pandemic?* – *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, vol. 116, nr. 51, 2019, lk 25546–25554; Lee Mordechai; Merle Eisenberg. *Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague*. – *Past and Present: A Journal of Historical Studies*, vol. 244, nr. 1, 2019, lk 3–50; Peter Heather. *Rome Resurgent*, lk 307, 330–331.

⁴⁴⁵ Anthony Kaldellis. *“Death Has Entered Our Gates”*, lk 301–302.

ning võimalik ametikoha kaotus pärast 540. aastat. See võis süvendada tema pahameelt ja pettumust keisri suhtes. Agathiase puhul, vastupidi, võis kriitilisus – ehk ka kibestumus – tuleneda hoopis asjaolust, et ta ei kuulunud keisri lähiringi ega saavutanud Prokopiosega võrreldavat positsiooni. Ioannese „Kronograafia“ panegüürlisemat tooni võib seletada tema mõnevõrra stabiilsema karjääriga keiserlikus administratsioonis. Andmete vähesuse tõttu tuleb neid seoseid siiski käsitleda ettevaatlike oletustena.

Analüüsitud teostes avalduvad mitmed esimeses peatükis käsitletud ajalookirjutuse tunnused. Kuigi kõik kolm autorit on avaldanud soovi kirjutada tõetruud ajalugu, on sõltuvalt teose žanrist ja eesmärgist antud Justinianusele erinevaid hinnanguid. „Kronograafias“ ja „Ehitistest“ domineerib kujutis ideaalset valitsejat ning otsest kriitikat on vähe. Mõlemas teoses on kõrvale jäetud keisri negatiivsed omadused ja teod, mis võimaldab siiski lugejal tajuda vastuolu ideaali ja tegeliku valitsemispraktika vahel – seda lähtudes eeldusest, et keiser ei pidanud neid nn ideaalvalitseja kriteeriumeid ka täitma.

„Avaldamata“ toimib aga vastupidisel põhimõttel: selles on keskendutud peaaegu täielikult negatiivsele, jättes sihilikult kõrvale keisri positiivsed saavutused. Näiteks on Prokopios kritiseerinud keisri traditsioonidest kõrvalekaldumist, kuid ta pole kirjutanud sellest, millistes valdkondades Justinianus traditsioone järgis.⁴⁴⁶ Lisaks on kasutatud otsest kõnet ning võrdlusi varasema ajalooga. Kujundamaks lugejas ettekujutust Justinianuse valitsusaja õhkkonnast, on ta lugejale kirjeldanud ka teda teosega alustades vallanud hirmu. Nende võtetega kujundas autor teose võimalikele lugejatele keisri kuvandit.

Mineviku eeskujude kasutamine, antiikautorite jäljendamine ja nende hoiakute toomine kaasaja ajalookirjutuse konteksti – mida näiteks Prokopios oskuslikult kasutas –, mõjutas sündmuste käsitlemist narratiivis. Justinianust on ajalookirjutuses peetud traditsiooniliseks Rooma keisriks,⁴⁴⁷ kes samal ajal mõtestas valitseja rolli ümber.⁴⁴⁸ Seetõttu võib tema valitsusaega pidada üleminekuajaks, millega mõningad autorid aga ei suutnud või ei soovinud täielikult leppida. Ühiskonnas toimunud muutused, valitsejarolli teisenemine, keisrivõimu suurenemine ja traditsioonilise eliidi mõju vähenemine tekitasid ajaloost kirjutajates rahulolematust. Sellistes tingimustes sai kriitika avalduda peamiselt varjatult ja kaudselt.

Kuivõrd Prokopios on Justinianuse valitsusaja peamine allikas, on ajaloolased selle perioodi uurimisel tuginenud suuresti just tema teostele. „Avaldamata“ taasavastamine 17. sajandil

⁴⁴⁶ Jakob Riemenschneider. Prokop und der soziale Kosmos der Historiographie. Berlin: Walter de Gruyter, 2024, lk 112.

⁴⁴⁷ Sarolta A. Takács. The Construction of Authority, lk 124.

⁴⁴⁸ Charles Pazdernik. Justinianic Ideology, lk 185–186.

muutis märkimisväärselt senist kuvandit Justinianusest – selle mõju ulatub tänapäevani.⁴⁴⁹ Tuleb ka arvestada, et 6. sajandi idarooma autorid ei vahenda oma teostes lihtsalt ajaloolist tegelikkust, vaid esitavad sündmusi läbi oma subjektiivse väärtusprisma. Ajalookirjutuses on 6. sajandi autorite teoseid kohati käsitletud eraldiseisvalt,⁴⁵⁰ mistõttu tuleb nendest tuletatud järeldusi hinnata laiemas kontekstis ja võrrelda teiste samaaegsete autoritega.

Tulles tagasi sissejuhatuses esitatud Kaldellise mõtte juurde, et autoritaarsetes tingimustes jäid paljud nn salaajalood kirjutamata, tuleb Justinianuse valitsusaja objektiivset hindamist pidada väga keeruliseks, kui mitte võimatuks. Säilinud allikad ei anna kaasaegsetest hoiakutest terviklikku pilti, vaid peegeldavad neid arvamusi, mis jõudsid kirjalikku vormi ja on tänaseni säilinud. Seega seisneb nende teoste tähtsus mitte ainult selles, millist teavet need annavad Justinianuse valitsusaja kohta, vaid ka selles, mida nad vahendavad 6. sajandi haritlaste ootustest keisrivõimule. Prokopiose, Agathiase ja Ioannes Malalase käsitlustest ilmneb, et Justinianuse autokraatlik valitsemisstiil, religioonipoliitika ja sõjalised ambitsioonid sundisid autoreid uuesti läbi mõtestama, kus lõpeb hea keisrivõim ja algab türannia.

⁴⁴⁹ Näiteks ei kasutata Justinianuse puhul enam epiteeti „Suur“. Vt: Anthony Kaldellis. Introduction. – Anthony Kaldellis. Prokopios: The Secret History with Related Texts. Cambridge: Hackett Publishing Company, 2010, lk vii–lxxix, (siin lk ix–x, lix).

⁴⁵⁰ Marion Kruse. The Politics of Roman Memory, lk 9; Anthony Kaldellis. Identifying Dissident Circles, lk 1; Averil Cameron. Procopius and the Sixth Century, lk 2.

Kokkuvõte

Töö eesmärgiks oli analüüsida, kuidas avaldus Justinianus I suhtes suunatud kriitika 6. sajandi Ida-Rooma ajalookirjutuses ning millised võisid olla selle kriitika peamised põhjused. Uurimuse keskmes olid Ioannes Malalase, Prokopiose ja Agathias teosed, milles on keisrit kujutatud erinevalt ning sageli vastuoluliselt. Kui ametlikes ja panegüürilistes narratiivides esitati keisrit vaga, seaduskuuleka ja riigi hüvangule pühendunud valitsejana, siis eriti Prokopiose, kuid osaliselt ka Agathias ja Ioannese töödes ilmneb rahuolematus keisri valitsemisstiili, religiooni- ja sõjapoliitika ning keisrivõimu kasvava autokraatlikkuse suhtes.

Justinianuse valitsusaeg markeerib laiemat üleminekuperioodi, mida on ajalookirjutuses peetud antiikaja ja Ida-Rooma ajaloo lõpuks ning Bütsantsi ajaloo alguseks. Keiser kujundas endast kuvandi kui Jumalast määratud ülimuslikust valitsejast, kelle ülesandeks oli taastada impeeriumi territoriaalne terviklikkus, tugevdada keskvõimu, reformida õiguskorda ning tagada riigis religioosne ühtsus. Samal ajal muutus keisrivõim varasemast tsentraliseeritumaks ning sekkus senisest ulatuslikumalt nii ühiskondlikku ellu kui religioonisfääri. Selline areng tõi osas haritlaskonnas kaasa vastuseisu, mis väljendus ajalookirjutuses otsese või varjatud kriitikana.

Autorite negatiivset suhtumist võisid mõjutada mitmed tegurid. Ühelt poolt tulenes kriitika arusaamadest ideaalsest valitsejast: keisrilt oodati seaduskuulekust, mõõdukust, õiglust ning traditsioonide austamist. Justinianuse tegevust ilmestas aga sekkumine väljakujunenud institutsioonidesse ja varasemate tavade kohati jõuline muutmine. Eriti ilmneb see hinnangutes keisri õigusreformidele, mida Prokopios ja Agathias seostasid seadusliku korra lõhkumise ja türanniale omaste joontega. Kõik kolm käsitletud autorit olid õigusharidusega, mistõttu olid nad pädevad hindama keisri seadusandlikku tegevust ning selle mõju ühiskonnale.

Autorite hinnanguid kujundasid tõenäoliselt ka nende isiklikud kogemused ja suhted keisrivõimuga. Prokopios võis mõjutada tema seotus Belisariosega ning väejuhi tagandamised ja ametisse ennistamised, mis võisid süvendada rahulolematust Justinianuse poliitika suhtes. Agathias puhul võis kriitilisemat hoiakut mõjutada asjaolu, et ta ei saavutanud õukonnaajaloolase positsiooni ega kuulunud otseselt keisri lähikonda. Ioannese „Kronograafia“ positiivsemat tooni võib omakorda seletada autori tugevama lojaalsusega keisrivõimule ja riigi valitsemiskorrale.

Kuigi autorid deklareerisid soovi kirjutada tõetruud ajalugu, ei saa nende teoseid käsitleda neutraalsete sündmuskirjeldustena. Tingimustes, kus sõnavabadus oli piiratud ja avalik kriitika võis kaasa tuua repressioone, kasutati keisri kritiseerimiseks retoorilisi võtteid, vihjelisust,

ironiat, antiikautorite eeskujusid, fiktiivset otsest kõnet ja – eelkõige manitsevatel eesmärkidel – paralleele varasema ajalooga. Eriti üheselt ilmneb see Prokopiose „Avaldamata“-s, kuid ka „Sõdade“ ja Agathiase „Ajaloost“ sisaldavad kaudset kriitikat, mis väljendub sündmuste valikus, tegelaste kujutamises ja nende käitumisele antud hinnangutes.

Teoste analüüsist selgus, et neis avalduvad mitmed vürstipeeglitele ehk Ida-Rooma mõistes valitsejat manitsevatele või talle nõuandvatele tekstidele iseloomulikud tunnuseid. Autorid ei piirdunud üksnes sündmuste kirjeldamisega, vaid väljendasid ka oma arusaamu sellest, milline peaks olema ideaalne valitseja ning kust jookseb piir hea keisrivõimu ja türannia vahel. Seetõttu vahendavad need teosed lisaks ajaloolistele sündmustele ka 6. sajandi autorite poliitilisi ideaale, väärtushinnanguid ja arusaamu keisrivõimu olemusest.

Ajalookirjutuses on 6. sajandi autorite teoseid pahatihti käsitletud eraldiseisvalt, kuigi terviklikuma pildi saamiseks tuleks nii autoreid kui nende töid analüüsida laiemas kontekstis. Seni pole põhjalikult uuritud näiteks 6. sajandi idarooma ajaloolaste ja haritlaste suhtumist Justinianuse õigusreformi. Suuremat tähelepanu vääriks ka küsimus, kuidas mõjutas autorite elukäik ja taust nende suhtumist keisrisse ja nende kirjutistes antavaid hinnanguid. Selline laiem ja võrdlev käsitlus võimaldaks paremini mõista mitte ainult Justinianuse valitsusaega, vaid ka seda, kuidas 6. sajandi idarooma haritud eliit mõtestas oma ajastut ja ühiskonda pidevalt – ja väga kiiresti – muutuvas maailmas.

Summary

The Concept of Power in Sixth-Century Eastern Roman History Writing

This thesis examines the criticism directed at Emperor Justinian (r. 527–565) in the of sixth-century Eastern Roman history writing. Justinian regarded the shaping of historical memory and contemporary narratives about his reign politically significant, even essential. Although most historical works portrayed the emperor and his actions in a positive light, the sixth century also witnessed the emergence of critical attitudes among members of the educated elite, which were expressed both indirectly and directly in historical writing. The thesis analyses what such criticism reveals about contemporary historiography, concepts of imperial authority, and the relationship between political power and intellectual culture under conditions of restricted freedom of expression.

The analysis focuses on the works of John Malalas (c. 491–578), Procopius of Caesarea (c. 500–565), and Agathias Scholasticus (c. 530–580), including Procopius' *Wars*, *Buildings*, and *The Secret History*, Malalas's *Chronographia*, and Agathias' *Histories*. The thesis is divided into four chapters. The first chapter outlines the main features of Eastern Roman history writing during the reign of Justinian, with a particular attention to the works of John Malalas, Procopius, and Agathias. The second chapter examines Justinian's political objectives and his self-image as emperor, highlighting his efforts to consolidate imperial authority, shape ideological narratives, and present himself as a ruler appointed by God. The third chapter analyses the criticism of Justinian and his reign in the works of the three authors, identifying recurring themes such as his autocratic rule, legal reforms, religious policy, and military campaigns. The fourth chapter interprets these findings by exploring the possible reasons for the authors' criticism of Justinian, including political constraints, intellectual opposition, rhetorical convention, and the authors' own social and professional backgrounds.

This topic remains relevant, as the works of sixth-century Eastern Roman authors have often been studied in isolation from one another. A more comprehensive understanding of Justinian's reign requires analysing these historians and their works within a broader literary, political, and ideological context and alongside a wider range of contemporary sources. Unfortunately, at the same time, providing an objective assessment of Justinian's reign is difficult, if not impossible. To date, the attitudes of sixth-century Eastern Roman historians and scholars toward Justinian's legal reforms have not yet been thoroughly examined. Greater attention should also be paid to the extent to which the authors' educational background, social position, and personal experiences shaped their attitudes toward the emperor and the assessments expressed in their works.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Publitseeritud allikad

Agathias (tlk Joseph D. Frindo). *The Histories*. Berlin: Walter de Gruyter, 1975. (= Agathias)

Agathias. (toim B. G. Barthold). *Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque*. Bonn. Impensis E. Weberi, 1828. (= Agathias)

John Malalas (tlk Elizabeth Jeffreys jt). *The Chronicle of John Malalas*. Melbourne: Australian Association for Byzantine Studies, 1986. (= Malalas)

Johannes Malalas (toim Ioannes Thurn). *Ioannis Malalae Chronographia*. Berlin: Walter de Gruyter, 2000. (= Malalas)

Procopius of Caesarea (tlk H. B. Dewing, Glanville Downey). Volume I – History of the Wars: Books I and II. Cambridge: Harvard University Press, 1961. (= Prokopios I/I, I/II)

Procopius of Caesarea (tlk H. B. Dewing, Glanville Downey). Volume II – History of the Wars: Books III and IV. Cambridge: Harvard University Press, 1916. (= Prokopios II/III, II/IV)

Procopius of Caesarea (tlk H. B. Dewing, Glanville Downey). Volume III – History of the Wars: Books V and VI. Cambridge: Harvard University Press, 1919. (= Prokopios III/V, III/VI)

Procopius of Caesarea (tlk H. B. Dewing, Glanville Downey). Volume IV – History of the Wars: Books VI and VII. Cambridge: Harvard University Press, 1962. (= Prokopios IV/VI, IV/VII)

Procopius of Caesarea (tlk H. B. Dewing, Glanville Downey). Volume V – History of the Wars: Books VII and VIII. Cambridge: Harvard University Press, 1962. (= Prokopios V/VII, V/VIII)

Procopius of Caesarea (tlk H. B. Dewing, Glanville Downey). Volume VI – The Anecdota or Secret History. Cambridge: Harvard University Press, 1960. (= Prokopios VI)

Procopius of Caesarea (tlk H. B. Dewing, Glanville Downey). Volume VII – Buildings. General Index to Procopius. Cambridge: Harvard University Press, 1961. (= Prokopios VII)

Kirjandus

Adshead, Katherine. Thucydides and Agathias. – Croke, Brian; Emmet, Alanna M. (toim). History and Historians in Late Antiquity. Sydney: Pergamon Press, 1983, lk 82–87.

Austin, N. J. Autobiography and History: Some Later Roman Historians and their Veracity. – Croke, Brian; Emmet, Alanna M. (toim). History and Historians in Late Antiquity, Sydney: Pergamon Press, 1983, lk 54–65.

Barker, John W. Justinian and the Later Roman Empire. Madison: The University of Wisconsin Press, 1977.

Blockley, Roger. The Developmment of Greek Historiography: Priscus, Malchus, Candidus. – Marasco, Gabriele (toim). Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Leiden: Brill, 2003, lk 289–315.

Brown, Amelia. Justinian, Procopius, and Deception: Literary Lies, Imperial Politics, and the Archaeology of Sixth-Century Greece. – Turner, Andre J. jt (toim). Private and Public Lies: The Discourse of Despotism and Deceit in the Graeco-Roman World. Leiden: Brill, 2010, lk 355–369.

Cameron, Alan. Circus Factions: Blues and Greens at Rome and Byzantium. Oxford: Clarendon Press, 1999.

Cameron, Averil; Cameron, Alan. Christianity and Tradition in the Historiography of the Late Empire. – The Classical Quarterly, vol. 12, nr. 2, 1964, lk 316–328.

Cameron, Averil. Agathias. Oxford: Oxford University Press, 1970.

Cameron, Averil. Images of Authority: Elites and Icons in Late Sixht-Century Byzantium. – Mullett, Margaret; Scott, Roger (toim.) Byzantium and the Classical Tradition. University of Birmingham, 1981, lk 205–235.

Cameron, Averil. Procopius and the Sixth Century. London: Routledge, 2005.

Cameron, Averil. The “Scepticism” of Procopius. – Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte, vol. 15, no. 4, 1966, lk 466–482.

Cataudella, M. R. Historiography in the East. – Marasco, Gabriele (toim). Greek and Roman Historiography in Late Antiquity. Leiden: Brill, 2003, lk 391–447.

Chrysos, Evangelos, K. The Title βασιλευς in Early Byzantine International Relations. – Dumbarton Oaks Papers, vol. 32, 1978, lk 29–75.

- Codoñer, Juan Signes.** The Definition of the Middle Voice in Ancient and Byzantine Grammars. – Hinterberger, Martin (toim). The Language of Byzantine Learned Literature. Turnhout: Brepols, 2016, lk 70–95.
- Coufalová Borhnová, Hana.** Mirrors for Princes: Genuine Byzantine Genre or Academic Construct? – Graeco-Latina Brunensia, vol. 22, nr. 1, 2017, lk 5–16.
- Croke, Brian; Emmet, Alanna M.** Historiography in Late Antiquity: An overview. – Croke, Brian; Emmet, Alanna M. (toim). History and Historians in Late Antiquity. Sydney: Pergamon Press, 1983, lk 1–12.
- Croke, Brian.** Justinian the “Sleepless Emperor”. – Roman Emperors in Context: Theodosius to Justinian. London: Routledge, 2021, lk 246–252.
- Croke, Brian.** Justinian under Justin: Reconfiguring a Reign. – Roman Emperors in Context: Theodosius to Justinian. London: Routledge, 2021, lk 169–206.
- Croke, Brian.** Justinian’s Constantinople. – Roman Emperors in Context: Theodosius to Justinian. London: Routledge, 2021, lk 253–275.
- Croke, Brian.** Malalas, the Man and his Work. –Jeffreys, Elizabeth; Croke, Brian; Scott, Roger (toim). – Studies in John Malalas. Leiden: Brill, 2017, lk 1–25.
- Croke, Brian.** Modern Study of Malalas. – Jeffreys, Elizabeth; Croke, Brian; Scott, Roger (toim.). Studies in John Malalas. Leiden: Brill, 2017, lk 325–338.
- Croke, Brian.** Procopius and Thucydides: Defining the Gothic War Year. – Classica Cracoviensia, vol. 26, 2023, lk 7–127.
- Croke, Brian.** Procopius, from Manuscripts to Books: 1400–1850. – Histos Supplement 9, 2019, lk 1.1–173.
- Croke, Brian.** The Development of a Critical Text. – Jeffreys, Elizabeth; Croke, Brian; Scott, Roger (toim.). Studies in John Malalas. Leiden: Brill, 2017, lk 313–324.
- Croke, Brian.** The Early Development of Byzantine Chronicles. – Jeffreys, Elizabeth; Croke, Brian; Scott, Roger (toim). – Studies in John Malalas. Leiden: Brill, 2017, lk 27–37.
- Croke, Brian.** The Search for Harmony in Procopius’ Literary Works. –Maas, Michael (toim). The Cambridge Companion to the Age of Justinian. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, lk 28–58.
- Curchin, Leonard A.** The End of Local Magistrates in the Roman Empire. – Gerión 32, 2014, lk 271–287.

- Downey, Glanville.** Gaza in the Early Sixth Century. University of Oklahoma Press, 1963.
- Downey, Glanville.** Justinian as Achilles. – Transactions and Proceedings of the American Philological Association, vol. 71, 1940, lk 68–77.
- Evans, J. A. S.** Justinian and the Historian Procopius. – Greece and Rome, vol. 17, nr. 2, 1970, lk 218–223.
- Ficulle Santini, Larisa.** Agathias' Greek: Sixth-Century Language through Two Case Studies from the Histories. – Byzantine and Modern Greek Studies, 2025, lk 1–18.
- Ford, Randolph F.** The Wars of Procopius and the *Jinshu* of Fang Xuanling: Representations of Barbarian Political Figures in Classicizing Historiography. – Pohl, Walter; Mahoney, Daniel (toim). Historiography and Identity IV: Writing History Across Medieval Eurasia. Turnhout: Brepols, 2021, lk 43–82.
- Franklin, Simon.** Malalas in Slavonic. – Jeffreys, Elizabeth; Croke, Brian; Scott, Roger (toim). Studies in John Malalas, Brill, 2017, lk 276–287.
- Gilmer, James M.** Procopius of Caesarea: A Case Study in Imperial Criticism. – Byzantina Συμμεικτα, vol. 23, lk 45–57.
- Greatrex, Geoffrey.** Lawyers and Historians in Late Antiquity. – Mathisen, Ralph W. (toim). Law, Society, and Authority in Late Antiquity. Oxford: Oxford University Press, 2001, lk 148–161.
- Greatrex, Geoffrey.** Procopius: Life and Works. – Meier, M.; Montinaro, F. (toim). A Companion to Procopius of Caesarea. Leiden: Brill, 2021, lk 61–69.
- Greatrex, Geoffrey.** The Nika Riot: A Reappraisal. – The Journal of Hellenic Studies, vol. 117, 1997, lk 60–86.
- Gross, Lalla jt (tõlk.).** Antiigileksikon. 2, Met-Yse. Tallinn: Valgus, 1983.
- Guilland, Rodolph.** Études de topographie de Constantinople byzantine II. Berlin: Adolf Hakkert, 1969.
- Harvey, Alan.** The Economy. – Jeffreys, Elizabeth; Haldon, John; Cormack, Robin (toim). The Oxford Handbook of Byzantine Studies. Oxford: Oxford University Press, 2008, lk 631–641.
- Hattenhauer, Hans; Luts-Sootak, M. jt (tlk).** Euroopa õigusajalugu. Tallinn: Juura, 2007.
- Heather, Peter.** Rome Resurgent: War and Empire in the Age of Justinian. Oxford: Oxford University Press, 2018.

- Hinterberger, Martin.** The Synthetic Perfect in Byzantine Literature. – Hinterberger, Martin (toim). The Language of Byzantine Learned Literature. Turnhout: Brepols, 2016, lk 176–204.
- Honoré, Tony.** Tribonian. New York: Cornell University Press, 1978.
- Howlett, Jana.** Some Classical Saints in the Russian Tradition. – Mullet, M.; Scott, R. (toim). Byzantium and the Classical Tradition. Birmingham, 1981, lk 172–178.
- Hunger, Herbert.** The Classical Tradition in Byzantine Literature: The Importance of Rhetoric. –Mullet, Margaret; Scott, Roger (toim). Byzantium and the Classical Tradition. Birmingham: University of Birmingham, 1981, lk 35–47.
- Ivanov, Sergei.** Power and Fear: Awe before the Emperor in Byzantium. – Mullett, Margaret; Ashbrook Harvey, Susan (toim.). Managing Emotion in Byzantium. Passions, Affects and Imaginings. London: Routledge, 2023, lk 427–442.
- James, Alan; Jeffreys, Elizabeth; Jeffreys, Michael.** Language of Malalas. – Jeffreys, Elizabeth; Croke, Brian; Scott, Roger (toim). Studies in John Malalas. Leiden: Brill, 2017, lk 217–244.
- Jeffreys, Elizabeth; Croke, Brian; Scott, Roger** (toim). Preface. – Studies in John Malalas. Leiden: Brill, 2017, lk ix–x.
- Jeffreys, Elizabeth.** Malalas’ World View. – Jeffreys, Elizabeth; Croke, Brian; Scott, Roger (toim). Studies in John Malalas, Leiden: Brill, 2017, lk 55–66.
- Jeffreys, Elizabeth.** Rhetoric. – Jeffreys, Elizabeth; Haldon, John; Cormack, Robin (toim). The Oxford Handbook of Byzantine Studies. Oxford: Oxford: Oxford University Press, 2008, lk 827–837.
- Kaldellis, Anthony; Siniossoglou, Niketas.** Introduction. – Kaldellis, Anthony; Siniossoglou, Niketas (toim). The Cambridge Intellectual History of Byzantium. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, lk 1–24.
- Kaldellis, Anthony.** “Death Has Entered Our Gates” (540–565). – The New Roman Empire: A History of Byzantium. Oxford: Oxford: Oxford University Press, 2024, lk 297–319.
- Kaldellis, Anthony.** A Contemporary Philosopher’s View of Justinian’s Tyranny. – Kaldellis, Anthony. Prokopios: The Secret History with Related Texts. Cambridge: Hackett Publishing Company, 2010, lk 156–157.
- Kaldellis, Anthony.** How Perilous Was It to Write Political History in Late Antiquity? – Studies in Late Antiquity 1, 2017, lk 38–64.

- Kaldellis, Anthony.** Identifying Dissident Circles in Sixth-Century Byzantium: The Friendship of Prokopios and Ioannes Lydos. – *Florilegium* 21 (2004), lk 1–17.
- Kaldellis, Anthony.** Introduction. – Kaldellis, Anthony. *Prokopios: The Secret History with Related Texts*. Cambridge: Hackett Publishing Company, 2010, lk vii–lxxix.
- Kaldellis, Anthony.** *Procopius of Caesarea: Tyranny, History, and Philosophy at the End of Antiquity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2004.
- Kaldellis, Anthony.** The Historical and Religious Views of Agathias: a Reinterpretation. – *Byzantion*, vol. 69, nr. 1, 1999, lk 206–252.
- Kaldellis, Anthony.** The Sleepless Emperor (527–540). – *The New Roman Empire: A History of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 2024, lk 269–296.
- Kaldellis, Anthony.** Things Are Not What They Are: Agathias "Mythistoricus" and the Last Laugh of Classical Culture. – *The Classical Quarterly*, vol. 53, nr. 1, 2003, lk 295–300.
- Kaplan, Michael.** The Producing Population. – Haldon, John (toim). *A Social History of Byzantium*. Chichester: Wiley-Blackwell, 2009, lk 143–167.
- Karpozilos, Apostolos.** Βυζαντινοί Ιστορικοί και Χρονογράφοι: Τομές, δεδομένα και προκλήσεις στην έρευνα. – Alexakis, Alexander; Georgakopoulos, Dimitrios S. (koost). *Kalligraphos – Essays on Byzantine Language, Literature and Paleography*. Festschrift in Honour of Ioannes Mavromatis. Berlin: Walter de Gruyter, 2023, lk 1–11.
- Kazhdan, Alexander P.** (peatoim). *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- Kollias, Vasileios-Alexandros.** Byzantine Law from Constantine the Great to the Death of Justinian: an Overview. – Eleftheria, Eleftheria; Penna, Daphne (toim). *A Companion to Byzantine Law: From the Foundation of Constantinople (330) until the End of the Macedonian Dynasty (1056)*. Leiden: Brill, 2025, lk 45–66.
- Kruse, Marion.** *The Politics of Roman Memory*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2019.
- Kruse, Marion.** The Speech of Armenians in Procopius: Justinian's Foreign Policy and the Transition Between Books 1 and 2 of the Wars. – *The Classical Quarterly*, vol. 63, nr. 2, 2013, lk 866–881.
- Lilie, Ralph-Johannes.** Reality and Invention: Reflections on Byzantine Historiography. – *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 68, 2014, lk 157–210.

- Lillington-Martin, Christopher.** Procopius' Belisarius: Authority Enacted, Narrated, and Contested. – *Classica Cracovensia*, vol. 28, 2025, lk 193–238.
- Louth, Andrew.** Justinian and his Legacy (500–600). – Shepard, Jonathan (toim). *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, lk 99–129.
- Maas, Micahel.** Roman Questions, Byzantine Answers: Contours of the Age of Justinian. – Maas, Michael (toim). *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, lk 3–27.
- Martindale, J. R.** *The Prosopography of the Late Roman Empire*, vol III A, A.D. 527–641. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Matthaios, Stephanos.** Greek Scholarship in the Imperial Era and Late Antiquity. – Montanari, Franco (toim.). *History of Ancient Greek Scholarship: From the Beginnings to the End of the Byzantine Age*. Leiden: Brill, 2020, lk 260–372.
- McCail, Ronald C.** Poetic Reminiscence in the „Histories“ of Agathias. – *Byzantion*, vol. 38, no. 2, 1968, lk 563–565.
- McCail, Ronald C.** The Earthquake of A.D. 551 and the Birth-date of Agathias. – *Greek, Roman, and Byzantine Studies* vol. 8, no. 3, 1967, lk 241–247.
- Meier, M.; Montinaro, F.** (toim). *A Companion to Procopius of Caesarea*. Leiden: Brill, 2021.
- Meier, Mischa.** Zur Funktion der Theodora-Rede im Geschichtswerk Prokops (BP 1,24,33–37). – *Rheinisches Museum Für Philologie*, vol. 147, no. 1, 2004, lk 88–104.
- Miller, David J. D.; Sarris, Peter** (tlk ja toim). *The Novels of Justinian: A Complete Annotated English Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.
- Moorhead, John.** *Justinian*. London: Routledge, 2013.
- Moorhead, John.** Western Approaches (500–600). – Shepard, Jonathan (toim). *The Cambridge History of the Byzantine Empire c. 500–1492*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, lk 196–231.
- Mordechai, Lee; Eisenberg, Merle; Newfield, Timothy P.; Izdebski, Adam; Kay, Janet E.; Poinar, Hendrik.** The Justinianic Plague: An inonsequential pandemic? – *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, vol. 116, nr. 51, 2019, lk 25546–25554.

Mordechai, Lee; Eisenberg, Merle. Rejecting Catastrophe: The Case of the Justinianic Plague. – *Past and Present: A Journal of Historical Studies*, vol. 244, nr. 1, 2019, lk 3–50.

Mousourakis, George. Legal Sources and Juridical Literature in Byzantium: A Survey and Commentary. – *広島法学*, vol 47, nr 1, 2023, lk 218–180.

Neville, Leonora. *Guide to Byzantine Historical Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018.

Nicholson, Oliver (toim.). *The Oxford Dictionary of Late Antiquity*. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Obolenski, Dmitri. *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe, 500–1453*. New York: Praeger Publishers, 1971.

Parnell, David Alan. The Rivalry of Procopius of Caesarea and Antonin the Patrician. – *Classica Cracoviensia*, vol. XXVII, 2024, lk 243–261.

Pazdernik, Charles. Justinianic Ideology and the Power of the Past. – Maas, Michael (toim) *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, lk 185–212.

Perelló, Carlos Amunátegui. *Deo Auctore*. Power and Ideology in Late Antiquity. – *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, 69, 2022, lk 25–36.

Pérez Martín, Inmaculada. Byzantine Books. – Kaldellis, Anthony; Siniosoglou, Niketas (toim). *The Cambridge Intellectual History of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017, lk 37–46.

Pontani, Filippomaria. Scholarship in the Byzantine Empire (529–1453). – Montanari, Franco (toim). *History of Ancient Greek Scholarship: From the Beginnings to the End of the Byzantine Age*. Leiden: Brill, 2020, lk 373–529.

Prinzing, Günter. Byzantine Mirrors for Princes: An Overview. – Perret, Noëlle-Laetitia; Péquignot, Stéphane (toim). *A Critical Companion to the 'Mirrors for Princes' Literature*. Leiden: Brill, 2023, lk 108–135.

Rance, Philip. *Wars*. – Maas, Michael (toim). *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005, lk 70–120.

Riemenschneider, Jakob. *Prokop und der soziale Kosmos der Historiographie*. Berlin: Walter de Gruyter, 2024.

Rösch, Gerhard. *Onoma basileias: Studien zum offiziellen Gebrauch der Kaisertitel in spätantiker und frühbyzantinischer Zeit.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1978.

Sarris, Peter. *Economy and Society in the Age of Justinian.* Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Sarris, Peter. *The Novels of Justinian.* – Papagianni, Eleftheria; Penna, Daphne (toim). *A Companion to Byzantine Law: From the Foundation of Constantinople (330) until the End of the Macedonian Dynasty (1056).* Leiden: Brill, 2025, lk 119–133.

Scott, Roger. *Byzantine Chronicles.* – *The Medieval Chronicle*, 2009, vol. 6, lk 31–58.

Scott, Roger. *Epilogue: Old and New in Late Antique Historiography.* – Croke, Brian; Emmet, Alanna M. (toim.). *History and Historians in Late Antiquity*, Sydney: Pergamon Press, 1983, lk 169–172.

Scott, Roger. *Justinian's New Age and the Second Coming.* – Scott, Roger (toim) *Byzantine Chronicles and the Sixth Century.* London: Routledge, 2012, e-raamat, pagineerimata, PDF-is lk 349–372.

Scott, Roger. *Malalas and His Contemporaries.* – Scott, Roger (toim). *Byzantine Chronicles and the Sixth Century.* London: Routledge, 2012, e-raamat, pagineerimata, PDF-s lk 138–162.

Scott, Roger. *Malalas, The Secret History, and Justinian's Propaganda.* – *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 39, 1985, lk 99–109.

Scott, Roger. *The Byzantine Chronicle after Malalas.* – Jeffreys, Elizabeth; Croke, Brian; Scott, Roger (toim).– *Studies in John Malalas*, Brill, 2017, lk 38–54.

Scott, Roger. *The Classical Tradition in Byzantine Historiography.* – Mullet, Margaret; Scott, Roger (toim). *Byzantium and the Classical Tradition.* Birmingham: University of Birmingham, 1981, lk 61–74.

Stathakopoulos, Dionysios. *Population, Demography, and Disease.* – Jeffreys, Elizabeth; Haldon, John; Cormack, Robin (toim). *The Oxford Handbook of Byzantine Studies.* Oxford: Oxford University Press, 2008, lk 309–316.

Stouratis, Yannis. *Identities and Ideologies in the Medieval East Roman World.* Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022.

Takács, Sarolta A. *The Construction of Authority in Ancient Rome and Byzantium: The Rhetoric of Empire.* Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

Toom, Tarmo. Varakristlik teoloogia. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2022.

Treadgold, Warren. The Early Byzantine Historians. London: Palgrave Macmillan, 2007.

Whately, Conor. Battles and Generals: Combat, Culture, and Didacticism in Procopius' Wars. Leiden: Brill, 2016.

Whately, Conor. Procopius on Soldiers and Military Institutions in the Sixth-Century Roman Empire. Leiden: Brill, 2021.

Internetiallikad

Portail Biblissima. <https://portail.biblissima.fr/en/> [külastatud 20.05.2026]

Lisa 1. Teoste säilinud käsikirjad

Loetelus on antud nii teoste täielikud kui osaliselt säilinud tekstiga käsikirjad. Nimekiri on koostatud Brian Croke'i Prokopiose teoste käsikirju tutvustava artikli⁴⁵¹ ning kesk- ja renessanssiaegset kirjalikku kultuuripärandit koondava andmebaasi *Portail Biblissima*⁴⁵² põhjal.

Ioannes Malalase „Kronograafia“ manuskriptid:

1. Pariis, Bibliothèque national de France – Supplément grec 682, ff 9–14v. (10. saj)
2. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1336, ff 111–134. (11. saj)
3. University of Oxford, Bodleian Library, MS. Barocci 182. (12. saj)
4. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1630, ff 234–240. (14. saj)
5. Pariis, Bibliothèque national de France – Supplément grec 1185, f 62v. (14. saj)
6. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1764. (17. saj)
7. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1765, f 2,264v. (17. saj)
8. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 2550, ff 46–94. (17. saj)

Agathiase „Ajaloode“ manuskriptid:

1. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.151. (10. saj)
2. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Pal.gr.93, ff 52v–55. (13. saj)
3. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1601, ff 28–31. (14. saj)
4. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana – Plut.59.17, ff 8r–v. (15. saj)
5. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana – Plut.74.13, ff 320–341v. (15. saj)
6. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 3025, ff 46–94. (16. saj)
7. Leiden, Universiteitsbibliotheek – VUL 9. (16. saj)
8. München, Bayerische Staatsbibliothek – Cod. graec. 185, ff 394–398. (16. saj)
9. Leiden, Universiteitsbibliotheek – VUL 54, ff 1–132.
10. Milano, Biblioteca Ambrosiana – N 135 sup., ff 386–393v.
11. Napoli, Biblioteca nazionale Vittorio Emanuele III – III B, ff 100–144.
12. Olomouc, Bibliothèque scientifique – M 79, f 175v.
13. San Lorenzo de El Escorial, Monasterio de El Escorial, Biblioteca – R III 13, ff 6v–13v.
14. San Lorenzo de El Escorial, Monasterio de El Escorial, Biblioteca – B. I. 4, ff 1–187.
15. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Ott.gr.82, ff 1–85.

⁴⁵¹ Brian Croke. Procopius, from Manuscripts to Books: 1400–1850. – *Histos Supplement* 9, 2019, lk 1.1–173.

⁴⁵² Portail Biblissima. <https://portail.biblissima.fr/en/> [külastatud 20.05.2026]

16. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.96, ff 104–114v. (16. saj)
17. Wrocław, Bibliothèque universitaire – R 11. (16. saj)
18. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.152, ff 320–379.
19. Veneetsia, Biblioteca nazionale Marciana – gr.Z. 522 (coll. 317), ff 101–154.

Prokopiose „Ehitistest“ manuskriptid:

1. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.1065 (13. saj)
2. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 39. 239–241.(13. saj)
3. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana – Plut. 9.32, ff 177–214 (14. saj)
4. Ateena, Musée Benaki, MS Μπ., 4 (14. saj)
5. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana – Plut.70.5, ff 192–194v (15. saj)
6. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana – Plut.71.5, ff 192–194v (15. saj)
7. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1941, ff 147–178. (15. saj)
8. Wolfenbüttel, Herzog-August-Bibliothek – Cod. Guelf. 70 Gud. graec. (15. saj)
9. Pariis, Bibliothèque national de France – Coislin 132. (16. saj)
10. Cambridge, Gonville and Gaius College, Library – 76/43, ff 176–185v
11. Cambridge, Gonville and Gaius College, Library – Ll. 5.4, ff 173–186
12. Genova, Bibliothèque de Genève – Ms. Gr. 43, ff 1–54.
13. Leiden, Universiteitsbibliotheek – SCA 9.
14. Leiden, Universiteitsbibliotheek – VUL 17, ff 34–37.
15. Leiden, Universiteitsbibliotheek – VUL 27, ff 2–5v.
16. Leiden, Universiteitsbibliotheek – VUL 56, ff 9–86v.
17. Milano, Biblioteca Ambrosiana – A 182 sup., ff 189–225.
18. München, Bayerische Staatsbibliothek – Cod. graec. 513, ff 1–27.
19. Rooma, Biblioteca Vallicelliana – Allacci 91, ff 24.

Prokopiose „Sõdadeest“ manuskriptid:

1. Athos, Μονή Μεγίστης Λαύρας (Moní Megístis Lávras) – H-73 (13. saj)
2. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.1690. (13. saj)
3. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.1904, ff 167–v (13. saj)
4. Heidelberg, Universitätsbibliothek – Cod. Pal. graec.129, ff 117–118 (14. saj)
5. Milano, Biblioteca Ambrosiana – A 182 sup., ff 001–189 (14. saj)
6. Milano, Biblioteca Ambrosiana – G 14 sup., 158v–188 (14. saj)
7. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1038, ff 186–190 (14. saj)
8. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1601, ff 151r–v (14. saj)

9. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1702. (14. saj)
10. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.152, ff 1–320. (14. saj)
11. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana – Plut.9.32, ff 214v–224v (14. saj)
12. Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana – Plut.69.8 (14. saj)
13. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1703. (15. saj)
14. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1699.(15. saj)
15. Basel, Universitätsbibliothek – D IV 6 (16. saj)
16. Milano, Biblioteca Ambrosiana – A 52–55 sup. (16. saj)
17. München, Bayerische Staatsbibliothek – Cod. graec. 48, ff 1–188v (16. saj)
18. München, Bayerische Staatsbibliothek – Cod. graec. 87, ff 1–249 (16. saj)
19. München, Bayerische Staatsbibliothek – Cod. graec. 185, ff 290v–321 (16. saj)
20. Pariis, Bibliothèque Mazarine – 4462. (16. saj)
21. San Lorenzo de El Escorial, Monasterio de El Escorial, Biblioteca – Y I 8. (16. saj)
22. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Reg.gr.84. (16. saj)
23. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1700. (17. saj)
24. Pariis, Bibliothèque national de France – Grec 1701. (17. saj)
25. Milano, Biblioteca Ambrosiana – P 74 sup., ff 060–113
26. Leiden, Universiteitsbibliotheek – SCA 5, ff 001–336
27. Milano, Biblioteca Ambrosiana – P 270 sup, ff 94–96, 104–106
28. Napoli, Biblioteca nazionale Vittorio Emanuele III – II C 32, ff 337–338v
29. Rooma, Biblioteca Angelica – Ang. Gr. 25, ff 235–244
30. Salamanca, Universidad de Salamanca, Bibliotecas – 2750, ff 3–604v.
31. San Lorenzo de El Escorial, Monasterio de El Escorial, Biblioteca – Y I 13, ff 24–107v.
32. San Lorenzo de El Escorial, Monasterio de El Escorial, Biblioteca – X I 8., f 254v.
33. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Barb.gr.181, ff 43–47.
34. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Barb.gr.181, ff 43–47.
35. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Ott.gr.82, ff 85–145.
36. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.73, ff 117–119.
37. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.73, ff 117–119.
38. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.1353, ff 220r–v.
39. Veneetsia, Biblioteca nazionale Marciana – gr.Z. 398, ff 4–204v
40. Viin, Österreichische Nationalbibliothek – Cod. Theol. Gr. 203, ff 315v

Prokopiose „Avaldamata“ manuskriptid:

1. Athos, Μονή Μεγίστης Λαύρας (Moní Megístis Lávras) – H-73 (13. saj)

2. Milano, Biblioteca Ambrosiana – G 14 sup, ff 125–158v. (14. saj)
3. Pariis, Bibliothèque national de France – Par. suppl. grec. 1185, ff 1–62. (14. saj)
4. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.1001, ff 121–210 (14. saj)
5. Vatikan, Biblioteca Apostolica Vaticana – Vat.gr.16, ff 137–180 (14.–15. saj)
6. Milano, Biblioteca Ambrosiana – C 118 sup. (16. saj)
7. Milano, Biblioteca Ambrosiana – C 121 sup. (16. saj)
8. München, Bayerische Staatsbibliothek – Cod. graec. 267, ff 169–229. (16. saj)
9. Veneetisa, Biblioteca nazionale Marciana – gr. VII. 11 (coll. 1079). (17. saj)
10. Firenze, Biblioteca nazionale central – Magliabecchi, XXIII.88, ff 1–4.
11. Leiden, Universiteitsbibliotheek – SCA 5.
12. London, British Library – Sloane 1144.
13. Milano, Biblioteca Ambrosiana – A 182 sup, ff 225–248.
14. Milano, Biblioteca Ambrosiana – C 171 sup, ff 7–174.
15. Milano, Biblioteca Ambrosiana – P 74 sup, ff 1–60.
16. München, Bayerische Staatsbibliothek – Cod. graec. 267, ff 27.
17. Oxford, Bodleian Library – Auct. T. 1. 9, ff 1–46v.
18. Rooma, Biblioteca angelica – Ang. Gr. 25, ff 235–240v.
19. San Lorenzo de El Escorial, Monasterio de El Escorial, Biblioteca – R III 13., f 111–160v.
20. San Lorenzo de El Escorial, Monasterio de El Escorial, Biblioteca – R III 14., ff 159–213v.

Lisa 2. Sündmuste kronoloogia

 Ida-Rooma – Pärsia sõjad

 Ida-Rooma – vandaalide sõjad

 Ida-Rooma – idagootide sõjad

 Ida-Rooma – läänegootide sõda

Sõjad	Justinianus I	Prokopios	Aasta	Ioannes Malalas	Agathias
	sündis Justinianus		482		
			491	Sündis Ioannes?	
	Justinianus suundus pealinna		495		
		Sündis Prokopios?	500		
			502		
	Sündis Theodora?		503		
			506		
			512		
				Ioannes Konstantinoopoli prefekti Marinus Süürlase teenistuses?	
			519		
			520		
	Justinianusest sai konsul		521		
			522	Ioannes Konstantinoopoli prefekti Theodotuse teenistuses?	
			523		
			524		
	Justinianus ☉ Theodora; Justinianusest sai <i>caesar</i> ja patriits		525		
			526		
	Justinianusest sai keiser	Prokopiosest sai	527	Ioannes <i>magister officorum</i>	

		Belisariose assessor		Hermogenese teenistuses?	
		Seaduste kodifitseerimise algus	528		
		Ateena akadeemia sulgemine	Prokopios sõjakäigul Pärsia vastu	529	
				530	Sündis Agathias
				531	
		Nika ülestõus; Igavene rahu Pärsiaga	Prokopios pealinnas Nika ülestõusu ajal	532	
			Sõjakäigul Põhja- Aafrikas	533	
				534	Ioannes asus lõplikult pealinna?
		Algas sõda idagootidega		535	
				536	
		Hagia Sophia sissepühitsemine	Prokopios sõjakäigul Itaalias	537	Valmisid „Kronograafia“ 1.–17. raamatud
				538	
				539	
		Katku epideemia algus		540	Ioannes asus lõplikult pealinna?
				541	
		Justinianus haigestus katku		542	
				545	
				546	
				547	
		Suri Theodora; vandenõu Justinianuse vastu	Prokopios sõjakäigul Itaalias?	548	
				549	
				550	
				551	

		Võit idagootide üle		552		
				553		
		Siidiusside salakaubandus Ida-Roomasse		554		Õigusõpingud Konstantinoopolis
			Valmisid Prokopiose teosed	555		
				556		
				557		
				558		
		Slaavlaste-avaaride rünnak Konstantinoopolile		559		
				560		
		Igavene Rahu Pärsiaga; Justinianuse-vastane vandenõu		562		Valmis <i>Daphniaka</i>
				564		
	Surid Justinianus ja Belisarios	Suri Prokopios		565		
				567		
				568	Valmis „Kronograafia“ 18. raamat	Valmis <i>Kyklos</i>
				569		
				570		
				571		
				572		
				573		
				574		
				575		
				576	Suri Ioannes Malalas	Valmis „Ajalood“
				577		
				578		
				579		
				580		
						Suri Agathias
				591		

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Talis Timmi,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Võimukäsitlus 6. sajandi Ida-Rooma ajalookirjutuses“, mille juhendajad on Kerli Kraus ja prof Anti Selart, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
2. annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;
3. olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
4. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Talis Timmi

22.05.2026